

הגדה של פסח מבוארת

על פי רבותינו הראשונים

עיקר מצוות ליל הסדר הוא מצוות "והגדת לבנך ביום ההוא", כלומר לבאר את פשט דברי ההגדה, עד שנרגיש כאילו אנו יצאנו ממצרים.

ולא לחינם ראו וטרחו הראשונים לבאר את פשט דברי ההגדה, ומהם: הריטב"א, הרשב"ץ, האבודרהם, האו"ח, שבולי הלקט, ועוד.

לכן עמלנו וטרחנו לשבץ את דברי רבותינו הראשונים בתוך דברי ההגדה, כך שכל אחד יוכל להכין את פרוש ההגדה, וידע להסבירה למסובין בשעת ליל הסדר, ויהי רצון שנזכה לגאולה השלימה במהרה בימנו אמן.

מי שרוצה את ההגדה בשלימותה [נוסח ע"מ] שישלח מייל

מהדורת מתוקנת תשפ"ב

ניתן לקבלו במייל:

A0543371602@GMAIL.COM

מאימתי נכתבה ונסדרה ההגדה ומי סדר את נסח הברכות והתפלות?

בספר "שואלין ודורשין" כתב שאחר יציאת בני ישראל ממצרים היו היוצאים מספרים לבניהם בעל פה את הנסים והנפלאות לקיים את מצות "והגדת לבנך". אחר כך באו אנשי כנסת הגדולה ותקנו את הברכות והתפלות ואספו את הדרשות מהחכמים בימי הבית השני. לאחר מכן באו התנאים והוסיפו עליהם דרשות שונות, ובתקופת האמוראים היתה ההגדה שלמה עד ברכת "אשר גאלנו" ולאחר מכן הוסיפו עליהם מאמרים ופיוטים.

ויאמר עם המסובים את ההגדה מתוך שמחה והתלהבות, וירבה לספר במדרשי חז"ל בנפלאות אשר עשה ה' עם אבותינו, ויכוון לקיים בזה מצות עשה מן התורה, שנאמר "והגדת לבנך". וגם הנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים, וצריך לתרגם להן את ההגדה בשפה המובנת להן.

יֵשׁ לְכוּן לְקִיּוֹם מִצְוֹת עֲשֵׂה לְסִפּוּר בְּיַצִּיאת מִצְרַיִם בְּלֵיל פֶּסַח.

[לדעת הרמב"ם מוזגים כאן כוס שני, ולדעת השו"ע מוזגים לאחר אמירת 'הא לחמא עניא'].

[גירסת הרמב"ם]: בְּהֵיְלוּ יִצְאָנוּ מִמִּצְרַיִם.

גיביה הקערה שבה המצות^א (ויש מגבים רק המצה האמצעית), ויאמרו כולם בקול רם בניגון^ב:

מדוע בעל ההגדה פתח ב'הא לחמא עניא'? כדי שידעו הטף והנשים שאנו עתידים לאכול מצה בליל זה, וישאלו מה נשתנה [ראב"ן]. **ויש שכתבו** שאומרים "הא לחמא עניא" כדי להודיע בלילה זה שנאכל רק מצה שאכלו אבותינו במצרים ולא חמץ, ועל ידי יתעורר הבן לשאול "מה נשתנה" [מחז"ו וברשב"ץ יבין מט, ג].^א

^א **בשבה"ל כתב** שהטעם להגבה הוא כדי שיראו התינוקות השינוי וישאלו, לפי שמצוה לפתוח להם פתח לשאלה כדכתיב "והגדת לבנך", ובכל לשון ובכל ענין ששואל ואומר 'מה זה' נפטרין מלומר מה נשתנה. [ראה פסחים קטו:]. **ויש שכתבו** שלשמחה בעלמא מגביה הקערה, כמו שמגביהים הכוס כשאומרים "לפיכך אנחנו חייבים" שאינו אלא לשמחה. [ראב"ה ס' תקנה, מהרש"ל ס' פח]. **ובלקוטי יושר כתב** (דף 9 פד) כדי שיראו המסובים את המצות שבקערה ויחבבו את המצוה. **בהגהות ומנהגים כתב** (אות צו) כדי להראות שאומרים את ההגדה על המצה שבקערה, כמו שאמרו (פסחים קטו, ב): "לחם עוני לחם שעונים עליו דברים הרבה. **ויש שכתבו** שמסירים את הקרעה מהשולחן כדי שיכירו התינוקות וישאלו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו אוכלים מה שלפנינו בקערה ועכשיו היא מסולקת מלפנינו. [אבוד, ריטב"א].
^ב כדרך שעשו אבותינו במצרים שאמרו שירה והלל על אכילת מצה, שנאמר (ישעיהו ל, כט): "השיר יהיה לכם כליל התקדש חגי". [שבה"ל ס' יח; מחז"ו ס' ט].

^א **ובאו"ח כתב** שזוהי הודעה לתינוקות למה אנו מחלקים המצה לשתיים כדרכו של עני שאינו אוכל מצה שלימה כי אם פרוסה, וזה מפני שלחם עוני אכלו אבותינו במצרים דרך חיפזון, [שהיו אומרים זל"ז שמי שלא

מדוע "הא לחמא עניא" נתקן בלשון ארמית? פסקה זו אינו מסדר המשנה אלא תיקונה האמוראים בבבל, שתיקנו אותו בלשון ארמית כדי שייבנו אותו גם הנשים והקטנים, כי בלשון זה היו רגילין לדבר [ריטב"א ועוד], ויקיים בכך מצות והגדת לבנך וגו' בעבור זו, כמו שמפורש 'בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך', לעשות להם פתח כדי שישאלו ויפטר מלומר 'מה נשתנה' [שבה"ל בשם אחיו ר"י]. אבל "לשנה הבאה בני חורין" תוקן בלשון הקודש, משום שהיו רגילים לומר מילים אלו תמיד בלשון הקודש, והיו שגורים בפני כולם, כולל הילדים [רשב"ץ] או כדי שלא יבינו הארמיים, ויחשבו שאנו מורדים במלכות [ראב"ה], או"ח"ה⁷.

מדוע המצה נקראת 'לחם עוני'? בגמרא הובאו ג' טעמים [פסחים קטו:]: **א.** מפני שעונין (אומרים) עליו דברים הרבה, כלומר שהוא מלשון עניית דברים, ופרש"י שאומרים עליו את ההגדה וגומרים עליו את הלל. **ב.** מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה, פי' שמברך על 'אכילת מצה' על מצה פרוסה ולא שלימה. **ג.** כדרך העני (שאינן לו עבדים ושפחות) שמסיק בעצמו התנור ואשתו אופה מיד [כדי להשביע רעבוננו, וי"מ משום שאין לו עבדים ושפחות], כך המצה נאפית במהירות כדי שלא תחמיץ⁷.

הספיק יבוא ויאכל משלי ולא יתמהמה]. ולפי זה ביאר את ההמשך "לשנה הבאה בארעא דישראל" כלומר יש לנו לשמוח על זה שאנו אוכלים עתה את המצה בחפזון, שכן לשנה הבאה נהיה בארץ ישראל ונאכל שם במתינות כרצוננו. **ובגבורות ה' פרש** (פרק נא) כדי לפרסם ענין הלחם הזה, ושהוא לחם עוני שאכלו אבותינו במצרים, שמפני שקבעו לסדר הגדה על הלחם כמו שדרשו לחם עוני שעונין עליו דברים, לפיכך מתחיל בו כדי שיהיה נראה שכל מה שיאמר אח"כ הוא על הלחם, ואם יתחיל קודם ב'מה נשתנה' לא ניכר שאומר דברים אלו על הלחם.

⁷ **וי"א** שנתקן בארמית משום שאין מלאכי השרת מכירים לשון זו, וכך לא יקטרגו עלינו שאנו מתפארים שלשנה הבאה נהיה בני חורין, ויזכירו את עוונותינו ושאינו ראוים להגאל. [ריטב"א, אבו']. **ובמעשי ה' כתב** שמילים אלו אינו מעיקר נוסח ההגדה, ולא אמרוהו בזמן הבית, ולכן אומרים אותו בלשון ארמית כדי להבדילו מעיקר נוסח ההגדה. **ובשבה"ל כתב** לפי שבירושלים היו מספרים בארמית לשון 'שמחה' [בלשון סגי נהור, ור"ל שפיסקה זו היא זכר לחורבן, כמו שמצינו כשבאו לומר קינה אמרו זאת בלשון ארמית באר מרים]. **עוד כתב** שאומרים בלשון ארמי כדי שלא ישמעו המזיקין [וי"א השדים] מה שאנו אומרים 'כל מי שהוא רעב יבא ויאכל', והיו מקבצין כולן ומקלקלין את הסעודה והיו עושים היוק, ע"כ נהגו לאומרו בלשון ארמית שלא יבינו מה שאנו אומרים, שכן מצינו ששה דברים נאמרו במזיקין ג' כמלאכי השרת וגו' כבני אדם, מדברים בלשון הקודש כמלאכי השרת ואילו היינו אומרים בלשון הקודש היו מבינים. [ומרו הרב ר' בנימין הקשה הרי כבר נאמר ליל שמורים לילה המשומר מן המזיקין. ובמושב זקנים יישב (בא, יב, כט) שמעצמם לא באים אבל אם מזמינים את כל מי שאינו רעב שיבוא הם ג"כ באים ומזיקים]. **ובשם אחיו ר' בנימין כתב** לפי שאמרו במדרש [איכ"ר א, כח] "גלתה יהודה מעוני" לא גלו ישראל עד שאכלו חמץ בפסח, שנאמר גלתה יהודה מעוני כמה דאת אמר "מצות לחם עוני", לכך נהגו לאומרו בלשון ארמית כדי לגלות החטא לבניהם שיהיו נזהרים בו. וזהו פירושו: זהו הלחם שיש בו סימן לחירות וגאולה שאכלו אבותינו כשיצאו ממצרים ואם חטאו בו אבותינו וגרם להם גלות הרי אנחנו נזהרים ונשמרים בו, ועל כן אומרים 'כל דכפין ייתי ויכול' להזכיר ולהודיע לכל שאוכלין רק מצה, ולכך מסיימין 'הא שתא הכא' כלומר אע"פ שעונותינו גרם לנו גלות יהי רצון מלפניך להביא גאולתנו שהרי אין בידינו עון זה לעכב.

⁷ ובראשונים הובאו עוד טעמים. **רש"י פירש** לפי ששיעור עיסת המצה שלשים למצה היא עשירית האיפה, שהיא שיעור מנחת עני הבאה בדלי דלות. והקשה הריטב"א: מה ענין השיעור ההוא אצל מצת מצוה. ועוד שאדרבה האוכל כשיעור ההוא הוא בריא ומבורך (עירובין פג:). **והריטב"א פירש** מפני שהמצה מתקבצת

הא [י"ג בָּהָא/הָא'] לַחֲמַא עֲנִיא,

דִּי אֶכְלוּ אֲבֵהֲתָנָא בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם.

ומכריז עורך הסדר ואומר:

כָּל דְכָפִין יִיתִי וְיִיכּוּל, כָּל דְצָרִיךְ יִיתִי וְיִפְסַח.

ופונה אל המסובים ומנחמם ואומר להם:

הֲשֵׁתָא הָכָא, לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא דִּישְׂרָאֵל.

הֲשֵׁתָא הָכָא עֲבָדִי, לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא דִּישְׂרָאֵל בְּנֵי חוּרִין.

בְּהֵילוּ בחיפזון יִצְאָנוּ מִמִּצְרַיִם, שהוכרחנו למהר לצאת משם בזריזות.

הא לחמא עניא, כזה היה לחם עוני [אבו'] שעשוי מקמח ומים בלבד [רש"י, רמב"ן] כלשון הכתוב (דברים טז, ג), "שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני, כי בחיפזון יצאתם ממצרים [רש"י, מחז"ן] **די אֶכְלוּ אֲבֵהֲתָנָא** שאכלו אבותינו **בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם**, כשיצאו מארץ מצרים, ומצה זו היא זכר למצות שאכלו בניי בחיפזון בליל ט"ו בניסן בעודם במצרים, ולא הספיק להחמיץ בשל מהירות הגאולה [רש"י] שנאמר (שמות יב, לט) "ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה". וי"מ שהוא זכר למצה שהאכילונו המצרים בהיותנו עבדים בארץ מצרים, והטעם שנתנו לנו מצות ולא לחם, מפני שהם קשות ואינן מתעכלות מהר בקיבה, ויספיק מעט ממנו לכל היום, וכן סיפר הרב יוסף האזובי כשהיה האבן עזרא שובי בהודו היו מאכילין אותו מצה ולא לחם [אבוד']. וי"מ שהטעם שאכלנו מצה בהיותנו עבדים, מפני שלא היה להם פנאי להשהות את עיסתם עד שתתחמץ, מפני שהנוגשים היו אצים בהם לסיים מלאכתם [ספורנו דברים טז, ג].^ה

ומתחסרת ואינה תופחת כמו החמץ, ומעיסת חמץ בשיעור שווה נאפית עוגת חמץ גדולה עד מאוד. **ובספרי** (ראה קל) **מוכא בשם ר"ש** שנקרא לחם עוני על שם עינוי שנתענו במצרים. **והאוי"ז פירש** (ח"ב פסחים סימן רנו) שהמצה עצמה היא עניה וכחושה, כיון שהיא בלי מלח ופלפלין וחמין. **האברבנל** (טעם שני) **ובחוקת הפסח פרושו** לפי שהמצה היא קשה להתעכל באצטומכא ולכך היא מאכל עני כדי שלא יתעכל המזון במעיו.

^ה **יש גורסים** 'כהא' לחמא עניא, או 'הא' כלחמא' משום שאין זה אותו הלחם ממש שאכלו ישראל אלא דוגמת הלחם [ראה ד"מ (תעג, יז) ומג"א ס"ק כ"ד]. **ואין לשבש** המחזוריים בשביל כך, דאשכחן דדרך לשון הקודש מדבר לפעמים כך, כמו שנאמר גבי מחצית השקל "זה יתנו" ודרשו רבותינו שהראהו למשה מטבע אש ואמר לו כזה יתנו ואפ"ה כתב זה [לקט יושר]. וכן על דרך מה שנאמר (שמות טז, לב) "מלוא העומר ממנו למשמרת לדורותיכם למען יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם", ואף שאינו אותו לחם שאכלו במדבר. [מטה משה]. **והמקובלים נוהגים** לומר "הא לחמא עניא" בצירה [כה"ח ס"ק קכט בשם מחז"ב, בא"ח פרשת צו].

^ז **יש ראשונים** שגרסו "הא שתא". **ובנוסח תימן** הגירסא "שתא הכא".

^ח **ולדעתם** מלבד שהוא זכר למה שיצאו ישראל בחיפזון ממצרים ולא הספיק בצקם להחמיץ, הוא גם זכר למצות שאכלו אבותינו במצרים לחם צר ומים לחץ [הגר"א, וכ"מ ברמב"ן (דברים טז, ב) אולם בשו"ת מים חיים (ח"א סי' כ"ו) פירש כוונתו שהמצה היא סמל לחיי העוני שהיו במצרים ושלזה נוטה פירש"י]. **ובגבורות**

ומכריזו עורך הסדר ואומר: קָל דְכָפִין כל מי שרעב ואין לו מה לאכול **יִיתִי וְיִכַל** יבוא ויאכל עמנו. **וַי"מ** שפונה לבני ביתו ומזמנים לאכול^ט, שכן כל אחד צריך להרעוב את עצמו בערב פסח מן המנחה ולמעלה כדי שיאכל בלילה מצה לתאבון (פסחים צט): ואמרו בירושלמי (פסחים י, א) כל האוכל מצה בערב הפסח כאלו בועל ארוסתו בבית חמיו. וכן חכמים הראשונים היו מרעיבין עצמם בערב הפסח כדי לאכול בתיאבון. ואמרין במסכת סופרים (י, א) הבכורות והצנועין מתענין בערב הפסח כדי שיכנסו למצה בתאוהו [אבו]. וכן **קָל דְצָרִיד** שאינו רעב כיון שיש לו פת אורז ופת דוחן אבל אין מצה של מצוה ושאר צורכי החג כגון כרפס וחרוסת ומרור ויין לד' כוסות, **יִיתִי וְיִפְסַח**, יבוא ויעשה עימנו סדר הפסח ולא יתמהמה על זה, שכן ראוי לעשות למי שאין היכולת בידו [אבו, ואו"ה בשם י"מ] וראוי ליטול אפילו מן הצדקה ואפילו לר' עקיבא (פסחים קיב.) כדי שיקיים מצות ליל פסח [ריטב"א].

ה' הקשה (פרק נא) שלא נמצא בשום מקום לא בכתוב ולא במשנה ולא בתלמוד שהמצרים היו מאכילים את ישראל מצה. ועוד כתיב "שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני, כי בחפזון יצאת ממצרים", ואם לחם עוני נקרא על שם שמאכילין אותו לעני, למה קרא אותו בשם עוני שהרי אין ענין עניות במקום עשירות הגאולה. **ולכן פירש** 'בארעא דמצרים' פירושו בגבול מצרים, שכן לא היו יוצאים מארץ מצרים מיד עד שתהיה סעודה ראשונה חוץ לארץ מצרים לגמרי, עיי"ש. **וַי"מ** שהכוונה למצוות שנצטוו לאכול בליל ט"ו בניסן במצרים עם קרבן הפסח, כמו שנאמר "ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות עח מרורים יאכלוהו". [זכר לפסח ובשנים מי יודע]. **ויש גורסים** 'במפקהו' או 'דנפקו' מארעא דמצרים.

^ט **כ"כ רוב הראשונים** שלבני ביתו הסמוכין עליו אומר כן, ולא לכל אדם שהרי ביתו סגור ומוסגר [רש"י, ריטב"א, ראב"ן, ועוד]. **ומה שנהגו** 'כל דכפין ייתי ויכול', מפני שכך היה מנהג אבות שהיו מגביהין שולחנותיהם ולא היו סוגרין דלתותיהם, והיו אומרים ככה כדי שייבאו ישראל העניים שביניהם לאכול, ולקבל שכר היו עושים זה, ועכשיו שנעשו שכני עכו"ם יותר משכני ישראל, מפרנסים אותם בתחילה כדי שלא יחזרו על הפתחים, ואנו אומרים אותו כפי מה שהיו נוהגים אבותינו. [אבו' בשם רב מתתיה].

והר"י בן יקר פירש שכל דכפין עולה למי שיש לו מצה משלו שיאכלנה, וכל דצריך עולה על מי שהוא עני ואין לו מצה שיבוא אצלו ויאכל. **והראב"ן פירש** (פסחים קטו): 'כל דכפין הכוונה למצוות 'מצה' שמי שלא אכל עדיין ממנה 'ייתי ויסב ויכול' מצה בהסיבה שכן מצותה בברכתי שאברך עליה 'על אכילת מצה'. וכל דצריך' לאכול אפיקומן שהוא זכר לפסח 'ייתי ויפסח', כלומר עושה למצות אפיקומן כדן הפסח שהיה נאכל באחרונה, ולבני ביתו הסמוכין עליו אומר כן ולא לכל אדם, שהרי ביתו סגור ומוסגר ושארית ישראל לא ידברו כזב. **והרב בנימין כתב** שלא גלו ישראל עד שאכלו חמץ בפסח, ולכן אומרים 'כל דכפין ייתי ויכול' להזכיר ולהודיע לכל שנשמרים מחטא זה אוכלין רק מצה, ומסיימין 'הא שתא הכא' כלומר אע"פ שעונותינו גרם לנו גלות, יהי רצון מלפניך להביא גאולתינו שהרי אין בידינו עון זה לעכב. [שבח"ל].

והרשב"ץ כתב שאנו אומרים 'כל דְכָפִין ייתי ויכול', וכפין תרגומו רעב, כי במצרים היו אבותינו רעבים מן הלחם והיום יש לנו לחם לאכול לשבעה ולהשביע רעבים שיהיו באוכלי שולחנו, גם היום אנחנו רעבים שאסור לאכול מן המנחה ולמעלה כדי שיאכל מצה לתיאבון, ולפי שאמר מרע"ה "משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם" (שמות יב, כא) שיהיו נמנין הרבה משפחות על פסח אחד, ואמר אח"כ "והיה כי תבואו אל הארץ וגו' ושמרתם את העבודה הזאת, וכו', ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח" וכו', על כן ממשיך ואומר 'כל מאן דְצָרִיד' להמנות עמנו בפסח יבוא וימנה עמנו, ואף אם השנה אנו אין לנו קרבן פסח לשנה הבאה נהיה בא"י ונוכל לעשות קרבן פסח.

'והר"י אלחנאב פירש 'ייתי ויפסח' פירושו: יבוא ויחגוג עמנו בליל פסח ואף את ז' ימי החג שהרי כל ימי החג נקראים פסח. **וַי"מ** 'ויפסח' כמו 'ויפסע', כלומר אחרי שזימן כל דכפין, חוזר ואומר שיפסע ויעבור אלי לסעוד אצלי. [תניא רבתי].

ופונה אליהם ומנחמם: הַשְׁתָּא הָכָא, אמנם עכשיו אנו מקיימים מצות לחם עוני בלבד [בלא קרבן פסח]^א, אבל תקוותנו כי לַשָּׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל, כשיבנה בית המקדש נקיים מצות הפסח ככל חקותיו וככל משפטיו [ריטב"א]^ב. וכופל את דבריו כדי לחזק ולקיים העניין [ריטב"א]^ג.

וי"מ ש'ויפסח' קאי על קרבן פסח, וקטע זה נאמר בזמן שחיטת הפסח [מחז"ו ורי"ד]. **ולפ"ז** כתב שכיום שאין לנו פסח לא אומרים קטע זה, ועוד שאפ"י אם היה לנו פסח לא היינו מזמנין אותם שאין הפסח נאכל אלא למנוייו כשהוא חי קודם שחיטתו [רי"ד]. **ובשבה"ל יישב** שבזמן שבית המקדש היה קיים נהגו להזמין משפחות משפחות לאכול יחד את הפסח כמו שנאמר "ויקחו להם איש שה לבית אבות שה לבית ואם ימעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו", ואף שבזמן הזה אין מקריבים את הפסח, מכל מקום אומרים 'כל דצריך ייתי ויפסח' זכר לפסח שהיה קרב בזמן שבית המקדש היה קיים, וקבעוהו בהגדה לזכר בעלמא כמו שאומרים 'פסח מצה ומרור' ואף שאין לנו פסח עתה אלא לזכר בעלמא, וכן עושים זכר לפסח ואוכלים מצה ומרור כהלל שהיה כורכן ואוכלם יחד, וכן נותנים בקערה שני מיני בשר אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה, א"כ ראוי והגון לאומרו לידע לזכר מה אנו עושים כל זה. **ועוד י"ל** שיש בבבא הזאת 'פסח מצה ומרור', מצה - 'הא לחמא עניא'. מרור - 'כל דכפין ייתי ויכול' כמה דתימא נפש רעבה כל מר מתוק. פסח - 'כל דצריך ייתי ויפסח'. ועליהם נאמר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי", כאשר מפרש בהגדה "בעבור זה" לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. **ו**י"מ 'כל דצריך ייתי ויפסח' שהכל ראויים שיהיו עניים אצל קרבן הפסח, שלא יאמר היחיד הואיל ואני עשיר אלך ואקנה פסח לעצמי ואכלנו לבדי, שנאמר "משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם" וגו'. [עכ"ל].

וי"מ 'כל דצריך' הראוי לעשות קרבן פסח שאינו טמא, 'ייתי ויפסח' שלא יהא בכרת, דכתיב (במדבר ט) "והאיש אשר הוא טהור ובדרך לא היה וחדל לעשות הפסח ונכרתה". ומי שאינו צריך לעשותו משום שאינו טהור לא יבא ויפסח, דכתיב (שם) "איש איש כי יהיה טמא לנפש" וגו' [מחז"ו]. **ו**י"מ ש'ויפסח' הכוונה שיבוא לאכול מצת האפיקומן שנאכלת באחרונה, שהיא כנגד קרבן הפסח שנאכל על השועב [ראב"ן].

א וי"מ השנה הזאת אנתנו ואתם משועבדים [ר"ל בשאר גלויות] לשנה הבאה יבא המשיח ונהיה אנתנו ואתם משוחררים כדאמרינן בניסן נגאלו ובניסן עתידין להגאל [אבו]. **ויש שכתבו** שתפלה זו נכתבה בבבל שהיו שם עבדים למלכות, ולכן התפללו שיהיו בני חורין ויצאו מבבל לארץ ישראל [ראב"ן, ר"ד].

וי"מ שאחרי שהזכרנו ענין פסח [ראה הערה לעיל], צריכים אנו להזכיר דברי נחמות כדי להרחיב לב אומרי ההגדה. **וכך פירושו**: 'השתא הכא' אע"פ שאנו עתה בגלות ובעבדות ואין אנו יכולין לעשות קרבן הפסח כראוי, 'לשנה הבאה בני חורין' שכבר הבטיחנו המקום להוציאנו מעבדות לחרות מן הגלות הזה להושיבנו בא"י כבראשונה, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו לקיים לנו הבטחתו בשנה הזאת שנעשה פסח של שנה הבאה בירושלים [הובא בשבה"ל]. **וכעין זה פירש ברשב"ץ** [ע"פ דרכו לעיל] שפיסקא זו היא המשך להזמנת 'כל דצריך' להמנות עמנו על קרבן הפסח יבוא וימנה עמנו, ואף אם השנה אנו אין לנו קרבן פסח לשנה הבאה נהיה בא"י ונוכל לעשות קרבן פסח.

ב י"א קטע זה בלשון הקודש "לשנה הבאה בארץ ישראל בני חורין", וטעמם כיון שמסיימין דרך בקשה, שאנו מבקשים מלפני המקום שישחררנו ויוציאנו מעבדות לחירות לימות המשיח, ועל כן אנו מצריכין לאומרו בלשון שיבינו בו המלאכים, כההיא דאמרינן לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמית, לפי שאין מלאכי השרת נזקקין לו [הובא בשבה"ל].

ג וי"מ שכפל העניין לפי שהדרך לבקש דבר קטן (שנהיה בארץ ישראל) ואח"כ דבר גדול (בני חורין) [רשב"ץ].

הַשְּׁתָּא עֲבָדִי, כי אנו בגלות ומשועבדים למלכויות^ט, אבל לְשָׁנָה הַבָּאָה יבוא המשיח ונהיה כולנו בְּנֵי חוֹרֵין, ומשחררים מעול הגלות, כדאמרינן (ר"ה יא): בניסן נגאלו ובניסן עתידיים להגאל [אבו]^י.

מוזגין כוס שני, ויסלק הקערה מעל השלחן שיראה כאילו כבר אכלנו, ועל ידי כך ישאלו התינוקות.

בגמרא מובא (קטז). שמוזגין מיד כוס שני אף שלא שותים אותו כעת, כדי שישאלו התינוקות מדוע שותים קודם סעודה [רש"י], ועל ידי כך יתעוררו לשאול שאלות נוספות שנעשים בליל זה. ואם אין חכמה בבנו אביו מלמדו לשאול. ואם אין לו בן אזי אשתו שאלתו, ואם אין לו אשה ישאל את עצמו. ואפילו תלמידי חכמים הבקיאים בהלכות פסח שואלים זה לזה "מה נשתנה" (שו"ע תעג,ז).

חכמים פתחו את מצות סיפור יציאת מצרים בדרך שאלה ותשובה, מפני שבכך הלב מתעורר יותר לשמוע ולקבל.

וכאן הבן [או אחד מהמסובים] שואל: (כתוב בספרים הקדושים שכל אחד יתפלל לה' ויבקש את בקשותיו).

מה נִשְׁתַּנָּה הַלַּיְלָה הַזֶּה מִכָּל הַלַּיְלֹת?

1. שֶׁבְּכָל הַלַּיְלֹת אֵין אֲנַחְנוּ מְטַבְּלִין אֲפִילוּ פְעַם אַחַת, וְהַלַּיְלָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְעָמִים.
2. שֶׁבְּכָל הַלַּיְלֹת אֲנַחְנוּ אוֹכְלִין חֶמֶץ וּמִצָּה^{טו}, וְהַלַּיְלָה הַזֶּה כּוֹלוּ מִצָּה.
3. שֶׁבְּכָל הַלַּיְלֹת אֲנַחְנוּ אוֹכְלִין שְׂאֵר יִרְקוֹת, וְהַלַּיְלָה הַזֶּה מְרוֹר.
4. שֶׁבְּכָל הַלַּיְלֹת אֲנַחְנוּ אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין, בֵּין יוֹשְׁבֵין וּבֵין מְסַבִּין, וְהַלַּיְלָה הַזֶּה כָּלְנוּ מְסַבִּין.

מה הטעם שנִשְׁתַּנָּה הַלַּיְלָה הַזֶּה ליל פסח, מִכָּל הַלַּיְלֹת של שאר ימות השנה? שאנו עושים דברים הסותרים זה את זה, שמצד אחד אנו מתנהגים בליל זה כבני מלכים, ומצד שני אנו מראים עצמנו כעניים ועבדים [אברבנל]^{יז}. ואלו הם השינויים:

1. שֶׁבְּכָל הַלַּיְלֹת של השנה, אֵין אָנוּ מְטַבְּלִין, אוכלים ירקות בטיבול קודם הסעודה, אֲפִילוּ פְעַם אַחַת, ואילו וְהַלַּיְלָה הַזֶּה אנו נוהגים לטבול ירקות קודם עיקר סעודתינו שְׁתֵּי פְעָמִים,

^ט וכמו ששינו (מגילה יד). "אכתי עבדי אחשוורוש אנן", כלומר שבכל דור אנו משועבדים תחת איזה אומה, וגם בזמן בית שני היו משועבדים למלכות רומי.

^י וי"מ שפונה אליהם ומנחמם ואומר להם שלא יתבישו שהם סמוכים על שולחן אחרים, כי השנה הזאת אנחנו ואתם משועבדים, אבל לשנה הבאה יבא המשיח ונהיה אנחנו ואתם משחררים, כדאמרינן בראש השנה (יא). בניסן נגאלו ובניסן עתידין להגאל. [אבוד].

^{יז} יש גורסים "חמץ או מצה".

^{יח} וי"מ שהבן שואל באופן כללי, למה אנו עושים את כל השינויים הללו, מה שאין עושים כל בשאר ימי השנה [שבח"ל, רשב"ץ].

את הכרפס במי מלח ואת המרור בחרוסת [ריטב"א, או"ה, אבוד"]. ואכילת ירק נקראת 'טיבול' על שם שדרכו להיאכל על ידי טיבול [שבה"ל] שהטיבול אצל רבותינו היא עיקר האכילה, כי כל מאכלם היה על ידי טיבול י"ח [אב"י] וטיבול המאכל מורה על דרך חרות.

2. שֶׁבֶּקַל הַלֵּילוֹת של השנה י"ט **אָנוּ אוֹכְלִין**, הרשות בידינו לאכול **חֶמֶץ וּמֶצֶה**, פת העשויה מעיסה שהחמיצה או מעיסה שלא החמיצה, וכן משניהם יחד, ואילו **והַלֵּילָה הַזֶּה** של פסח **פּוֹלוּ** חובה עלינו לאכול **מֶצֶה**, שנאמר (שמות יב, יח) "בערב תאכלו מצות", ואם בטלנו מצוה זו יש לנו עונש כדין המבטל מצות 'עשה', וכן אסורים אנו באכילת חמץ שנאמר (שם יב, יט) "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה הנפש" [רשב"ץ]. ומצה זו היא זכר ל"לחם עוני" כמו שאכלו אבותינו במצרים, והיא מורה על שיעבוד.

3. שֶׁבֶּקַל הַלֵּילוֹת של השנה **אָנוּ אוֹכְלִין** בתחילת סעודתינו **שָׁאֵר יִרְקוֹת** מתוקים שגוררים את האדם לידי אכילה, ואילו **והַלֵּילָה הַזֶּה** אנו עושים תחילת סעודתינו באכילת **מָרוֹר** [ריטב"א, אבוד]² זכר ל"וימררו את חייהם בעבודה קשה", ומרור מורה על שיעבוד.

4. שֶׁבֶּקַל הַלֵּילוֹת של השנה **אָנוּ אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין**, כפי שאנו רוצים **בֵּין יוֹשְׁבֵינוּ**, בצורה זקופה, **ובֵּין מְסֻבִּין**, בשכיבה כאשר הגוף מוטה על צד שמאל, ואילו **והַלֵּילָה הַזֶּה כְּלוֹנֵי מְסֻבִּין**, מחוייבים לנטות על צד שמאל בעת אכילת מצה של מצוה ובשתית ארבע כוסות, דרך חרות כמנהג בני שרים ומלכים, ואין לנו רשות להפטר ממנה [רשב"ץ].

¹ כדאמרין (פסחים קז:): אבל מטבל הוא במיני תרגימא, והשמש מטבל בבני מעים [אבודרהם]. **ולמרות** שטבלנו רק את הכרפס, מ"מ כבר רואה הבן את המרור מונח בשולחן ודרכם היה לשקעו בחרוסת, ולכן יודע הבן שלא יאכלוהו בלא טבול, והוא מזדרז להקשות גם עליה. **ועוד** שאין זה שאילה לתינוק בלבד אלא אף לחכם, שהרי אם אין לו בן הוא שואל את עצמו. **ועל החרוסת** אינו שואל כי אין זה שינוי, מפני שבכל הלילות אם רצה לטבל בחרוסת או בדבר אחר הרשות בידו. ומטעם זה הוא אינו שואל על שתית ד' כוסות, כי כל הלילות אם רצה לשתות כן שותה, ואין זה שינוי בלילה הזה. ועוד שעדיין לא שתה אלא כוס אחד. [רשב"ץ]. **ויש שתירץ** שכל השאלות הללו זה רק למי שאין לו בן שישאלנו [רי"ד].

² **ובמהז"ו פירש** שבכל הלילות של שאר ימים טובים ושבטות, יוצאים ידי חובת סעודה בחמץ או מצה משום שנאמר בהם 'עונג', ואילו והלילה הזה חובתנו לאכול מצה בדווקא.

³ **רש"י הקשה** וכי אין אנו אוכלין בלילה הזה שאר ירקות? ולכן פירש שכל מה שאנו אוכלים בלילה הזה אפילו ירקות מתוקים חשובים לנו מרור, זכר "לוימררו את חייהם", ומה שאנו אוכלין בשאר לילות אפילו מרור הוא מתוק. ואינו נכון, **אלא כן פירשו** שבכל הלילות אנו אוכלים בתחילת סעודתנו שאר ירקות מתוקים שמכשירים האדם לאכילה, והלילה הזה אנו עושים תחילת סעודתנו מרור [ריטב"א]. **והאבודרהם כתב** וא"ת וכי בשאר לילות אי אפשר בלא אכילת שאר ירקות? אלא ר"ל שבכל הלילות אנו מחזרין אחר שאר ירקות שהן טובות לאכילה ומתוקות יותר ממרור. **וי"מ** שבכל הלילות הרשות בידינו לאכול כל ירק בין מרור בין מתוק, והלילה הזה א"א לנו להיפטר מאכילת מרור, ואפי' אכלנו הרבה מיני ירקות על כרחנו אנו מצווין לאכול מרור [רשב"ץ].

⁴ כ"א 'כולנו' מסובים שהרי גם השמש צריך להסב, וכן בן לפני אביו ואשה חשובה אצל בעלה [שבה"ל]. והכוונה על דרך הרוב, שכן תלמיד אינו מיסב אלא ברשות רבו, וכן אשה שאינה חשובה אינה מסיבה ברשות בעלה. [ויגד שמואל].

תמצית השאלות: מצד אחד אנו מזכירים את שעבודנו ע"י אכילת מצה ומרור כאשר אכלו אבותינו, ומאידך אנו מזכרים את חירותנו ע"י הטיבול והאכילה בהסבה, כדרך שעמדו אבותינו כשהוציאם הקב"ה משם ביד חזקה. **והקטע** הבא 'עבדים היינו' בא ליישב סתירה זאת [אברבנל].

יחזיר הקערה למקומה, ויגלה את המצות בשעת אמירת ההגדה (ורק כשאוחז הכוס יכסנה).

עתה משיב האב לשאלת בנו "מה נשתנה הלילה הזה משאר הלילות", שכל השינויים הנעשים בליל זה הם זכר לעבודתנו במצרים וגאולתנו משם [ריטב"א, אבוד', או"ח] כב.

במשנה אמרו (פסחים קטז). שסיפור יציאת מצרים "מתחיל בגנות ומסיים בשבח". ונחלקו באיזה גנות מדובר, **רב אמר:** גנות רוחנית 'מתחילה עובדי ע"ז היו אבותינו'. **ושמואל אמר:** גנות גשמית 'עבדים היינו לפרעה במצרים'. ואנו נוהגים כשניהם, אלא שבעל ההגדה התחיל כשמואל ב'עבדים היינו' לפי שבכך מיושבות השאלות של 'מה נשתנה', שכן כל מה שעושים בלילה זה הכל כדי להורות על היציאה מעבודת לחרות [ע"פ הראשונים]. והטעם שאמרה המשנה שמתחילים ב'גנות' אבותינו, זה כדי לתת שבה הודאה להשם יתברך אשר מאשפות ירים אביון [אבו', ריטב"א].

עֲבָדִים

היינו לפרעה במצרים, ויוציאנו יהוה אלהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה.

ואלו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים, עדין אנחנו ובנינו ובני בנינו משעבדים היינו לפרעה במצרים.

אנו עונים לשאלת הבן על השינויים שיש בליל זה [ריטב"א, או"ח, אבוד', רשב"ז], וזה משום שהיינו **עבדים היינו לפרעה** שהיה מלך קשה ואכזר, **במצרים** שהיתה מדינה קשה וטמאה ומלאה

^{כב} **יש שגרסו** אביי רבא, במקום רב ושמואל [אבו', ריטב"א]. **וכתב האבודרהם** שרבא סבר כיון שכל ענין היום הוא יציאת מצרים אין לנו להזכיר גנות אחר, כי אם אותו עבודת של מצרים. ואילו אביי סבר כיון שבידנו להזכיר גנות ושבח של מצרים להודיע כמה שבחו של מקום כי מאשפות ירים אביון, יש לו להזכיר גנות כי אבותינו היו עובדי עכו"ם ואין גנות כע"ז, וגדול הוא מגנות של עבודת, ואעפ"כ קרבנו המקום לעבודתו. **והריטב"א כתב** שמשתבר שלא נחלקו אלא במה מתחילין לפתוח את ההגדה, שרבא [שמואל] סבר שמתחיל בגנות 'מתחלה עובדי ע"ז' כמו שהיו כן בתחילה, ואביי [רב] סבר שמתחילין 'מעבדים היינו' שהוא תוקפו של נס ואח"כ מספרים בגנות הע"ז, ולפי"ז מנהגנו כרבא, דאי פליגי לגמרי נהיגנא דלא כחד, עכ"ל.

והרמב"ם כתב (חומ"מ ז, ד), וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח. כיצד? מתחיל ומספר שבתחילה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרים ורודפים אחר ע"ז, ומסיים שקרבנו המקום לו וכו'. וכן מתחיל שעבדים היינו לפרעה במצרים וכו'. **משמע** שמקדים מתחילה היו אבותינו לפני עבדים היינו, ואלו נוסח ההגדה שלו הוא להיפוך. **וי"ל** שסובר שלמעשה מקדימים עבדים היינו, מפני שהוא תקפו של הנס, אבל בפ"ז הוא מדבר על סדר המעשים, ובסדר המעשים מתחילה עובדי ע"ז וכו' היה קודם, ואח"כ עבדים היינו. [עלי תמר פסחים

[פ"ז].

כשפים, ואין איש יכול לצאת ממנה, וסבלנו שם שיעבוד נורא ואיום [חז"ל]. ולכן זכר לעינו ולשעבוד, אנו אוכלין מצה ומרור כדרך שאכלו אבותינו במצרים [אבו, או"ה, רשב"ם]^כ.

ואע"פ כן כשרצה ה' לגאלנו, ויציאנו הנה אלהינו משם בכבודו ובעצמו, ואיך הוציאנו? ביד חזקה בעל כרחם של המצרים ע"י עשר מכות, ובזרוע נטויה באופן מפורסם וגלוי לעין כל, כמו שנאמר (שמות יב,גא) "ויהי בעצם היום הזה הוציא יהוה את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם" [רש"י] ולא כעבדים הבורחים מפני אדוניהם [אב"ע תהילים קלו,יב]. והיינו בני חורין, וזכר לכך אנו חייבים בהסיבה דרך חרות כשם שיצאו הם ממצרים ביד חזקה [שם].

ואם תאמר מה שהיה כבר היה ואבותינו כבר נגאלו, ואנו שלא נשתעבדנו ולא נגאלנו מה לנו לספר היציאת מצרים בלילה? [או"ה, שבה"ל]^כ התשובה לכך היא: **ואלו חלילה לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים, כמו שנשבע לאבותינו להוציאנו בהבטחתו, ולא היה הדור ההוא ראוי להיגאל, לפי שלמדו ממעשה ארץ מצרים, וכל שכן שהיינו מתערבים בהם משם ואילך^כ, הרי שהיינו אנו ובנינו ובני בנינו עד סוף הדורות משעבדים היינו לפרעה במצרים, לשאר מלכי מצרים שנקראו פרעה [רש"י]^כ, ולא היינו נגאלים לעולם. ולפיכך אנחנו חייבים לחשוב עצמנו כאילו נגאלנו מאותו עבדות אנו ובנינו, וכדאמרין לקמן 'בכל דור ודור חייב אדם' וכו', לפיכך ציונו הבורא לספר בכל דור ודור נס זה [ריטב"א].**

ואפילו

פלנו חכמים, פלנו נבונים, פלנו יודעים את התורה, מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים.

וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משבח.

וכדי שלא תאמר דיינו בכך שנאכל מצה ומרור ולא נספר ענין יציאת מצרים [אבו]. וכן כדי שלא תאמר שאין מצוה זאת מוטלת אלא על הקטנים אבל למי שידוע סיפור יציאת מצרים אין צורך

^כ וי"מ שהקטע 'עבדים היינו' היא תשובת ההסיבה לבד שיצאנו מעבדות לחירות, וההסיבה היא סימן לבני חורין ולפי שהיא זקוקה לכל השאלות משיבין עליה תחלת, ואילו התשובת לשאר השאלות היא בסוף הגדה 'רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה ומרורים' [שבה"ל].

^כ וי"מ שאם תאמר שהיה ראוי שלא יאמר סיפור יציאת מצרים אלא בשעת הגאולה לנגאלים, אבל אנו לא ראינו שעבוד ולא נגאלנו, על כן אומר לו עתה שאותה גאולה גם לנו היתה, שאילו לא הוציאנו וכו'. [רשב"ץ].

^כ ונעין זה כתב באבודרהם כלומר אם ח"ו גרמו עונות ישראל כשהיו במצרים ושהיו בהם רשעים וערב רב, לבטל חשבון הקץ שנשבע הקב"ה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים שיוצינו משם, כ"ש אנחנו שדורותינו רשעים על איזו זכות היינו יוצאים.

^כ ר"י בן יקר. וי"א דלא גרסינן לפרעה, אלא משועבדים היינו במצרים [מחז"ן]. וכן נראה בעיני כי פרעה כבר היה מת. ואי"ת שכך קוראים שם לכל המלכים כולם, כבר נתבטל זה השם מבניהם בימי מחבר הגדה זו [אבו]. וי"מ 'לפרעה במצרים' שעדיין אנו ובנינו היינו משועבדים כמו שהיו אבותינו משועבדים לפרעה במצרים. [חוקת הפסח].

לספר [רשב"ז]. לכן אמר: **וּאֶפִּילוּ אִם פָּלְנוּ חֲכָמִים** שמכירים את מעשה יציאת מצרים כאמור בתורה [אבו], וכן כבר שמענו דבר זה מאבותינו [רשב"ז], ואפילו אם **פָּלְנוּ נְבוּנִים** להבין דבר מתוך דבר וגם את טעמי המצוה, ואפילו אם **פָּלְנוּ זְקֵנִים** שכבר שמענו והגדנו מעשה זה שנים רבות [רשב"ז, אבוד], ואפילו אם **פָּלְנוּ יוֹדְעִים אֶת הַתּוֹרָה**, וכל מה שנוציא ונדבר בפינו בענין יציאת מצרים אנו כבר יועים אותו [אבוד] וי"מ שבכל יום אנו הוגים בתורה ומתוך קריאתה אנו מספרים ביציאת מצרים [רשב"ז]. עם כל זה **מִצְוָה עָלֵינוּ**, על כל אחד **לְסַפֵּר** בלילה זה בשמחה והודאה [ריטב"א, אבו] **בִּיצִיאַת מִצְרַיִם**, בשעה שהמצות מונחים לפנינו ולדבר בענין הגאולה כדרך שהנגאל מספר על גאולתו, כמו שנאמר (דברים טז, ג) "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך". וכל שכן שיש לנו ללמד את אלו שאינם יודעים, שנאמר "ואמרתם זבח פסח" וכו' (שמות יב, כז) וכן "והגדת לבנך" (שם יג, ח) וכן "כי ישאלך בנך" (שם יג, יד) [או"ח] והמספר אפילו בדבור בעלמא מענין יציאת מצרים יצא ידי חובתו [אבו] **וְכָל הַמְרַבֵּה לְסַפֵּר** להאריך כמה שיותר [ריטב"א] **בִּיצִיאַת מִצְרַיִם** ובמעשי הניסים שנעשו בה בכל שעה, וכ"ש בלילה הזה [רשב"ז] אחר הסעודה [או"ח, רשב"ם] **הַרִי זֶה** העושה כן **מִשְׁבַּח** וראוי לתהלה, לפי שמרבה בכבוד ה' [ראב"ו, מהו"ו] כמו שמבוא לקמן שעשו התנאים הראשונים [רשב"ז] אבל קודם הסעודה ממהירים לעשות היסודי כדי שלא ירדמו התינוקות [או"ח].

בְּקִטְעַת הַקּוּדֵם לְמַדְנוּ שְׁנֵי דְבָרִים: א. שכל המרבה לספר הרי זה משובה. **ב.** שאף תלמידי חכמים הבקיאין בהלכות פסח, שואלים זה את זה כדי לקיים מצות 'והגדת'. כעת מביאים ראיה לכך מגדולי חכמי התנאים שמרוב חביבותם לספר בנסי יציאת מצרים לא הרגישו שהגיע הבוקר¹².

מַעֲשֵׂה

בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר, וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, וְרַבִּי עֲקִיבָא, וְרַבִּי טַרְפוֹן, שֶׁהָיוּ מְסֻבִּין בְּבֵנֵי בְּרַק, וְהָיוּ מְסַפְּרִים בִּיצִיאַת מִצְרַיִם כָּל אוֹתוֹ הַלַּיְלָה, עַד שֶׁבָּאוּ תַלְמִידֵיהֶם, וְאָמְרוּ לָהֶם: רְבוּתֵינוּ! הֲגִיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל שַׁחֲרִית.

מַעֲשֵׂה בחכמי ישראל **בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר** בן הורקנוס, **וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ** בן חנייה, ששניהם היו רבותיו של ר' עקיבא, **וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה** שהיה נשיא, **וְרַבִּי עֲקִיבָא, וְרַבִּי טַרְפוֹן** שהיה חברו של ר"ע [וי"א רב], שכולם היו חכמים גדולים [רשב"א] וחיו בזמן בית שני וגם אחר החורבן [רשב"ז] **שֶׁהָיוּ**

¹² **במכילתא אמרו** ר"א אומר חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח עד חצות, לפי שסובר שזמן אכילת הפסח וההלל עד חצות שנגאלו. **ומסדר** ההגדה לא נראה לו כן, אלא כרבנן דאמרי עד עלות השחר, וכן הלכה, ואף על פי כן ראוי הוא להחמיר, וסתם התנא דבריו כדי שלא יבואו לקצר בדבר מפני החשש שיאמרו שמא כבר הגיע חצות. ועוד י"ל כי החכמים הללו לאחר שסיימו ד' כוסות האריכו בענין יציאת מצרים [ריטב"א].

מִסְבִּין יושבים לסעוד בליל הסדר^כ **בְּבְנֵי בְּרַק** בעיר בני ברק מקום מושבו של ר"ע^{כט}, **וְהָיוּ מְסַפְּרִים** ודורשים [ראב"ן] **בְּיַצִּיאת מִצְרַיִם** לאחר סעודתם [או"ח, אברבנל] באריכות **כָּל אוֹתוֹ הַלַּיְלָה**, אע"פ שהיו חכמים ונבונים וזקנים [או"ח, רשב"ץ] ומרוב חביבות המצוה לא הרגישו שעבר עליהם הלילה [מהרי"ל], **עַד שֶׁבָּאוּ תַלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם: רְבוּתֵינוּ! הִגִּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל שַׁחֲרִית**, שהתחיל היום להאיר, ואלמלא חיוב מצוות ק"ש שהיא מצווה עוברת וצריך לקיימה בזמנה, לא היו נמנעים מלהאריך ולספר בנס יציאת מצרים [שבה"ל, רשב"ץ] כי המרבה לספר ביציאת מצרים ה"ז משובח, כמו שנאמר (שמות יב, מב) "הוא הלילה הזה לה' שמורים לכל בני ישראל לדורותם" [רשב"ץ].

כעת בעל ההגדה מביא את דרשה בן זומא ללמדנו שיש מצווה מהתורה להזכיר בכל לילות השנה את סיפור יציאת מצרים בק"ש של ערבית, ולא רק בליל פסח [רשב"ץ]^ל.

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֶזְרִיָּה:

הָרִי אֲנִי כֶּבֶן שֶׁבַעִים שָׁנָה, וְלֹא זָכִיתִי שֶׁתֵּאָמֵר יַצִּיאת מִצְרַיִם בְּלֵילוֹת עַד שֶׁדָּרְשָׁה בֶּן זוּמָא,

שְׁנֵאמַר (דברים טז, ג):

"לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ", (וכך פרשו)

"יְמֵי חַיֶּיךָ" - הַיָּמִים,

"כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ" - הַלַּיְלוֹת.

וְחֻכְמַיִם אוֹמְרִים:

"יְמֵי חַיֶּיךָ" - הָעוֹלָם הַזֶּה,

"כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ" - לְהֵבִיא לַיְמוֹת הַמְּשִׁיחַ.

^כ כ"כ **הראשונים** [ריטב"א, רשב"ץ אבוד' ועוד]. **אולם השפת אמת כתב** (פסח תר"מ ד"ה כל) כי אין דבר רחוק לומר שמעשה זה כלל לא היה בליל הסדר. ודבריו מתרצים כמה קושיות שיש במעשה זה, כגון מרבי אליעזר שהיה גר בלוד, והיה אומר (סוכה כז): משבח אני את העצלנים שאינם יוצאים מבתיהם ברגל.

^{כט} כמ"ש ביהושע (יט, מה) נבחלת מטה בני דן "ויהוד ובני ברק וגת רמון" [רשב"ץ, אבודרהם, שבה"ל]. **ויש שגרסו** 'בְּבְנֵי בְּרַק', 'בְּנֵי' הם כריות בארמית, ו'ברק' מלשון מבריק, דהינו שהסבו על כריות משי מבריקים [תרגום רס"ג, אברבנל].

^ל **וי"מ** וא"ת נזכר יציאת מצרים ביום [ולא בלילה] כמו שנאמר "למען תזכור את יום" אך בלילה לא מצינו מצוה זכירה בכתוב, ועוד שעיקר הגאולה הייתה ביום, לכך מביא ראה מדרש בן זומא 'כלי ימי חייך לרבנות את הלילות. [אבוד', או"ח].

אָמַר אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה לֵאמֹר: בשעה שהתמניתיה להיות נשיא בישראל בהיותי בן 18 שנה, **הָרִי אֲנִי** הייתי נראה באותו היום **כְּבֶן שְׁבַעִים שָׁנָה**, לפי שקפצה עליו זקנה ביום שנתמנה לנשיא, ונעשה לו נס וגדלו לו בזקנו 18 שערות לבנות^ל, כדי שלא יחלקו על נשיאותו אם יראוהו בחור^ל **וְלֹא זָכִיתִי** לא נצחתי^ל את חכמים להביא ראיה מהכתוב [אבו' בשם י"מ] **כְּדִי שֶׁתֵּאֱמַר** פרשת ציצית שמוזכרת בה **יְצִיאַת מִצְרַיִם** גם **בְּלִילוֹת** בק"ש של ערבית [מחז"ו, רש"י], לפי שסוברים שעיקר הגאולה היא ביום ולכן מצוות יציאת מצרים היא רק ביום [או"ח, אב"ו] ולכן היו מדלגים בק"ש של ערבית את 'פרשת ציצית' שמוזכרת בה יציאת מצרים^ל, כדין מצות ציצית שאינה נוהגת אלא ביום שנאמר "וראיתם אותו" פרט לכסות לילה [שבה"ל], והייתי יחיד במקום רבים ואין דבריו של יחיד במקום רבים [רש"י, מחז"ו, או"ח], **עַד שֶׁדָּרְשָׁה בֶּן זֹמַא:** ביום שמינו אותי לנשיאות [רש"י, רשב"ץ] וסייעני

^{לא} **במשנה** (ברכות יב:) ובתוספתא (שם, א, יב) ובעוד מדרשי חז"ל הגירסא היא "אמר רבי אלעזר", והוא קטע בפני עצמו. **ובירושלמי** הגירסא [וכ"ה ברמב"ם ובשה"ל] 'מזכירין יציאת מצרים בלילות, אמר להם ר' אלעזר. ו'להם' היינו לאותם חכמים שהיו מסובים איתו בבני ברק. **ויש שפרשו** שלגירסא זו קטע זה הוא המשך לברייתא הקודמת.

^{לב} **ווי"א** שהיה בן י"ג שנה ונעשה לו נס ובאו לו י"ג שורות של שער לבן כמנין שנותיו [אבו'].

^{לג} כן פרש"י (ברכות יב:) ומחז"ו ועוד ראשונים, ע"פ המבואר בגמרא ברכות (כח.). **וביאר**ו שהיה אומר כי בכל חכמתו לא זכה שתאמר יציאת מצרים בלילות. [רשב"ץ, אברבנל].

וז"ל הרמב"ם (פיה"מ א, ט) "לא היה בן שבעים, כי אם צעיר לימים, אלא שהיה מרבה להגות וללמוד ולקרות לילה ויומם עד שחלשו כחות גופו ונזדקן, ונעשה כזקן בן שבעים שנה, והרי החלה בו הזקנה ברצונו, כמו שנתבאר בתלמוד". **ואין** כוונתו לומר שע"י תשישות כח באה לו השיבה, שהרי סיים "והתחלת השיבה היה ברצונו כמבואר בתלמוד", הרי שמרמז על הנס כדאיתא בגמ', רק כוונת היא שע"י הלימוד והתשישות היה הטבע מחייב להיות השיבה, אך שהזמן לא היה מחייבו, אמנם ע"י הנס כמבואר בגמ' נתהווה השיבה להיות ראוי לנשיאות, ודבר זה אינו מנגד להטבע ואין זה שינוי סדרי בראשית לפי שגם הטבע מחייב כן. [שר"ת צ"א (יד, 1)].

וברבינו האר"י מובא שרבי אלעזר בן עזריה היה גלגולו של שמואל הנביא, ושמואל חי 52 שנה, תוסף לכך את י"ח שנותיו של רבי אלעזר, הרי סך הכל 70 שנה, וזהו שאמר "הרי אני כבן שבעים שנה".

^{לד} **לשון** "זכית" נצחתי, מלשון זכחה לרבנן (קדושין יח.) וכן מאן דמזכי למלא (סוכה לט.) (ריטב"א, או"ח, אבו' ועוד). **ווי"א** שמעולם לא נחלקו בדבר זה, וגם חכמים מודים שיש להזכיר יציאת מצרים בלילות, אלא שאמר שלא זכה למצוא לזה רמז מהכתוב בתורה שיש חיוב להזכיר יציאת מצרים בלילות, ואמר 'לא זכית' לפי שהשומע ולומד דבר חדש נקרא זוכה כדאמר אביי (שבת כא:) "אי זכאי גמרא מעיקרא" [רשב"ץ]. **וכ"כ הרמב"ם** (פיה"מ ברכות) 'אני על אף רוב השתדלותי והתחברותי עם החכמים, לא זכית לדעת הרמז בכתוב על חובת קריאת פרשת ציצית בלילה עד שדרשה בן זומא'. **וי"מ** להיפך, שקודם דרשת בין זומא גם ראב"ע היה סבור שאין מזכירין יציאת מצרים בלילות, ומשדרשה בן זומא קבעוה לחובה [ר"ד]. **וע"ע** בראשונים.

^{לה} **כדאמרן** בברכות (יד:) שלא היו אומרים כל פרשת ציצית אלא היו מדלגין ואומרים "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם" אמת ואמונה כו'. [שבה"ל, אבו', רש"י, מחז"ו]. ולדיעה זו מה ששינו ברישא דמתני' (ברכות יב:) 'מזכירין יציאת מצרים בלילות', כדברי ראב"ע נסתמה משנה זו [ריטב"א]. **וי"מ** [הראב"ד] שמדרבנן כולם מודים שמזכירים יציאת מצרים בלילות, ולא נחלקו אלא האם יש גם חיוב מדאורייתא, וקיימא לן כרבנן, והיינו דאמר רב נחמן לדרו עבדו (שם יג:) 'בפסוקא קמא צערן, טפי אל תצערין [ריטב"א]. **וראה** עוד ברשב"א (ברכות יב:).

בדרשה שדרש [או"ח] שיש להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה^ל, **שְׁנַאמֵר**: "לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם יְצִאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ", ודרשינן "יְמֵי חַיֶּיךָ" מדאמר ימיו משמע שיש חיוב להזכיר את יציאת מצרים רק ב**הַיָּמִים** בלבד, אולם מכיון שנאמר "כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ", שהמילה 'כל' באה לרבות שיש חיוב להזכיר את יציאת מצרים גם בכל ה**לילות**, משום שבלילה התחילה היציאה ע"י מכת בכורות [ראב"ן]. ו**חַכְמִים** חולקים ו**אומרים** שהמילה 'כל' אינה באה לרבות את הלילות^ל, אלא בא ללמד את חיוב יציאת מצרים לעתיד לבוא, וכך יש לדורשו: אילו היה נאמר "יְמֵי חַיֶּיךָ" בלבד, היינו למדים רק על ה**עוֹלָם הַזֶּה** שבו יש מצוה להזכיר יציאת מצרים, ומעתה שריבה הכתוב ואמר "כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ", הרי זה מלמד ל**הַבֵּיא לַיָּמֹת הַמְּשִׁיחַ**, שגם אז תהיה חובה להזכיר יציאת מצרים, שלא תאמר שמפני זכרון קבוץ גלויות יתבטל זכרון יציאת מצרים, אלא זכרון קבוץ גלויות יהיה עיקר זכרון יציאת מצרים טפלה לה, וע"ז באה המילה "כל" לרבות את ימות המשיח^ל [רשב"ץ]. ומדברי ר' אלעזר וחכמים נלמד שבוודאי ראוי שנאריך ונרבה בסיפור יציאת מצרים בלילה זה בו אירע הנס [אברבנל].

כיון שעיקר ההגדה היא להודיע לבניו סיפור יציאת מצרים, מביא בעל ההגדה את הפסוקים בתורה מהם אנו למדים את עיקר חובת סיפור יציאת מצרים, כדי להתאים ולדרוש כל פסוק לבן המתאים כפי מדרגתו הרוחנית [רשב"ץ, ריטב"א, שבה"ל].

וקודם דרשות אלו אנו מתחילים לברך את השם שנתן לנו תורה שלימה המתייחסת לכל דרגות האדם [שם]^ל. ואומר ארבע פעמים "**ברוך**" כנגד ארבעה הבנים המוזכרים בתורה [או"ח].

בְּרוּךְ הַמָּקוֹם -

בְּרוּךְ הוּא.

בְּרוּךְ שֶׁנָּתַן תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל -

^ל בק"ש של ערבית [רש"י]. ו**וי"מ** שמכאן ואילך ניתקן להזכירה, ביום: 'באמת ויציב', ובערב: 'באמת ואמונה' [שבה"ל בשם רבינו ישעיה].

^ל ו**וי"מ** (לפי דעתם שגם חכמים מודים שיש להזכירה בלילות ונחלקו רק בדרשת הכתוב) שהמילה 'כל' אינה ריבוי ללילות משום שהלילות הם בכלל כל ימות החיים [רשב"ץ]. וכל כ"ד שעות נקרא יום אחד [אברבנל]. ו**וי"מ** ש"ימי חייך" משמע העולם הזה שיש בו קצבה לימיו של האדם, 'כל ימי חייך', ללא קצבה, לרבות את ימות המשיח בהם אין קץ לשנותיו של האדם [פירוש קדמון].

^ל **בגמרא מובא** (ברכות יב:): מובא שכן זומא הקשה על דרשת חכמים, שהרי בימות המשיח יהיו נסים גדולים עד שנס יצי"מ לא יזכר, כמו שנאמר בירמיה (כג, ז ח) "הנה ימים באים נאם יהוה, ולא יאמרו עוד חי יהוה אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי יהוה אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם וישבו על אדמתם", וענו לו חכמים שאין כוונת הכתוב שאחר הגאולה האחרונה העתידית יתבטל לגמרי הזכרון ליציאת מצרים, אלא הזכרון של הגאולה האחרונה יהיה עיקר, וזכרון יציאת מצרים יהיה טפל לנסים שיעשו בימות המשיח.

^ל כי אחרי אשר גאלנו ממצרים קרבנו לפני הר סיני, כמו ששיעדנו בתחלה ע"י משה רבינו, כמו שנאמר (שמות ג, יב) "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה", זהו הר סיני [ריטב"א].

ברוך הוא.

ברוך מבורך הוא, **הַמְקוֹם** הקב"ה שנקרא 'מקום', כיון שהוא מקומו של עולמו ואין העולם מקומו^מ [ב"ה, אב"ו], אלא שאין הקב"ה צריך לברכותינו כי **ברוך** ומבורך הוא מעצמו גם בלי ברכתנו [רשב"ז, אברבנל].

ברוך מבורך הוא ה', שאנו מברכים אותו על **שָׁנַתְנו תוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל**, המתייחסת לכל דרגות האדם, אלא שאין הקב"ה צריך לברכותינו כי **ברוך** ומבורך הוא מעצמו גם בלי ברכתנו [רשב"ז, אברבנל].

פְּנֵגַד אַרְבַּעָה בְּנִים דְּבָרָה תוֹרָה:

אָחַד - חֶכֶם, וְאָחַד - רִשְׁע, וְאָחַד - תָּם, וְאָחַד - שְׂאִינּו יוֹדַע לְשָׂאֵל.

מצינו בתורה שמצות ההגדה לבנינו כתובה בארבעה מקומות, ומכך למדנו שפְּנֵגַד אַרְבַּעָה סוגים של **בְּנִים דְּבָרָה תוֹרָה** [רש"י, ריטב"א] שאין דעתם שווה^{מא}, ואלו הם^{מב}: **אָחַד - חֶכֶם,**

^מ **וכדאיתא** בתנחומא "הנה מקום אתי" הנה אני במקום פלוני לא נאמר, אלא הנה מקום אתי, שהוא מקום לעולמו ואין עולמו מקומו [שבה"ל]. וכן הוא אומר "ויפגע במקום" פגע בשכינה [ראב"ן, ר"י בן יקר] כמו שנקרא הקב"ה גם מעון שנאמר (דברים לג, ח) "מעונה אלהי קדם" [ריטב"א, אבוד"ל]. **ותמצא** כי "מקום" עולה למנין יהו"ה בחשבון גדול, מנה הי' עשרה פעמים והה' חמש פעמים והו' שש פעמים והה' חמשה פעמים, יעלה למנין מקום [אב"ו]. **וי"א** כי אמר 'מקום' בענין זה, לפי שעד שלא נתן הקב"ה תורה לישראל לא היה נודע לא הוא ולא חכמתו, אלא כדבר הגנוז במקום נסתר ואינו נראה, וכשנתן תורה לישראל אז הופיע אורו לכל העולם. **ועל דרך האמת** זה כמו "הנה מקום אתי" (שמות ל"ג) שהוא מקום ההשגה לאספקלריא המאירה מקום תמונת ה', ועל פנים המאירים אמר ברוך הוא, והמבין ידום [ריטב"א].

^{מא} **וקראם** "בנים", כדי ללמדנו שעם ישראל בכל מצב הנם בניו של הקב"ה ואפלו במצב של רשע, וכדברי רבי מאיר, שאף בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום הם קרואים בנים. **וי"א** שקורא להם 'בנים' כיון שעדיין לא יודעים כלום כמו נערים [שבה"ל].

^{מב} **לגבי מי שאינו יודע לשאול** (פרשת בא שמות יג, ח) והגִּדְתָּ לְבָנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעִבּוֹר זֶה עָשָׂה יְקוֹק לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם. (ט) וְהָיָה לְךָ לְאֹת וּלְזִכָּרוֹן בְּיוֹם עֲלִיָּתְךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תוֹרַת יְקוֹק בְּפִיךָ כִּי בָגַד חֲזָקָה הוֹצֵאתָ יְקוֹק מִמִּצְרָיִם.

ובשאלת ה'רשע' נאמר (שם יב, כו) וְהָיָה כִּי־יִאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מַה הָעִבְדָּה הַזֹּאת לָכֶם: (כו) וְאָמַרְתֶּם וְבַחֲפָסִח הוּא לִיקוֹק אֲשֶׁר פָּסַח עַל־בְּתִי בְּנִי־יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרָיִם בְּגוֹפוֹ אֶת־מִצְרָיִם וְאֶת־בְּתִינִי הֲצִיל וַיִּקְדֵּךָ הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ.

ובשאלת ה'תם' כתוב (שם יג, יד) וְהָיָה כִּי־יִשְׁאֲלֶךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מַה־זֹּאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּתוֹק יְד הוֹצִיאָנוּ יְקוֹק מִמִּצְרָיִם מִבְּתֵי עַבְדֵי: (טו) וְהָיָה כִּי־הִקְשָׁה פִּרְעוֹה לְשַׁלְּחַנּוֹ וַיַּהֲרֹג יְקוֹק כָּל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם מִבְּכֹר אֲדָם וְעַד־בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל־כֵּן אֲנִי זֹכֵר לִיקוֹק כָּל־פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכָל־בְּכוֹר בְּנֵי אֶפְרָיִם.

ובפ' ואתחנן נאמרה שאלת ה'חכם' (דברים ו, כ כה): (כ) כִּי־יִשְׁאֲלֶךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מַה הָעִדּוֹת וְהַחֲסִים וְהַמְשֻׁפְּטִים אֲשֶׁר עָשָׂה יְקוֹק אֲלֵהֵינוּ אֲתֵכֶם: (כא) וְאָמַרְתָּ לְבָנְךָ עַבְדִּים הָיִינוּ לִפְרַעַה בְּמִצְרָיִם וַיִּצִיאָנוּ יְקוֹק מִמִּצְרָיִם בְּיַד חֲזָקָה: (כב) וַיִּתֵּן יְקוֹק אוֹתוֹת וּמִפְתִּים גְּדוֹלִים וְרָעִים בְּמִצְרָיִם בְּפִרְעוֹה וּבְכַלְבֵּיתוֹ לְעֵינֵינוּ: (כג) וְאוֹתֵינוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הָבִיא אֲתָנוּ לְתֵת לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם: (כד) וַיִּצְּוֵנוּ יְקוֹק לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־הַחֲסִים הָאֵלֶּה לְיִרְאָה אֶת־יְקוֹק אֲלֵהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ כְּלֵהֵימַיִם לְחִיַּתְנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה:

המדקדק בכל ענייני הפסח [ריטב"א] **וְאֶחָד – רְשַׁע**, השואל על מנת לקנטר, **וְאֶחָד – תָּם**, השואל מחוסר ידיעה, **וְאֶחָד – שְׂאִינוּ יוֹדְעַ לְשֵׂאוֹל**, כלום מעצמו, מפני מיעוט שכלו. ולכל אחד יש להשיב כפי דעתו שואלתו. כי כל כך רצה לקיים ענין סיפור יציאת מצרים בזרעינו, שהפריש להגיד ולספר לכל בן ובן כפי מה שהוא [ריטב"א].

וכעת מבאר בעל ההגדה באיזה לשון מבין לשונות ארבעת הפסוקים שואל כל אחד

מהבנים:

חֲכָם

מָה הוּא אוֹמֵר?

”מָה הַעֲדוֹת וְהַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר צָוָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם”

(דברים ו, ט)

אָף אַתָּה אָמור לוֹ פְּהֶלְכוֹת הַפֶּסַח:

אֵין מִפְּטִירֵין אַחַר הַפֶּסַח אֶפִּיקוֹמֵן.

הבן **הַחֲכָם** שיודע לשאול כהוגן **מָה הוּא אוֹמֵר?** כיצד הוא שואל? כלשון הפסוק בפרשת ואחתנמי^מ [”פִּי־שֵׂאוֹלָךְ בְּנֶךְ מִחַר לֵאמֹר”] **מָה הַעֲדוֹת** מה הם אותן המצוות המעידות על יציאת מצרים. כגון אכילת מצה זכר ל”לחם עוני” ומרור זכר ל”וימררו את חייהם בעבודה קשה”. וכן ענין הפסח על שם שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים [ריטב”א, אב”ו]. **וַיִּמְעַדוּ** ‘עדות’ כמצות שבת שהיא עדות כי יש אלוה בעולם בורא ומחדש כרצונו [רשב”ץ]. **וְהַחֲקִים** המצות שלא נתברר לנו טעמם, כגון בשר בחלב ושעיר המשתלח ופרה אדומה [רשב”ץ]. וכן הלכות שיש בפסח שאין נראה בהם טעם מוסבר, כענין שנאמר “ועצם לא תשברו בו”, ושיאכל בחבורה אחת [ריטב”א, אבוד] **וְהַמְשַׁפְּטִים** המצוות שאפשר להבין טעמם, כענין שנאמר בקרבן פסח “וכל ערל לא יאכל בו”, וכן שאר הלכות חמץ ומצה ודקדוקי סופרים שבהם [רשב”א, אבוד]. **אֲשֶׁר צָוָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם?”** בעת אשר יצאתם ממצרים. **ומשאלתו** ניכר שהוא בן חכם, שהרי הוא מדקדק בכל ענייני הפסח, שיודע לדבר ולשאול בלשון נכונה והזכיר ‘עדות’ ‘חוקים’ ו‘משפטים’ [ריטב”א, אב”ו]. **ואין לומר**

הפסוקים של הרשע ושל אינו יודע לשאול הן אודות מצוות הפסח, ושאלת התם היא אודות מצוות פדיון הבן שנצטוונו בה משום שבליל יציאת מצרים מתו כל הבכורות חוץ מבכורי ישראל, ובפרשה שלפניה ואחריה אמורים דיני הפסח, ושאלת החכם היא אודות מצוות התורה באופן כללי, וכלול בה שאלות גם על דיני הפסח. ^מ **ואף** שלפי סדר המקראות בתורה סדרם הוא כך: שאינו יודע לשאול, רשע, תם, וחכם. מכל מקום בעל ההגדה רצה להזכירם כסדר חכמתם, בתחלה חכם ואחריו רשע שגם הוא חכם ומתוך זדון לבו מרשע, ואחריו תם שאינו חכם ממש אלא יש בו קצת חכמה לשאול, ואחריו שאינו יודע לשאול שאין בו חכמה כלל. [אבודרהם]. **וַיִּיָּאֵף** שאף ששאלת החכם ותשובתו היא האחרונה שבכל אלו השואלים, אפילו הכי הקדימוה בהגדה, שראוי להקדים בדברי חכמה. ועוד שאנו צריכין לדרוש בפסוק “והגדת לבנך” ולסמוך אחריו סדר תחילת השעבוד איך נתגלגל תחילת ירידתן ושעבודן והאותות והנסים שנעשו שם עד שעת יציאתן לחירות [שבה”ל בשם הרב בנימין].

שהוציא את עצמו מן הכלל כשאמר "אתכם" שהרי קיבל עליו מלכות שמים באמרו "ה' אלהינו",
א"כ מהו "אתכם" כלומר אתם שיצאתם ממצרים והיה הדבר אליכם שאתם הייתם בימים ההם,
והוא עוד לא נולד [או"ה]. **ועוד** י"ל "אתכם" כמו "אתכם", שפירושו "ואני עמכם" ושתף עצמו עמהם
[ראשונים]. **וי"מ** שקוראים 'אותיכם' אותי ואתכם, ורצונו לדעת מה צוה אתכם ה' לעשות ועל פי זה
ידע ויבין גם הוא מה עליו לעשות [רי"ד].

וכששאל החכם מה החוקים וכו', כלל בשאלתו הרי עיקר היום הוא קרבן הפסח מדוע אנו
אוכלים קודם קרבן החגיגה ואח"כ קרבן הפסח? [רש"י ובראשונים]. ועוד מדוע אנו אוכלים בליל פסח
מיני מתיקה קודם הסעודה והרי דרכם לבוא אחר הסעודה? [או"ה] **ואף אתה** ענה **ואמר לו בהלכות**
הפסח, פרש לו את כל הלכות הפסח, ואף את ההלכה שהיא מתקנת חכמים **מ"ד** **שאין מפטירין**
מסיימים ואוכלים **מ"ה** **אחר** אכילת קרבן **הפסח אפיקומן**, בשום דבר מאכל, כלומר מה שאוכלים
את הפסח באחרונה זה משום שאין אוכלים מיני מתיקה לקינוח בסיום הסעודה כמנהג שאר
הסעודות **מ"ו**, כדי שלא יאבד טעם בשר קרבן הפסח מפיו, וכן בליל זה אוכלים קליות ואגוזים קודם
הסעודה, לפי שיש לאכול בסופה את מצת האפיקומן שהיא זכר לקרבן פסח **מ"ז** כדי שישאר טעם
המצה בפינו, ומתוך טעם זה נזכיר טעמי מצות הפסח ונספר בהם כל הלילה [או"ה, אב"ו, ריטב"א].

מ"ד במכילתא גרסו 'אף אתה פתח לו בהלכות הפסח ואמור לו אין מפטירין וכו', כלומר שהוא הפליג לדקדק
ולשאול וגם אתה תן לחכם ויחכם עוד והשיבהו כל הלכות הפסח ואפי' דברים שהם תקנת חז"ל שאין להם
שום סמך בכתובים, והוא מה שתיקנו אין מפטירין וכו'. **ולפי גירסתינו** כך פירושו אף אתה אמור לו כשאר
הלכות הפסח שאין מפטירין וכו'. **ובירושלמי** (י, ד) הגירסא 'אף אתה אמור לו הלכות אין מפטירין וכו', אבל
יש בירושלמי שינוי כי שם אומרים התשובה הזו לבן טפש שאינו יודע לשאול, שיאמר לו דברים קלים שיוכל
להבין, ועל תשובת הבן חכם אומרים ככתוב בתורה "בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים". ומכל מקום תמהני
שהרי אין אנו אומרים על השאלה הזאת התשובה שנאמרה בתורה כנגדה (דברים ו') "ואמרת לבנך עבדים
היינו לפרעה וכו' ויצונו ה' לעשות את כל החקים" וכו', ולפי הפירוש שכתבנו הרי זה בכלל, כמה שאמר אף
אתה אמור לו הלכות הפסח, וזהו לשון אף אתה וכו'. [ריטב"א]. **וראה** עוד בשב"ל.

מ"ה מפטירין פירושו מסיימין, כמו המפטיר בנביא שמסיימים בקריאת ההפטרה תפילת שחרית של שבת
[רשב"י, אב"ו]. **פירוש אחר** מפטירין לשון פתיחת פה לדבור מלשון יפטירו בשפה (תה' כב, ח) [אב"ו]. ולשון אדם
הנפטר מרבו [ספר האורה]. וביאור זה הוא כדעת שמואל ור' יוחנן (פסחים קיט.): **וי"מ** (דעת רב) "אין
מפטירין אחר הפסח אפיקומן", כשהגיע זמן להיפטר מן הסעודה דהיינו אחר אכילת קרבן הפסח, אין
נפטרין על ידי "אפיקומן" שהוא נוטריקון "אפיקו מניכו" [הוציאו כליכם], כלומר אין אומרים לאחר אכילת
הפסח נלך ונאכל עוד בחבורה אחרת, גזירה שמא יבואו לאכול את קרבן הפסח עצמו בשני מקומות, שזה
אסור. אבל במקומם הראשון מותר להם לאכול כל דבר.

מ"ו **אפיקומין** - פרושו 'אפיקו מיני מתיקה'. ובלשון יוון 'אפיקומן' הוא מנוחה פירוש שינוחו מאכילה.
מ"ז **וי"מ** שהיא זכר למצה הנאכלת עם הפסח [רש"י].

רָשָׁע -

מָה הוּא אוֹמֵר?

"מָה הָעֲבוּדָה הַזֹּאת לָכֶם" (שמות יב, כו)? "לָכֶם" - וְלֹא לוֹ.

וּלְפִי שֶׁהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַפֶּלֶל, כָּפַר בְּעֵקֶר.

אֵף אֶתָּה הִקְהָה אֶת שְׁנֵי, וְאָמַר לוֹ:

"בְּעֵבֹר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם" (שמות יג, ח)

"לִי" - וְלֹא לוֹ.

וְאֵלוֹ הָיָה שָׁם, לֹא הָיָה נִגָּאֵל.

הבן הַרְשָׁע ששואל כאילו הענין אינו נוגע לו, מָה הוּא אוֹמֵר? בא לקנטר כלשון הכתוב "[וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם] מָה הָעֲבוּדָה הַזֹּאת לָכֶם"? מה הטורח שאתם מטריחים עלינו בכל שנה לעכב את סעודתינו ולערבב שמחת החג על ידי אריכות סיפור ההגדה [ירושלמי]^{מ"ח}. וכשאמר "לָכֶם" כוונתו לומר שמצות החג היא 'לכם' וְלֹא לוֹ, ולא 'לי', כלומר שהוא לא נצטוה במצות החג, וּלְפִי שֶׁהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַפֶּלֶל, מככל עם ישראל המחוייבים במצות, הוּא כְּאִילוֹ כָּפַר בְּעֵקֶר בהקב"ה, שכל הכופר במצותיו כאילו כופר בו [ראב"ן]. ומדאמר 'לכם' גילה לך הכתוב שבבן רשע הכתוב מדבר, ובניגוד לחכם הרשע לא קבל עליו מלכות שמים לאמר "ה' אלהינו", וגם לשון 'לכם' אינו מורה שתוף עצמו עמהם כמו 'אתכם' [ראשונים].

ולכן וְאֵף אֶתָּה לאחר שתענה לו את תשובתו האמורה בתורה "ואמרתם זבח פסח הוא לה' בנגפו את מצרים (בליל ט"ו בניסן) ואת בתינו הציל" ולזכרון אותו נס אנו עושים מצוה זו [חזקוני] הִקְהָה אֶת שְׁנֵי, הכעיסהו וענה לכסיל כאיוולתו [או"ח, אבו"מ]^{מ"ט} וְאָמַר לוֹ כנגדך דברה תורה [אבוד"ו] ואמרה^נ: "[וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ] בְּעֵבֹר זֶה שֶׁאֵקִיִּים מִצֹּטוֹתַי כִּגוֹן פֶּסַח מִצָּה וּמְרוֹר הַלֶּלֶו [רש"י] עָשָׂה

^{מ"ח} בחזקוני פירש (שמות יב, כו) "מה העבדה הזאת לכם" שהרי שאר עבודות הולכות אחר הזמנים, עומר בטי"ז ניסן לפי שהוא זמן קציר שעורים, שתי הלחם בוי' בסיון לפי שהוא זמן קציר חטים, ד' מינים שבלולב שהוא זמן אסיפת פירות, אבל עבודה זו שבי"ד בניסן מה טיבה?

^{מ"ט} ונלמד מזה שלא אמר "ואמרת" אלא "והגדת" דברים הקשים כגידין [או"ח, רוקח]. וי"מ הִקְהָה את שיני הרוצים ללעוס ולאכול [רשב"א]. וי"מ 'הקחה את שניו' לשון חולשת השיניים כמו "ושיני בנים תקהינה" (ירמיה לא, ח) כלומר זה שכפר בעיקר והוציא עצמו מן הכלל הרי הוא בכלל "בן נכר לא יאכל בוי" (שמות יב, מג) ושיניו תקהינה שרואה לאחרים שאוכלים והוא אינו אוכל, "כי זבח פסח הוא לה'" לאותם שפסח עליהם שהם בני ישראל ולא על כיוצא בו [אבודרהם, שבה"ל].

^נ הַקְשׁוֹ הַרְאִשׁוֹנִים שהרי פסוק זה "מה העבודה הזאת לכם" נאמר בשמות בפרשת "משכו" (יב, כו) והתשובה לשאלתו היא בסמוך (יב, כז) "ואמרתם זבח פסח ליהוה", ומדוע האבא עונה לו "והגדת לבנך בעבור זה" שהוא בפרשת "קדש לי כל בכור" (שם יג, ח) ששייך לשאינו יודע לשאול. ויישב באו"ח כי מסדר ההגדה לא חשב להשיב כאן הפסוקים הכתובים בתורה, כי זה דבר פשוט שישבי להם כמו שכתוב, אלא שבא להודיענו היכן נדרשו בפסוקים כל הארבעה בנים, וברשע החידוש שאינו כתוב בתורה שישבי להם על

הַהוֹה לִי גְאוּלָּה זֹו בְּאוֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים [טור] **בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם**, ומדגיש ואומר לִי לשכמותי עשה הגאולה **וְלֹא לֹו**, שרשע כמותו לא היה כדאי להגאל [אבו], ואומר 'לוי בלשון נסתר, כשם ששאל ברשע לבבו כך יענה לו, הוא דקדק להוציא את עצמו מן הכלל כשאמר 'לכם' ולא 'לוי', אנו גם כן מהפכין ודורשים 'לוי ולא 'לוי' להוציאו מן הכלל [שבה"ל, ריטב"א]. וממשיך ואומר **וְאֵילוּ הַיְהוָה שָׁם** רשע כמו זה [או"ח] במצרים בשעת הגאולה, **לֹא הַיְהוָה נִגְאָל**, אלא היה מת במכת חושך בגי ימי אפלה שמתו בהם רשעי ישראל [ריטב"ן, שבה"ל, רוקח] לפי שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה, כיון שאינו מאמין בגאולה שבכוח ה' להוציאנו ממצרים, לפיכך אינו ראוי להגאל [שבה"ל] וכמו כן לא יגאל בשאר גאולות [פירוש קדמון] ^מ.

תָּם -

מָה הוּא אוֹמֵר? (שמות יג, ד) "מָה זֹאת".

וְאִמְרַת אֱלֹו: "בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים".

שאלתם, כי דרש 'לוי ולא 'לוי' אינו כתוב בתורה, אך אנו דורשין ממנו תשובה לרשע מיתור תיבת 'לוי'. [וכי"כ באבודרהם שאם המילה 'לוי' אינו עניין לאינו יודע לשאול תנהו ענין לרשע].

ורש"י כתב שרמו הכתוב תשובה לכן רשע לומר עשה ה' 'לוי ולא 'לך', שאלו היית שם לא היית כדאי ליגאל (מכילתא פ"ז). **וביאר השפת"ח** (שמות יג, ח) שה' לא עשה נסים אלא בשביל צדיקים שיודעים את התורה, אבל עמי הארץ לא היו ראויים להיגאל אלא בזכות הצדיקים. ומדכתיב "לוי" דמשמע 'לוי ולא 'לוי', משמע שלא היה נגאל כלל, ועל כרחך בן רשע הכתוב מדבר שאלו בישאינו יודע לשאול קשה למה לא היה נגאל בזכות הצדיק? אבל הרשע לא היה נגאל כי גם הוא היה מת בשלשת ימי אפילה.

והריטב"א כתב (בפירושו השני) שבכלל "ואמרתם זבח פסח" נכללת התשובה של בעל ההגדה 'הקחה את שיניו', כי בן זה שכפר בעיקר הרי הוא בכלל האמור בקרבן פסח "כל בן נכר לא יאכל בו", ושיניו של זה תקנה שרואה לאחרים שאוכלים מקרבן הפסח והוא אינו אוכל, "כי זבח פסח הוא לה" לאותם שפסח עליהם שהם בני ישראל ולא על כיוצא בו, ולהוסיף על עונשו אנו אומרים לו "בעבור זה עשה ה' לוי ולא לו, כמו שדקדק הרשע במלת "לכם" להוציא את עצמו מן הכלל, אנו גם כן מהפכין ודורשין להוציאו מן הכלל, לא שיהיה זה משמעו של מקרא, שהרי אף לשאינו יודע לשאול אנו משיבין כן. **וראה** מה שפירש בשבה"ל.

^מ **ב'ניתבות שלום' כתב:** שלא מדבר כאן ברשע אפיקורוס, וכי על בן כזה יש בכלל ענין לשמע מה הוא אומר, אלא על רשע שהרשע מתוך שנתגבר עליו יצרו והפילו פעמים רבות ואינו יכול להחלץ ממנו, ועל כן מתיאש ואומר "מה העבודה הזאת לכם" ולא 'לוי', אתם שזכיתם לשמירה עליונה מיצר הרע ראויים הנכם לעבודת ה', אבל אני שמלא כשלונות מיצרי הרע הבורע בי איך יכול אני לעבד את ה', ואליו התשובה 'אלו היה שם לא היה נגאל, פרוש, גם אנו שקועים היינו במצרים במי"ט שערי טמאה, ורק מכח שהתחזקנו ולא התיאשנו מגאלת הנפש עם גאלת הגוף הגענו עד כה, ואלו היה שם לא היה נגאל מחמת עצם היאוש הזה שבו. **ועוד** שאינו מאמין בכח הטמיר ונעלם בשרש נשמות בני ישראל, אשר גם בעת ששקועים במי"ט שערי טמאה לא דעך ניצוץ אלק ממעל שבקרבם, ונר אלהים טרם כבה. **ועל זה** הקחה את שיניו שכפר בעקר, כי זה מעקרי האמונה שיהודי מחיב להאמין כי הקב"ה בחר בנו מכל עם, ושוכן אתם אפלו בתוך טמאותם, ואלו היה שם לא היה נגאל, כי רק בכח האמונה הזאת נגאלו אבותינו ממצרים, ורק בכח האמונה הזאת עתידין להגאל. וכנגד האמונה הזאת הסתפק משה ואמר הן בני ישראל לא יאמינו לי, אם כי ידע כי בני ישראל מאמינים בני מאמינים בהקב"ה, אך חשב שלא יאמינו בכחות הטמונים בהם שעל אף היותם במצב כזה שקועים במי"ט שערי טמאה ראויים לגלוי אהבה מאת הקב"ה.

הבן הַתָּם - מָה הוּא אוֹמֵר? 'תם' כמו סתם, שמחד אינו חכם שיודע להעמיק ולהסדיר שאלתו בדרך חכמה, ומאידיך גם אין בו רשע להעמיק ברשע לבבו לכפור בעיקר כמו הרשע, אלא שואל סתם [א"ח, ה, ריטב"א, שבה"ל]^{בב} כלשון הכתוב [וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בֶּןְךָ מָחָר לֵאמֹר] מָה זֹאת? כלומר, מה אלו המצוות והמנהגים שאנו עושים היום שאיננו עושים כן בשאר החגים: [שבה"ל]. ועונים לו את המשך הכתוב: **וְאָמַרְתָּ אֵלָיו פִּירוּשׁ סֵפֶר לֹו כֹל מַעֲשֵׂה יְצִיאַת מִצְרַיִם** [א"ח] ואמור לו: **בְּחֻזֵק יָד בְּנִיסִים גְּדוּלִים** ע"י עשר מכות, **הוֹצִיאָנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים**, ומצוות אלו שאנו עושים לבילל זה הם זכר לאותם הניסים [רשב"ץ].

וְשִׂאֵינוּ יוֹדֵעַ לְשִׂאוֹל -

אֵת פְּתַח לוֹ, שְׁנַאֲמֵר (שמות יג, ח):

"וְהִגַּדְתָּ לְבֶנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בְּעִבּוֹר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם".

וְשִׂאֵינוּ יוֹדֵעַ לְשִׂאוֹל, אפילו בתמימות [א"ח] אלא דומה לילד קטן שאינו יודע לפתוח מעצמו ולשואל, ולכן **אֵת פְּתַח לוֹ**, את עשה לו פתח ובאר לו הענין כפי דעתו, כדי שיבין וישאל מעצמו, כמו שנאמר (משלי לא, ח) "פתח פיך לאלם" [שבה"ל, רוקח], **שְׁנַאֲמֵר: וְהִגַּדְתָּ לְבֶנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר** "והגדת" מעצמך כלומר דרוש לו בהגדה ופרסם לו הנס [רש"י, א"ח, אב"ן] שהרי אפילו חכם שאין לו בן הוא שואל את עצמו כי המצוה בזה לספר ביציאת מצרים בין דרך שאלה ובין שלא בדרך שאלה [רשב"ץ], **בְּעִבּוֹר זֶה** שאקיים מצותיו כגון פסח מצה ומרור הללו [רש"י]^ג **עָשָׂה יְהוָה לִי**, גאולה זו באותות ומופתים [טור] **בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם**^{יה}.

^{בב} **רש"י פירש** (שמות יג, יד) 'תם' זה תינוק טיפש שאינו יודע להעמיק שאלתו וסותם ושואל 'מה זאת'. ובספרו (או"ה) פירש שתם נקרא מי שאינו חכם ולא רשע אלא תמים ואינו חכם לשאול "מה העדות והחקים והמשפטים" לפרש ולשאל על כל דבר, אלא שואל 'מה זאת'.

^{גג} **יש** מחר שהיא עכשיו ויש מחר שהוא לאחר זמן, כגון זה, וכגון "מחר יאמרו בניכם לבנינו" (יהושע כב, כז). הנאמר גבי בני גד ובני ראובן. [רש"י].

^{גד} **וי"מ** שבעבור שעשה לי ה' הניסים והציאני ממצרים, לכך אני עושה את המצוות הללו. [הדר זקנים]. **וראה עוד ברמב"ן** (פסוקים ח' וט"ז).

^{גה} **יש** לתמוה מדוע השיב לשאינו יודע לשאול ולרשע מאותו הפסוק. **ונראה** לומר לפי שגאולת מצרים היתה ע"י מופתים שהיו שם בדרך שנוי הטבע, וידוע הוא שהשי"ת לא ישנה הטבעים כי אם לצורך החסידים שבדור, או בזכות תורתם אם הם חכמים או בזכות מעשיהם המהוגנים ובזכות ישרים שהם הולכים איתו בתום לבב ובישר ונהרין בקיום מצוות עשה ובשמירת מצוות לא תעשה, וזהו בזכות ה'חכם' או ה'יתם', אבל ה'רשע' ידוע הוא שאינו כדאי. **וגם** מי שאינו מדקדק לשם מי יעשה מעשיו ומנהג כבהמה והוא שאינו יודע לשאול, אין ספק גם כן שאין ראוי שישנה השם בטבעים להצלתו, וכיון שכן, נופל ג"כ בתשובתו 'בעבור זה עשה ה' לי וכו', כלומר בזכותי ולא בזכותך כיון שאינך מתבונן בדרכי ה' ובתורתו ובמצותיו. ובא להעיר

אגב הזכרת הפסוק "והגדת לבנך" בדברי הבן שאינו יודע לשאול, מביאים את דרשת המכילתא, ממנה למדים שזמן חובת סיפור יציאת מצרים לבנינו הוא בליל הסדר [רשב"ץ, ראב"ן,

אבו', או"ח]

יכול מראש חדש?

תלמוד לומר: "ביום ההוא".

אי ביום ההוא יכול מבעוד יום?

תלמוד לומר: "בעבור זה",

'בעבור זה' - לא אמרתי, אלא בשעה שפצה ומרור מנחים לפניך.

מאחר שאנו מקדימים לדרוש בהלכות המועד קודם המועד^י, יכול שמא תאמר שחייב לדרוש ולפתוח לבנו במצות 'והגדת לבנך' החל מראש חדש ניסן, כדרך שדרש משה רבינו ע"ה בראש חודש ומזהיר על הפסח, שנאמר 'החודש הזה לכם ראש חדשים... דבר אל בני ישראל לאמר ויקחו להם איש שה לבית אבות' [שבה"ל, ריטב"א, אבו'] ועוד שנאמר באותה פרשה 'ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה' [ריטב"א, אבוד'] ועוד שבראש חודש התחילה הגאולה [או"ח] תלמוד לומר 'והגדת לבנך ביום ההוא', כלומר מצות ההגדה נוהגת ביום בו נגאלו ממצרים הוא יום י"ד [אבו', שבה"ל] ושואל: אי אם אכן החיוב הוא 'ביום ההוא', יכול שנתחיל לספר כבר מבעוד יום? דהיינו מבקרו של יום י"ד שהוא זמן שחיטת הפסח^י? [ריטב"א, שבה"ל] תלמוד לומר: 'בעבור זה', בזכות שאקיים מצוות הללו עשה ה' לי ניסים בצאתי ממצרים, ואמר 'בעבור זה', שלשון זה משמע שמראה לו באצבע על מה שיש לפניו [שבה"ל] שלא אמרתי לך לספר ההגדה [ריטב"א] אלא דווקא בשעה שיש מצה ומרור מנחים לפניך על שולחנך ואתה יכול להראות עליהם באצבעך ולומר מצה זו 'מרור זה' שאנו אוכלים [רש"י, ריטב"א, שבה"ל]^י וזה רק בליל פסח ולא קודם לכן.

שצריך אדם לומר לבנו שיתחזק לעסוק בתורה יום ויום ושיתעסק במצות, ושידקק בשמירתם בתמימות, ואז יהיה מאותם שהשיי משנה הטבעיים להצלחתם ולגאולתם, ולא בענין אחר. [או"ח].

^י והיינו שבועים קודם המועד, שזה חל בראש חודש ניסן [ראשונים]. וזהו כדעת רשב"ג (פסחים ו). שדורשים שבועים קודם לרגל, ואף שהלכה כחכמים שדורשים שלוש יום קודם הרגל, כתב היעב"ץ ששבועים קודם החג זה אליבא דכולי עלמא.

^י כמו שנאמר (במדבר ל"ג) "ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה", שר"ל ממחרת שחיטת הפסח, שהרי ביום ט"ו יצאו [ריטב"א].

^י ובזמן בית המקדש היה מוסיף ואומר "פסח זה" [שבה"ל]. ד"א: 'זה' בגימטריא י"ב מצות שאדם עושה בליל פסח, והן: ד' כוסות, חרוסת, כרפס, שתי נטילות ידים, המוציא לחם, על מצוות מצה, מרור, וכורך [אבו']. והטעם שמפרשים בעבור זה' על המצה ולא על קרבן פסח, זה מפני שהקדים לנו הפסוק "מצות יאכלו" (שם יג, ז) וכתוב (שם יב, יח) "בערב תאכלו מצות" ואח"כ כתוב (שם יג, ח) "בעבור זה עשה ה' ל"י [או"ח ואבו' בשם מלמד התלמידים].

עד עתה בעל ההגדה סידר את ההגדה לדעת שמואל, שמפרש שמה שאמרו במשנה (פסחים קטז). שסיפור יציאת מצרים יש להתחיל בגנות ולסיימו בשבח היינו ב'עבדים היינו', ולדעת רב הכוונה לקטע הבא, שמתחילה היו עובדי ע"ז, והשבח הוא "וקרבנו לעבודתו" [וי"א שהשבח הוא "מארמי אובד אבי" - אברבנל]^ט.

ומכאן תחילת עיקר ההגדה ודרשותיה, שהוא סיפור יציאת מצרים בפירוט החל מבחירת אברהם ועד יציאת מצרים [או"ח, אברבנל]^פ.

מתחלה

עובדי עבודה זרה היו אבותינו, ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו,

שנאמר (יהושע כד, ב-ד):

"ויאמר יהושע אל כל העם, פה אמר יהוה אלהי ישראל בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם, תרוח אבי אברהם ואבי נחור, ויעבדו אלהים אחרים."

"ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען, וארבה את זרעו ואתן לו את יצחק."

^ט כ"כ רוב הראשונים [שבה"ל, ראב"ן, אבן, א"ח, רשב"ץ]. והרשב"ץ הוסיף בטעם פיסקא זו, אמרו בירושלמי (פסחים י, ה) בתחילה צריך להזכיר בעבר הנהר ישבו אבותיכם, ולפי שהזכיר בן רשע שהוציא עצמו מהכלל אנו ממשיכין לזה, כי זה הרשע הוא שורש פורה ראש ולענה, כי מתחלה היו כן אבותינו בעבר הנהר כי כולם היו עובדי ע"ז, וכו', על כן נאה לנו לבד לספר ביציאת מצרים, כי סבלנו עבודות ועינוי וראינו ישועת ה', ודבקנו בעבודתו, וזה הרשע כפר בעיקר, על כן אנחנו מספרים הלילה ענין היציאה הזאת כמו שהבטיחנו האל ושמר הבטחתו כמו שיזכיר אחר זה. **ובריטב"א כתב** שקטע זה הוא סיום הגנות (לדעת שמואל), ואולי הוא ג"כ מהתשובה שצריך לפרש לימי שאינו יודע לשאול, וכך הוא סמוך לתשובת הרשע שהוציא את עצמו מן הכלל. ומביא ראיה מיהושע שסיפר ג"כ לאנשי דורו שנאמר "ויאמר יהושע אל כל העם" וכו'.

^פ **וצריך** לבאר מה לנו להתחיל בירידת האבות למצרים, שהרי לא צותה תורה רק "ואמרת אליו עבדים היינו", ועוד מה לנו מתרח. **וי"ל** כי להודיע כי באברהם על ידי מעשיו הטובים נתן לנו את הארץ ועל ידי המתנה אמר לו 'במה אדע', ועל זה נגזר על בניו הגלות והובטח שיצאו משם ברכוש גדול, וזה שהביא ויאמר יהושע להודיע איך חלה על זרע יעקב הגזרה, והודיע כי לא באה להם הארץ בנחלה כי אם ע"י מעשים טובים, וכל זה לנחמנו מעצבון גלותינו שאם נטיב מעשינו ונשוב לה' הוא ינחמנו ולא יזיקו לנו עונות אבותינו, ואם נשארנו מתי מספר הלא אנחנו רבים מבאי מצרים אשר היו שם לגוי גדול. [או"ח]. **ומצאתי מפרשים** לפי שהמומר לע"ז אסור באכילת פסח כדכתיב "כל בן נכר לא יאכל בו", ואנו עוסקין בהלכות הפסח, לפיכך הזכיר ע"ז וכדי שישמעו הבנים וילמדו מוסר. **והנכון** לפי שהוא צריך להזכיר יציאת מצרים וירידתן לשיעבוד איך היה והנסיים והנפלאות שעשה עמנו, בא להודיע כי הכל היה ממנו מרוב אהבתו אלינו, שהרי לאברהם היו כמה בנים ומכולם לא בחר אלא ביצחק וכן ליצחק יעקב ועשו ולא בחר אלא ביעקב כמו שמפרש והולך. וגזר עליהן שעבוד מלכות בעולם הזה כדי לזכותם בעולם הבא כמפרש בבראשית רבא בענין בין הבתרים. [שבה"ל].

”וְאַתָּן לְיִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂו, וְאַתָּן לְעֵשָׂו אֶת הַר שְׁעִיר לְרֵשֶׁת אֹתוֹ, וְיַעֲקֹב וּבְנָיו יָרְדוּ מִצְרָיִם.”

מהי הגנות של אבותינו? כי **מִתְחַלָּה** לפני שהתחלנו להיות לעם, וי"מ קודם היותנו עבדים לפרעה [מעשה ה'] **עֹבְדֵי עֲבֹדָה זָרָה הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ**, תרח ובנו נחור שהיו עושים צלמים ומשתחווים להם, ו**יַעֲקֹבֵיו** מאז שאברהם אבינו רצה וחיפש להכיר את בוראו, **קָרְבָנוּ הַמְּקוֹם** הבדילו ה' מן התועים וקבנו **לְעִבְדָתוֹ** לקיום מצוותיו [רוקה], וזה השבח [פירוש כת"י] **כְּמוֹ שְׁנֵאמַר**: אצל יהושע כאשר כינס את העם לפני מותו, וכתר עימם ברית על עבודת ה'^א, **וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם** שנאמר לו בנבואה **כֹּה אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, בְּעֵבֶר הַנְּהַר** מהצד המזרחי של נהר פרת, המבדיל בין ארץ כנען לארם, **יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם** מימי קדם [רוקה] והוא מימות שם בן נוח [אברבנל] ולא היה להם שום קשר לארץ ישראל, ושמה ישב גם **תָּרַח** שהיה **אָבִי אַבְרָהָם וְאָבִי נְחוֹר**, ו**יַעֲבָדוּ** תרח ונחור בנו **אֱלֹהִים אֲחֵרִים**, עבודה זרה^ב, אבל אברהם מקטנותו הכיר את בוראו ומאס בעבודה זרה, כידוע בדברי חז"ל ובספרי הכותיים, ומעצמו עשה ולא מתרבות אביו, ומאב ואם אחד יצאו הוא ונחור, זה הלך לע"ז וזה עבד את השם, ומאס בכל זרע אביו וקרא ה' אחד, וכשם שנבדל הוא מכל האומות לקרוא בשם ה' אחד, כך הבדילו ה' ולקחו הוא וזרעו להיות לו לגוי אחד בארץ, מדה כנגד מדה^ג [ריטב"א] וזהו שנאמר **וְאָקַח אֶת אֲבִיכֶם אֶת אַבְרָהָם מֵעֵבֶר הַנְּהַר**,

^א **וּכְתַב הַרְשָׁבִיץ** שבדבור יהושע לעם ישראל, נתבאר כי אף על פי שיצאנו ממצרים ועלינו לארץ כנען, אין אנחנו מזרעם לא מזרע מצרים אשר מהם יצאנו כי בעבר הנהר שהוא נהר פרת המבדיל בין ארץ כנען לארם, ולזה נקרא אברהם "אברם העבריי" (בראשית יד, יג). ולא מבני כנען המקולל אשר נחלנו את ארצו, כי אם מעבר הנהר שהוא של שם המבורך, ולזה אנחנו מזכירים זה הסיפור של יהושע לישראל ולסמוך אל יעקב ובניו ירדו מצרים, איך יצאנו משם בהבטחת האל יתברך לאברהם אבינו בין היתרים.

^ב **במכילתא** (יתרו פרשה ו) הובא כמה טעמים מדוע מכונים 'אלוהים אחרים': **א.** שאינם אלהים אלא שאחרים קוראין אותם אלוהות. **ב.** שהם מאחרין את הטובה מלבוא לעולם. **ג.** שהם עושין את עובדיהם אחרים. **ד.** שהם אחרים לעובדיהם, [כלומר שאינם עונים להם] וכן הוא אומר (ישעיהו מו, ז) הן יצעק אליו ולא יענה מצרתו לא יושיענו. **ה.** שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר, אלו נקראו בשמו, כבר היה בהם צורך, והרי נקראו בשמו ואין בהם צורך. ואימתי נקראו בשמו? בימי אנוש בן שות, שנאמר (בראשית ד, כו) אז הוחל לקרוא בשם ה'. באותה שעה עלה אוקיאנוס והציף שלישו של עולם. אמר להם המקום, אתם עשיתם מעשה חדש וקראתם עצמכם בשמי, אף אני אעשה מעשה חדש ואקרא עצמי בשמי, שנא' (עמוס ה, ח) הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ה' שמו. **ו.** שהם מחדשים להם אלהות בכל יום. הא כיצד: היה לו של זהב ונצרך לו [לצורכו האישי] עשאו של כסף, היה לו של כסף ונצרך לו עשאו של נחשת; היה לו של נחשת ונצרך לו עשאו של ברזל או מעופרת, וכן הוא אומר (דברים לב ז) חדשים מקרוב באו. **ז.** שאם נפרט להם כל שם עבודה זרה שיעבדו, לא היה מספיק להם כל העורות שבעולם. **ח.** לשון שתפסה תורה למוך, כל שתמליכנו עליך אפילו קיסם אחד או חרס. **ט.** שהם אחרונים למי שהוא אחרון במעשים, ומי הוא אחרון שבמעשים: מי שקורא אותם אלוהות.

^ג **אולם הרמב"ם כתב** (ע"ז א, ג) שאף אברהם עצמו עבד עבודה זרה עד שהכיר את בוראו בגיל 40 [וי"ג 48 וראה כס"מ]. והראב"ד כתב שבאגדה (נדרים לב.) כתוב שבן ג' שנים הכיר את בוראו שנאמר "יעקב אשר שמע אברהם בקולו" מנין עקב. **וגם הרשב"ץ כתב** שמתחלה היו אבותינו בעבר הנהר כולם עובדי ע"ז כמו שנזכר בב"ר (פלי"ח ס"י יג) כי תרח היה עושה צלמים ואברהם בנו אחר שעבד לע"ז כתרח אביו הכיר את בוראו ושבר צלמיו, וע"ז קרבו הש"י לעבודתו.

כפשוטו מצידו השני של נהר פרת, וגם מורה שלקחו מאותם היושבים בעבר הנהר היוצא מעדן שפרשו מן העיקר [ריטב"א] כדי שלא ימשך אחר דעתם הכוזבת [מצודת דוד], **וְאוֹלֶךְ אוֹתוֹ** צייתיו ללכת **בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן** כמו שנאמר "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה" כדי שתהא נוחה להיכבש לבניו, (ב"ב ק.). שתהא מתנה מוחזקת מעכשיו שלא תתבטל בשום עון שיעשו זרעו^{טז} [ריטב"א] **וְאֶרְבָּה אֶת זְרַעוֹסָה**, אף שהרבתי זרעו מישמעאל כמ"ש "וגם את בן האמה לגוי אשימנו, כי זרעך הוא" (בראשית כא) ואברהם שאל רק עליו כמ"ש "לו ישמעאל יחי לפניך" (שם יז), מכל מקום **וְאֶתְנוּ לוֹ אֶת יִצְחָק**, עוד נתתי לו את יצחק כאשר הבטחתינו [מצודת דוד] שיהיה הוא עיקר זרעו כמו שנאמר (בראשית כא) "כי ביצחק יקרא לך זרעו"^{טז} [ריטב"א] **וְאֶתְנוּ לְיִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂיו**, אולם עשיו לא נקרא זרעו שנאמר "כי ביצחק יקרא לך זרעו", ודרשו חז"ל 'ביצחק' אבל לא כל יצחק [רשב"י, או"ח] שרק יעקב נחשב ממשיך זרעו^{טז}, **וְאֶתְנוּ לְעֵשָׂו** מפני זכותו של יצחק [ריטב"א] **אֶת הַר שְׁעִיר לְרֵשֶׁת אוֹתוֹ**, שנאמר "וילך עשיו אל ארץ מפני יעקב אחיו" (בראשית לו,ו), שלא רצה לקבל עבדות ועיניו כמו שקבל יעקב אבינו ולכן הלך לו לארץ שעיר^{טח} [רשב"י] וצוה הכתוב שלא יתגרו בו מלחמה כלל כדכתיב "כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר"^{טט}.

וכדי להודיע לכל, כי יעקב בלבד הוא זרעו של יצחק ושל אברהם, ובו מתקיימת גזירת ברית בן הבתרים "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" [ריטב"א] ובהם בלבד יתקיים "יודור רביעי ישובו הנח"

^{טז} **וגם** שיהיה להם טענה על היושבים בה שלא יאמרו שבאים לגזול מהם, שישבו להם אדרבה אבינו החזיק בה ואתם באים לגזול אותה ממנו מכאן ואילך, שכבר נתמלאה סאתם וזמן אכילת פירותיהם, כי ניתן להם לפירות אולי יחזרו לאמונת ישראל וזהו והכנעני אז בארץ (בראשית י"ב) וכתיב "כי לא שלם עון האמורי עד הנח" (שם ט"ו). [ריטב"א].

^{טז} **אמרו בירושלמי** (פסחים י,ה) אמר רבי אחא "וארב" כתיב חסר, כמה ריבים עשיתי עמו עד שלא נתתי לו את יצחק. ופירש"י ואריב עם זרעו, בני קטורה, שאפילו משמותן אתה יכול לידע שהיו עובדין ע"ז, שכולם נקראו על שם ע"ז כמפורש בבראשית רבה (פרשה ס"א). ואינו נכון דהיאך יזכיר בני קטורה קודם ליצחק שנולד בתחלה, ולפיכך יש לפרש הרבה ריבים עשיתי עמו והרבה נסיונות קודם שנתתי לו את יצחק, כדי לנסותו, שבריבים גדולים ובקושי גדול בא לו הזרע. [ריטב"א].

^{טז} **וכלל** במלת 'ואת' שנתנו כנגד מערכות הכוכבים, כדכתיב (בראשית ט"ו) ויוצא אותו החוצה, כי היה אברהם רואה שלא היה יכול להעמיד שום זרע משרה הצדקת, כי לפי שהיה בנו של תרח שהיה עובד ע"ז לא היה יכול לצאת כל זרעו כשר והיו בו נובלות פרי, וכן לבסוף נתחלק זרעו של יצחק. [ריטב"א].

^{טז} **ודע** באמת כי לכך יצא עשו הרשע תאום עם יעקב הצדיק בבטן אחת, כדי שיבינו כל העולם כי צדקתו של יעקב הצדיק מעצמו באה לו ולא במערכת מזל, ולא בטבע אב ואם, ולא מסיבה אחרת, שהרי בבטן אחת נולדו, ועשו יצא לתרבות רעה ויעקב הלך בדרך טובים [ריטב"א]. **ועוד** שלטובה יחשב ליעקב שהיה עם עשו בכרס אחד, כי הוא שאב כל הזהומא ויעקב יצא נקי. [מצודות דוד].

^{טז} **במדרש כתוב** (ב"ר פ, יג), "מפני יעקב אחיו" מפני שטר חוב של גזירת (טו יג) "כי גר יהיה זרעך" המוטל על זרעו של יצחק, אמר אלך לי מכאן, אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת, ולא בפרעון השטר. [הובא ברש"י (בראשית לו,ז)].

^{טט} רמז על סורו ועניינו, שהוא איש שעיר, ומקומו הר שעיר, וחלקו השעירים, והוא עתיד לקבל עוונותיהן וגזרותיהם של ישראל לעתיד לבוא, כי אח לצרה יולד (משלי יז). [ריטב"א].

[מצודת דוד] ע"ז אמר **וַיַּעֲקֹב וַיְבַנְּנוּ בלבד יְרָדוּ מִצְרַיִם**, לפרוע שטר חוב שנגזר עליהם לגלות ולקיים גזרת השעבוד "ועבדום ועינו אותם" [שבה"ל].

כשם שקיים לאבותינו את גזירת הגלות, כל שכן שיקיים להם הגזירות הטובות שנאמר "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי", ועל זה אומרים כעת 'ברוך שומר' [ריטב"א]. וקודם לכן מברכים את ה' בירידת אבותינו למצרים^ע, לפי שכשם שמברכים על הטובה כך מברכים על הרעה, שהקב"ה מחשב את הקץ מיום הגזירה לעשות כמו שגזר שנלך בגלות ואח"כ יגאלנו ויוציאנו משם ברכוש גדול [ריטב"א, שבה"ל, הוקח].

בְּרוּךְ

שׁוֹמֵר הַבְּטָחָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל, בְּרוּךְ הוּא.

**שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חֲשֵׁב [י"ג מחשב] אֶת הַקֶּץ, לַעֲשׂוֹת כְּמוֹ שֶׁאָמַר
לְאַבְרָהָם אָבִינוּ בְּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים,**

שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית טו יג-יד):

**"וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם, יָדַע תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, וְעַבְדוּם
וְעֵנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה.**

וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִי וְאַחֲרָי כֵּן יֵצְאוּ בְּרַכְּשׁ גְּדוֹל".

כשגזר עלינו הגלות הבטיח לאברהם שלבסוף יעניש את העובדים בהם ושיוציאם משם ברכוש גדול [ריטב"א, או"ה] **בְּרוּךְ** מבורך הוא הקב"ה אשר הוא **שׁוֹמֵר** יושב ומצפה לקיים **הַבְּטָחָתוֹ** שהבטיח לאברהם אבינו לעשות **לְיִשְׂרָאֵל**, כלומר שהבטיחו להוציאנו ממצרים, **בְּרוּךְ הוּא** שממר להם אותה ההבטחה [או"ה] וקיימה ולא איחר גאולתם אפילו רגע אחד [רשב"ץ] וזהו שאומר **שֶׁהַקְּב"ה חֲשֵׁב אֶת הַקֶּץ**, את זמן קץ הגלות והשעבוד^{עא} מלידת יצחק, כי מלידת יצחק עד יציאתם ממצרים

^ע **וַי"מ** שאנו מברכים את ה' לא על הירידה למצרים אלא על הבטחת גאולתנו, שאחר הגזירה של "ועבדום ועינו אותם" הבטיחו ואמר לו "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", וקיים אותה הבטחה ולא איחר אותה אפי' רגע אחד, שהקב"ה היה מחשב את הקץ והיה משמר אותו כדי לקיים הבטחתו [רשב"ץ].

^{עא} **וַי"מ** שמה שאמר הקב"ה מחשב את הקץ, לא קאי על יציאת מצרים אלא על הגאולה אחרונה, והוא להחזיק לב אומרי ההגדה, לפי שבבשורת בין הבתרים הראה לו הקב"ה לאברהם אבינו כל הגליות ושעבודן וגלותן וגאולתן, ועכשיו שבאין לספר ביציאת מצרים לבם מתחזק על ההבטחה שהבטיחו ומשתעשעין ומתנחמין בה שעתיד לקיימה להן באחרונה כמו שקיים בראשונה, **וכה פתרונו** 'ברוך שומר הבטחתו של ישראל' כלומר ברוך המקום שעתיד לשמור לנו ההבטחה של גאולה שהבטיחנו. 'ברוך הוא שהוא מחשב את הקץ' תמיד ואומר מתי יבוא הקץ והעת של גאולה 'לעשות מה שאמר והבטיח לאברהם אבינו בין הבתרים שנאמר ויאמר לאברם וגו' בארץ לא להם' בבבל, 'ועבדום' במדי, 'וענו אותם' ביון, 'וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי' באדום. ובכולם חתם 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול', הרי הבטחה של גאולה, כך נדרשין בבראשית רבא. [שבה"ל בשם הרב בנימין].

ד' מאות שנה [א'ח"ח], וזה כדי לעשות ולקיים את הבטחתו, כמו שאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים, שנאמר: בברית זו, ויאמר הקב"ה לאברהם: ידע תדע כי גר יהיה זרעך גירות יהיה נגזר על זרעך בארץ לא להם, משעה שנולד יצחק, כי כבר לפני שירדו למצרים היו כגרים עב, ובנוסף לאחר שירדו למצרים ועבדו וענו אתם, במצרים 210 שנה, ונמצא שזמן הגירות שהתחיל מלידת יצחק עם העבדות והעינוי שהיו במצרים, הם בסך הכל ארבע מאות שנה ע"ג [שבה"ל]. ואע"פ שהקב"ה גזר עלינו עול השעבוד, אמנם גם הבטיחו וגם את הגוי אשר יעבדו, היינו המצרים שהעבדו את ישראל, דן אנכי אני אדון אותם, שדן אותן כמידתם בנגעים רבים ובמכת בכורות, כמו שנאמר (שמות י"ח) "כי בדבר אשר זדו עליהם" כמ"ש בתרגום [ריטב"א] ואחרי כן אחרי שאנקום בהם, יצאו ברכש גדול, בממון רב, כמו שנאמר "וינצלו את מצרים" [רש"י] וינצלו מלשון ריקנות, שרוקנו אותם ממונם ונטלחו עמהם. [ויבואר בקטע בפני עצמו בהמשך ההגדה].

מכסה את המצות ויגביה את הכוס בידו הימנית, ואומר:

[ו]היא

שעמדה לאבותינו ולנו.

שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו.

אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו.

והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם.

עב שכן כל שנות האבות היו בגירות וטילטול "וישב יצחק בגרר ויאמר אבימלך לך מעמנו" וכן אמר יעקב "ימי שני מגורי" שכולן היו בכלל גירות. [שבה"ל].

עב צא וחשוב משנולד יצחק עד שירדו אבותינו למצרים עברו ק"ץ שנים, שהרי יצחק אבינו היה בן ס' שנה כשנולד יעקב, כדכתיב "ויצחק בן ששים שנה בלידת אותם", ויעקב היה בן 130 שנה כשירד למצרים כדכתיב "ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה", נמצא שעברו 190 שנים משנולד יצחק עד שירדו למצרים, ובמצרים נשתעבדו 210 שנים, וזהו שאמר "שהקב"ה חישב את הקץ", פירוש אותן ק"צ שנים החסרים מחשבון ת' שנים חישוב אותן מלידת יצחק, שנאמר "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" משעה שיהיה לך זרע שהוא יצחק, והוא זמן תחילת הגזירה. **וזהו מקרא 'מסורס'** [הפוך] ושיעורו כך: "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ארבע מאות שנה, ועבדו וענו אותם, ולא פירש כמה ימי העבדות והעינוי. והרבה מקראות מסורסות יש בכתוב. [רמב"ן טו, ג]. **וכן** הוא פירושו לפי טעמי המקרא, שהרי יש טעם אתנחתא תחת המילה "אותם", שתפקידו להפריד בין "ועבדו וענו אותם" לבין "ארבע מאות שנה", ובא לומר ש"ארבע מאות שנה" לא קאי על "ועבדו" אלא זה מוסב על תחילת הפסוק "כי גר יהיה זרעך" שסך כלל הגרות עם העינוי והשיעבוד יהיו ארבע מאות שנה, אבל בפועל נשתעבדו במצרים רק רד"ו שנים. **ומה** שנאמר (שמות ו, מ) "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלושים שנה וארבע מאות שנה", הוא משעת גזירת בין הבתרים שהוא שלושים שנה קודם לידת יצחק, שכן אברהם אבינו היה בן ע' שנה בבין הבתרים וכשנולד יצחק היה בן ק' שנה, נמצא עד שנולד יצחק שלשים שנה, ומשנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה, הרי שנגזר בין הבתרים עד שיצאו ממצרים שלשים וארבע מאות שנה. **וכך משמעו של פסוק**: "ומושב בני ישראל אשר ישבו" באותה גזירה ושטר חוב של גירות ושעבוד הנגזר עליהם במצרים משעת הגזירה עד שפרעו אותו החוב "שלשים שנה וארבע מאות שנה". [שבה"ל].

וְהִיא, אותה הבטחה שהבטיח הקב"ה לאברהם בברית בין הבתרים "וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי"^{עד}, שיהא דן אותם ומציל אותנו מידם ומיד שאר האומות [ריטב"א, אבו] היא **שְׁעֵמֶדָה לְאֲבוֹתֵינוּ** במצרים וְלָנוּ בשאר גלויות^{עה}, **שְׁלֹא** עם אֶחָד בְּלִבָּד עֲמַד עֲלֵינוּ במשך הדורות לְכַלּוֹתֵנוּ, להשמידנו ולהרע לנו^{עו}, **אֶלָּא שְׁבָכַל דוֹר וָדוֹר עוֹמְדִים עֲלֵינוּ**, כל מיני אומות שרוצים לְכַלּוֹתֵנוּ ולהשמידנו [רוקח], בכוח אותה הגזירה של גלויות שנגזרו בין הגזרים, אבל **וְהַקֶּבֶ"ה מְצִילֵנוּ** תמיד מִיָּדָם ומפר עצתם הרעה, בכבוד גדול ובהצלחה רבה [ריטב"א] וזאת מכוח אותה הבטחה שעמדה לאבותינו ולנו [רשב"ץ, שבה"ל]^{עז}. וכן היה כבר מזמן יעקב אבינו שרצה לבן הרשע להרגו, וזהו שממשיך בעל ההגדה "צא ולמד מה ביקש לבן הארמיי" [ריטב"א].

יניח הכוס מידו ויגלה את המצות עד שיגיע ל'לפיקד'.

במשנה (פסחים קטז:): נאמר ש'דורש מארמי אובד אבי עד שגומר הפרשה כולה'. והכוונה היא לארבעה פסוקים שהיה אומר מביא הביכורים [אבו]^{עח}. ופסוקים אלו והדרשות שבהם הם עיקר ההגדה, לפי שנכלל בהם סיפור יציאת מצרים בהרחבה גדולה, ופסוקים אלו נדרשים לקמן מילה במילה.

^{עד} **ואמרו במדרש** (ב"ר מד, יט) שאמר יוגם' בתוספת וא"ו, לרבות ארבע מלכיות בבל, יון, מדי, ואדום, ושאר האומות המציקים לישראל שאף הם יענשו על ששעבדו את ישראל [רש"י וראשונים]. וכמו שהבטיח ואמר "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי איתם כי אני ה' אלהיהם" (ויקרא כו, מד) והבטחתים לקיימם לעולם וכן אעשה [רשב"ץ].

^{עה} **וי"מ** 'לאבותינו ולנו' שגם אנחנו נחשבים שיצאנו ממצרים, משום שאם לא הוציאנו הרי אף אנחנו היינו משעובדים במצרים. [אבו].

^{עו} **וי"מ** 'שלא אחד בלבד עמד עלינו', כלומר לא המצרים בלבד עמדו להרע לנו, אלא בכל דור ודור עומדים עלינו להרע לנו ולכלותינו [שבה"ל]. וזה לגרסתו שלא גרס ברישא 'לכלותינו', אבל לגורסים כן א"א לפרש כדבריו שהרי פרעה לא עמד עלינו לכלותנו אלא לשעבדנו [זבח פסח].

^{עז} **וי"מ** 'והקב"ה מצילנו מידם' כדי להראות השגחתו בישראל, מקים להם בכל דור אויבים ומציל אותם מידם בזכותאותה הבטחה. [אבו].

^{עח} **פרשת "ביכורים"**: כל איש מישראל, שיש לו פירות משבעת המינים שהבשילו ראשונה על העץ, מצווה להביאם לבית המקדש וליתנם לכהנים, שנאמר (שמות כג, יט; שם לד, כו) "ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך".

בהבאת הביכורים ישנה מצווה נוספת, והיא נקרא מצוות "מקרא ביכורים" או "ויודי ביכורים", כלומר כשבא האדם עם הביכורים אל הכהן, הריהו אומר תחילה דברי הודיה לה' על החסדים שעשה עמנו, שהוציאנו ממצרים ונתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש, ואומר כלשון התורה (דברים כו, ג): **"הַגִּדְתִּי הַיּוֹם לִידְוֹד אֱלֹהֶיךָ כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׁבַע יְדְוֹד לְאֲבוֹתֵינוּ לָתֵת לָנוּ"**. וממשיך ואומר (ה) **אֲרָמִי אָבִד אָבִי וַיִּרְדַּ מִּצְרַיִם וַיִּגְרַם שָׁם בְּמִתֵּי מַעֲט וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָדוֹל עֲצוּם וָרֵב: (ו) וַיִּרְעוּ אֲתָנוּ הַמִּצְרַיִם וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עֲלֵינוּ עֲבָדָה קָשָׁה: (ז) וַנִּצְעַק אֶל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קִלְנוּ וַיִּרְא אֶת עֲנֵינוּ וְאֶת עֲמַלְנוּ וְאֶת לְחַצְנוּ: (ח) וַיּוֹצֵאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה וּבַמִּקְרָא גָדֹל וּבְאֲתוֹת וּבְמִפְתָּיִם: (ט) וַיְבָאֵנוּ אֶל הַמִּקְדָּשׁ הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲרֶץ זָבֶת חֶלֶב וְדָבָשׁ: (י) וְעַתָּה הִנֵּה הֵבַאתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִתְּתָה לִי יְהוָה.**

בקטע זה מתחילים לספר מלבן הארמי שהיה ראש המרשיעים המתחכמים עלינו לכלותנו, ועליו נאמר הפסוק הראשון בפרשת ביכורים "ארמי אובד אבי", ומרחיבים ומבארים את הפסוק הזה עם שאר הפסוקים שבפרשת ביכורים, כדי להודות על ריבוי הטובות שעשה עמנו האל יתברך, בהצלת יעקב וזרעו מלבן ובהצלתנו ממצרים [רשב"ץ].

צא ולמד

מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו.

שפֿרעה לא גזר אלא על הזכרים ולבן בקש לעקור את הכל,

שנאמר (דברים כו,ה):

"אַרְמִי אֲבָד אָבִי, וַיִּרְדַּ מִצְרַיִמָּה, וַיִּגְרַ שָׁם בְּמַתִּי מֵעֵט, וַיְהִי שָׁם לְגֹי גְדוֹל עַצוֹם וָרֵב."

צא ולמד, התבונן וראה^ט, מה בקש לבן הארמי ראש המרשיעים [רשב"ץ] שהיה אחינו בשרנו [ריטב"א] לעשות ליעקב אבינו כשרדף אחריו, שגם הוא בא מכח אותה הגזירה הנ"ל, שמחשבתו גרועה משל פרעה, שפֿרעה לא גזר בתחילה אלא על הזכרים להשליכם ליאור, ואולם הניח הבנות, ועשה כן מפני שאמרו לו החוזים בכוכבים שעתיד להולד לישראל בן שיושיע את ישראל, כדכתיב "כל הבן הילוד היאורה תשליכהו, וכל הבת תחיון" [רשב"ץ]. ואילו ולבן הרשע בקש לעקור את הכל, להשמיד את יעקב וכל זרעו, כמו שנאמר "יש לאל ידי לעשות עמכם רע, ואלהי אביכם אמש אמר אלי השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע" [רשב"ץ, ראב"ן], וזהו שנאמר: **אַרְמִי אֲבָד אָבִי**, לבן הארמי רצה לאבד את אבא שהוא יעקב אבינו^פ [תרגום] שהרי אמר "הבנות בנותי והבנים בני והצאן צאני וכל אשר אתה רואה לי הוא", גלה דעתו שרצה לקחת הכל, לולי אזוהרת האל יתברך אליו [רשב"ץ]. ולאחר מכן וירד יעקב ובניו מצרימה, ויגר שם במתי מעט, שבתחילה היו יעקב ובניו ביתו מעטים כשירדו למצרים [שבעים נפש] ואח"כ נתקיים בהם ויהי שם לגוי גדול, עצום ורב. ועכשיו הולך בעל ההגדה ומבאר את לשון הפסוק.

^ט ולשון 'צא ולמד' הוא לשון נהוג בתלמוד, כגון: צא ולמד משוק של חמורים (חגיגה ט): ומכאן ואילך צא וחשוב (ע"ז ט). כלומר יכול אתה לצאת בעצמך ולראות שכן הוא הדבר [רשב"ץ]. וי"מ צא וראה איך התחילו הצרות ליעקב אבינו [אבוד].

^פ ואמר הכתוב "אבד", ואף על פי שלבסוף לא הצליח לאבדם, משום שהקב"ה מצרף לרשעים מחשבה רעה למעשה, ולכן תלה לו הכתוב כאילו אבדם. [ראשונים]. שכן הכתוב לא אמר 'אבד אבי' כמו אבד ושיבר בריחיה (איכה ב,ט) שהוא לשון עבר, אלא "אובד" לשון בינוני, וידוע הוא מדרך הדקדוק כי הבינוני הוא אחר התחלת הפעולה קודם השלמתה, וכן היה ענין לבן התחיל לרדוף ורצה לעקור ולא נשלמה הפעולה מפני האזוהרה האלהית. [רשב"ץ]. וי"מ על דרך הפשט [ולאפוקי מבעל ההגדה] 'ארמי אובד אבי' יעקב אבי שהיה בארם היה אובד מבלי לבוש ואח"כ ירד למצרים. ולא נראה זה הפירוש שיקרא ליעקב אבינו ארמי מפני שגר בארם, וגם אותו גרות בעושר היה ובנשים ובנים ומשם בצאתו לא ירד למצרים. והנכון מה שתרגם המתרגם, כי הוא מספר חסדי האל יתברך מתחלה בהצלת יעקב ואותנו מלבן ואח"כ בהצלתנו ממצרים [רשב"ץ].

"וַיֵּרֶד מִצְרַיִם"

אָנוֹס עַל פִּי הַדְּבוּר.

"וַיִּגַר שָׁם"

מִלְמַד שֶׁלֹּא יָרַד לְהַשְׁתַּקֵּעַ אֶלָּא לְגוֹר שָׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מז,ד): וַיֹּאמְרוּ אֶל פְּרַעֲה, לְגוֹר בְּאֶרֶץ בְּאֵנוּ, כִּי אֵין מְרַעֲה לְצֹאן אֲשֶׁר לְעַבְדֶּיךָ, כִּי כָבֵד הָרַעַב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן. וְעַתָּה יֵשְׁבוּ נָא עַבְדֶּיךָ בְּאֶרֶץ גִּשׁוֹן:

"בְּמַתִּי מֵעֵט"

כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י,כב): בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבוֹתֶיךָ מִצְרַיִם, וְעַתָּה שָׁמַךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרַב.

"וַיְהִי שָׁם לְגוֹי"

מִלְמַד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְצִינִים שָׁם.

"גְּדוֹל [ו]עֲצוּם"

כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות א,ז): וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאֵד מְאֹד, וְתַמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם.

"וְרַב"

כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר: "רַבְּבָה כְּצֶמַח הַשָּׂדֶה נִתְתִּיךָ שְׂדֵים נִכְנֹו וּשְׁעָרֶיךָ צֶמַח וְאֵת עַרְסֹם וְעָרִיחָ" (יחזקאל טו, ז) "וְאֶעֱבֹר עָלֶיךָ וְאֶרְאֶךָ מִתְבוֹסֶסֶת בְּדַמֶּיךָ וְאֶמַר לְךָ בְּדַמֶּיךָ חַיִּי, וְאֶמַר לְךָ בְּדַמֶּיךָ חַיִּי" (שם טו,ו).

♦ **"וַיֵּרֶד מִצְרַיִם"** - מכך שלא נאמר 'ויצא' או 'ויבוא' אלא 'וירד', למדנו שיעקב אבינו היה אָנוֹס לרדת בעל כרחו למצרים שלא ברצונו [או"ח] על פי הַדְּבוּר, כלומר, על פי גזרותיו של הקב"ה שאמר לו לרדת [או"ח]^{פא} לקיים מה שנאמר לאברהם "כי גר יהיה זרעך, בארץ לו להם". ומנין שלא רצה לרדת? שנאמר "אל תירא מרדה מצרימה" שהיה מתירא יעקב לירד למצרים [שבה"ל, או"ח, אבו'] ואלמא גלגול יוסף ומעשה מכירתו לא ירד לשם לפי שידע שעתידין בניו

^{פא} ויש שגרסו אנוס על פי 'הדב'ר' והוא מלשון הכתוב (ירמיהו ה, יג) והקביאים הקיפו לריום והדב'ר אין בהם. כלומר ע"פ רוח הקודש [אבודרהם] או ע"פ נבואה [רשב"ץ].

להשתעבד שם [שבה"ל] אלא שמוכרח היה לירד לשם עד שאמר לו הקב"ה "אנכי ארד עמך במצרימה ואנכי אעלך גם עלה" [אבו"א] 29.

♦ **'וַיִּגְרַשׁ שָׁם' -** שמא תאמר שירד יעקב למצרים כדי ליטול כתר מלכות, לכך נאמר "ויגר" [ולא וישב] לשון ללון ולגור בעלמא [רשב"י, ריטב"א, אבו"א] **מְלַמֵּד שְׁלֵא יָרַד יַעֲקֹב אֲבִינוּ לְהִשְׁתַּקֵּעַ בְּמִצְרַיִם** דרך קבע **אֶלָּא לְגוֹר שָׁם** באופן עראי כגר לפי שעה בלבד [ריטב"א אבו"א] עד שיעברו שני הרעב ואח"כ ישובו לארץ כנען [שבה"ל, רשב"ז], וראיה לדבר **שֵׁנָאמַר: וַיֹּאמְרוּ אַחֵי יוֹסֵף אֶל פְּרֹעֶה** לאחר ששאל מה מעשיהם, ענו ואמרו לו **לְגוֹר** באופן זמני **בְּאֶרֶץ בְּאֵנוּ**, והסיבה לכך **כִּי אֵין מְרֻעָה לְצִאֵן אֲשֶׁר לְעִבְדֶיךָ כִּי כְבֹד הָרַעֲב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן**, אבל אם היה מרעה לא היינו באים למצרים [לקח טוב]. ולכן **וְעַתָּה** באופן זמני מבקשים אנו ממך, **כִּי יֵשְׁבוּ נָא עִבְדֶיךָ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן**, שהיא קרובה אל ארץ כנען [רשב"ז] ויש בה מקום מרעה [מדרש הגדול] ומיד בתום הרעב נשוב לארץ כנען [רשב"ז]. וזה היו אומרים המתודים על הביכורים שבכלל הטובה שעשה לישראל הוא שבאו לגור ולחזור, ונשתקעו שם בארץ גושן "ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד" (בראשית מז, כז) מה שלא עלתה בלבם אלא מחסד אל כל היום עליהם, וזהו שאמר:

♦ **'בְּמַתִּי מַעֲט' -** שמא תאמר באוכלוסין הרבה ירדו מצרים: ת"ל: "במתי מעט" פירוש באנשים מעטים [אבו"א, ריטב"א, שבה"ל] וראיה לכך: **כְּמָה שֵׁנָאמַר: בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבוֹתֶיךָ מִצְרַיִמָּה**, והיו שבעים נפש כנגד שבעים אומות [שבה"ל] אבל אח"כ התרבו והיו ששים ריבוא, כמו שממשיך הפסוק ואומר: **"וְעַתָּה שְׂמֹךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרַב"** שאי אפשר למנותם.

♦ **'וַיְהִי שָׁם לְגוֹי' -** עם ישראל היו במצרים ל'גוי' דהיינו אומה ועם בפני עצמו, ולא נבלעו בתוך ההמון, וכיצד היו ניכרים מהם: **מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ עִם יִשְׂרָאֵל מְצִינִים** מסומנים ונכרים שם בין כל המצריים, שגרו במקום אחד ולא התערבבו בשאר הערים, ולכך היו נראים לעם אחד³⁰.

²⁹ **וַאֲמָרוּ חַז"ל** (שבת פט:): ראוי היה יעקב אבינו לירד במצרים בשלשלאות של ברזל, אלא שזכותו גרם לו ירד בכבוד גדול, שנאמר (הושע יד, א) בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה.

³⁰ **וּפְרָשׁוּ** ש'ציון' הוא לשון אספה, ודייק לה מדכתיב לגוי, וזהו ודאי נס מה' יתברך כדי שיהיו עוזרים זה לזה, כי הפירוד סיבת הגלות, ואף בגלות הזה החמור הפירוד היה עיקר גזירת הגלות. **ואית דמפרשי** מצויינין בעלי קומה בעלי פרצוף, וכן הוא בבראשית רבה. **ויש גורסין** 'מסויימין' שם כלומר שהם ניכרים במלבושיהם ובענייניהם כגון ציצית בבגדיהם וכיוצא בו, ודייקי לה מדכתיב "ויהי שם לגוי גדול", כי כיון שיש להם כמה דורות שהיו שם ומשועבדים להם, אפילו רבו מאוד היאך יהיו שם לגוי? אלא ודאי לפי שהיו מצויינין שם או מסויימין בטכסיסיהם וכל רואיהם יכירום כי הם זרע אברהם אבינו. **ועוד** יש בכלל הזה, שהיו 'מסומנין' שם להוליד בנים הרבה, שהיו מולידין ששה בכרס אחד מה שלא היו מולידין במצרים קודם לכן, וזהו שאמר 'שם', לפי שגם האבות לא הורגלו בכך בארץ כנען. וזה מרחמי יתברך להודיע שלא עזב אותם בגלותם. ולכך היו תמהים עליהם כדאיתא בבראשית רבה (פרשה מ"ד) וכו'. וזהו שהביא רביה המסדר מדכתיב ובני ישראל פרו וישרצו וירבו וכו'. [ריטב"א]. **וברשב"ץ כתב** שלא היו כגרים הנפרדים אחד כאן ואחד כאן אלא היו גוי אחד בארץ מצויין ומפואר וניכר בהוד והדר כמו בני ציון היקרים (איכה ד, ב) המצויינים במילה וציצית ותגלחת, כן היו ישראל מצויינין שם עם בפני עצמו מפואר וניכר בהוד והדר לא כגרים.

ומסיים הפסוק שבני ישראל נהיו לעם בעל ג' תכונות: **גדול, עצום, ורב**, ומבאר בעל ההגדה את סיבם של שלוש התכונות הללו.

◆ **'גדול, עצום' - גדול (=רב) עם מרובה באוכלוסין^פ ועצום (=חזק) בעלי כוח וקומה,** כתרגומו עם סגיא ותקיף [שבה"ל, אברבנל] **כְּמוֹ שְׁנַאֲמַר:** על שתי תכונות אלו, **וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פְּרוּ** היה להם פרי בטן ולא הפילו נשותיהם, **וַיִּשְׁרְצוּ** והתרבו שהיו יולדת ששה בכרס אחד כשרצים^פ שהתרבו שלא כדרך הארץ [רש"י, או"ח] וזהו 'עם גדול'. וא"ת שמתים מיד לכך נאמר: **וַיִּרְבוּ** שנעשו הקטנים גדולים, וא"ת שהיו חלושי כוח כדרך תאומים, לכך נאמר: **וַיַּעֲצְמוּ** בגבורתם **בְּמַאֵד מְאֹד** יותר מההרגל הטבעי, וזהו פירוש המילה 'עצום'. וממשיך הפסוק: **וּתְמַלֵּא הָאָרֶץ אֹתָם**, שכל ארץ מצרים הייתה מלאה מהם. ועל זה נתחכמו להם והפרישו מנשותיהם, ואחר כך היו הולכין ללדת תחת התפות, וזהו שאמר בסמוך "ורב" שהיו צצין כעשב השדה [או"ח].

◆ **'וּרְב' -** שהיו בתכלית הריבוי כמו עשב השדה, וכמו שהיו עצומים בכח היו רבים במספר [רשב"ץ] ואף שהורי התינוקות לא היו טורחים ועמלים לגדלם מפני תוקף הצרות והגלות. מכל מקום היו התינוקות הולכים ומתרבים במצרים מאליהם בלא צער ועמל [אברבנל]. **כְּמָה שְׁנַאֲמַר:** בנבואת יחזקאל^ל בפסוק הנדרש כמשל על בניי בגלותם, **רְבֵבָה**, רבבות הרבה, דהיינו עשרות אלפים [מצודות] **כְּצִמַח הַשָּׂדֶה נִתְתִּיךְ** במצרים, שהיו גדלים מאליהם כצמח השדה בלא שום צער ועמל, וכמו שהצמח כל מה שגוזזין אותו הוא יותר צומח, כך ישראל כל זמן שהיו מענים אותם

ואמרו חז"ל (מכילתא בא פ"ה) בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים, שלא שינו את שמם, ולא שינו את לשונם, ושלא היה בהם פרוצים בעריות, ושלא היו בהם מלשינים [שבה"ל].

וכבר אמרו רז"ל (יומא כח): שמימיהן של ישראל לא פירשה ישיבה מהן ירדו למצרים והיה בהן ישיבה שנאמר "לך ואספת את זקני ישראל" (שמות ג, טז) והיו מתיחסים לאברהם אבינו שהיה נקרא אברם העברי (בראשית יד, יג) וכן הם היו נקראים עברים שנאמר "ה' אלהי העברים נקרא עלינו" (שמות ג, יח) ולא שינו את שמם ולא שינו את לשונם, כמו שאמרו חכמים במדרש וכו', ואין לך ציון יותר גדול מזה, וזהו שאמר "ויהי שם לגוי גדול" שהיא אומה מיוחדת.

^פ **וַיִּמְשֵׁךְ** "גדול" אינו מדבר על רבוי אוכלוסין שהרי אומר אח"כ "ועצום" (והבין שעצום היינו ריבוי). ולכן פירש ילגוי גדול' שהיו אנשים גדולים וחשובים במצרים כמו שאומרים הוא אדם גדול, וכמו "והאיש משה גדול מאוד" [שבה"ל בשם הרב ישעיה].

^פ כל אחת מבנות ישראל היתה יולדת ששה, כנגד ששה מדות הללו, פרו, וישרצו, וירבו, ויעצמו, במאד מאד [לקח טוב]. **ובשמות רבה** (פר' א') ובני ישראל פרו וישרצו כל אחת ואחת ילדה ששה בכרס אחד. ויש אומרים שנים עשר פרו שנים וישרצו שנים וירבו שנים ויעצמו שנים במאד שנים מאד שנים ותמלא הארץ אותם שנים. ויש אומרים ששים בכרס אחד ואל תתמה שהרי עקרב שהוא מן השרצים מולדת שבעים.

^פ **הנביא** יחזקאל מתאר וממשיל את מצבם השפל והירוד של עם ישראל, מאז ירידתם למצרים ועד שגאלם משם, במשל לתינוקות עזובה שנולדה בשדה ומתגוללת ורמוסה בטנוף דם לידתה, עד שעבר שם המלך ולקחה אל לביתו וגידלה במסירות וטיפחה בכל מיני תפנוקים כיאה לבת מלכים, עד שהגיעה לסימני בגרות, אז קישיטה המלך בקיטוטים יפים, ומשהגיע עת דודים והיתה ראויה למלכות, נשאה המלך לו לאשה.

בעל ההגדה הפך את סדר הפסוקים שהרי קודם כתוב (פסוק ו) "וואעבור עליך" וכו', ופסוק אחריו כתוב "רבבה כצמח השדה נתתיך". וזה כדי לא לסיים "בערום ועריה", אלא "בדמיון חיי" שבו נרמז לשתי המצוות שבזכותם נגאלו.

היו פרים ורבים. וכן הוא אומר "וכאשר יענו אותן כן ירבה וכן יפרוץ" (ריטב"א, אב"ז). ולאחר שגדלים בשדה באים עדרים לעדרים, שנאמר **וְתַרְבִּי וְתַגְדְּלִי**, שהיו מתרבים וגדלים מאליהם, **וְתַבְאֵי עֲדָי עֲדָיִים** בקישוט שבקישוטים^פ, כלומר כיון שבת שבת והגעת לזמן נערות קישטתי אותך בקישוטים יפים מאוד וניכר בהם כל סימני נערות, שהם: **שְׂדֵיִם נְלָנוּ וְשִׁעְרְךָ צִמָּח**, שבאו סימני נערות. **והנמשל** שהיו בנות ישראל יולדות בשדה מפני פחד המצריים, ורק לאחר שגדלו כל כך עד שניכר בהם סימני נערות שבו לביתם [שבה"ל]^פ. אולם **וְאֵת עַרְס וְעָרְיָה**, בלי בגדים, כלומר שבעת גאולתם היו בלא מצוות ומעשים טובים, ובזכות מה יגאלו? ולכן נתן להם דם פסח ודם מילה שמלו ביום י"ד בניסן (ריטב"א, אב"ז, או"ה) וזהו שכתוב **וְאֶעֱבֹר עָלֶיךָ** [לצידך] **וְאֶרְאֶךָ מִתְבוֹסֶסֶת** [מתגוללת] **בְּדַמֶיךָ**, שהיו מתבוססים בטיט שהיו עושים ממנו הלבנים ולא היה להם פנאי לנקות את עצמם, כי תמיד היו מכריחים אותם לעשות הלבנים יום יום לא ישבותו [רד"ק]. **והנמשל** שהגיע זמן הגאולה ולא היה להם במה להיגאל שכן היו רקנים ממצוות ומעשים טובים, אבל בזכות שתי מצוות שקיימו במצרים דם מילה ודם פסח [=מתבוססת בדמך] זכו להיגאל, וזהו שכפל הנביא הענין ואמר: **וְאָמַר לְךָ בְּדַמֶיךָ חַיִּי וְאָמַר לְךָ בְּדַמֶיךָ חַיִּי**, שבשכר שני דמים שהם דם פסח ודם מילה, אזי "חיי" תזכי לגאולה [רש"י]^פ.

אחר שדרשנו את הפסוק הראשון מפרשת בכורים, כעת דורשים את הפסוק השני, כדי לספר בליל זה רבוי הטובות שעשה לנו האל, כמו שהיו מספרים מביאי הביכורים לבית המקדש, כדי להרבות תודות ושבחים לאל יתברך על כל הטובות שעשה עמנו [רשב"ץ].

"וַיִּרְעוּ אֶתְנוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנֵנוּנוּ, וַיִּתְּנוּ עֲלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה".

^פ **וַאֲמָרוּ חַז"ל** (סוטה יא.): אל תקרי 'בעדי עדיים' אלא בעדרי עדרים, והקב"ה היה עושה שכל ילד דומה קלסתר פניו לצורת אביו.

^פ **וַאֲמָרוּ בַמִּדְרַש** "ושדים נכוננו" - זה משה ואהרן שהיו נכונים לגאלם, דכתיב "שני שדיך כשני עפרים", "ושערך צמח" - דהיינו שהגיע זמן הגאולה [ריטב"א].

^פ **כתב ב'נתיבות שלום'**: כי שני יסודות היהדות הנרמזים בדם פסח ודם מילה, דהינו אמונה ושמירת ברית קדש, הם הנרתיקים לשמר על כל דבר שבקדשה שלא ישלטו בהם החיצונים. שאם אמונתו טהורה וזכה, וחי חיי קדשה וטהרה, אז רגלי חסידיו ישמר. וזהו ואראך מתבוססת בדמך, שיהודי שופך דמו לקים ב'ענינים אלו, ואומר לך בדמך חיי, שאז הוא מלא חיות בכל דבר שבקדשה. וזהו שאומרים ב'פעמים בדמך חיי כנגד ב'ענינים אלו המרמזים בדם פסח ודם מילה. ומרמז בזה עוד דהנה איתא מהאריז"ל שיש דם טהור ודם טמא, ואם יהודי מתאבק בדמו ושופך דמו לקים רצון השם, ואינו משלים עם המציאות שיצר הרע ישלט על דמו, אזי גם מהדם הטמא נהפך לו לחיות דקדשה, והוא בבחינת מאמר חז"ל דם נעכר ונעשה חלב, הינו מהדם הטמא נעשה שפע עליון ורתחא דקדשה.

"וירעו אתנו המצרים"

כְּמוֹ שְׁנֵאמַר (בראשית א, 1): **"הִבֵּה נְתַחֲכֶמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה, וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׁנֵאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ, וְעָלָה מִן הָאָרֶץ."**

"ויענונו"

כְּמוֹ שְׁנֵאמַר (שם א, יא) **"וַיִּשְׁמְעוּ עָלָיו שְׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם, וַיִּבְּנוּ עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה, אֶת פְּתֵם וְאֶת רַעְמִסִּס."**

"ויתנו עלינו עבדה קשה"

כְּמוֹ שְׁנֵאמַר (שם א, יג) **"וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרָךְ."**

♦ **"וירעו אתנו המצרים"** - פירוש שהמצרים החשיבו אותנו לרעים, מפני שחששו כשיבואו עליהם אויבים יהיו בניי בעזרתם להלחם בהם, ולכן התחכמו איך יוכלו להרע לנו [רשב"ץ, אור"ח]^א, **כְּמוֹ שְׁנֵאמַר**: [ויאמר (פרעה) **אֶל עַמּוֹ הַזֶּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעַצוֹם מִמֶּנּוּ**] הִבֵּה הַזְמִינוּ עִצְמָכֶם לְכַךְ שֶׁנְּתַחֲכֶמָה לוֹ לַעַם יִשְׂרָאֵל^א, פֶּן יִרְבֶּה, וַיְהִיו הָרוּב בַּמִּצְרַיִם, וְזֶה יִהְיֶה לְרַעֲתֵינוּ, שֶׁכֵּן

^א אבל לא נוכל לפרש "וירעו" שהרעו לנו, שלא מצינו בפסוק "הבה נתחכמה לו" שום הרעה [אור"ח]. ויש הפרש בין "וירעו לנו" לבין "וירעו אותנו", כי "וירעו לנו" ר"ל כי הגיעה רעתם אלינו בגופותינו אשר עברה עלינו רעתם תמיד בצער ועוני, אבל "וירעו אותנו" ר"ל כי חשבונו רעים מבלי הגעת רעה לגופותינו, אלא שאמרו שאנחנו בעצמו רעים והחזיקונו רעים על כן אמר כמו שנאמר "הבה נתחכמה לו פן ירבה" וכו', כלומר הם רעים וצריכים אנו להתחכם שלא יזיקונו ברעתם כשיבואו עלינו אויבינו והיו הם בעזרתם להלחם בנו. [רשב"ץ]. **וַיִּמְשְׁכוּן** שראו שהיינו פרים ורבים, נתחכמו היאך להרע לנו ולענותינו [ריטב"א, אבו]. ובעל ההגדה מביא ראיה מהפסוק כי בתחלה לא עינו אותם לגמרי, אלא התחילו להרע להם ולהתנפל ולהתגולל עליהם בחכמה, כי בתחלה נכלמים היו לשלוח בהם יד לגמרי, לפי שבאו למצרים בהבטחתם ונתיישבו ביניהם במצותם, וזה נקרא בגידה גדולה. [ריטב"א]. **וַעֲשֵׂנוּ זֶה כְּתַב הַרְמַב"ן** שאמר להם פרעה שיעשו דרך חכמה שלא ירגישו ישראל כי באיבה יעשו בהם, ולכך הטיל בהם מס, כי דרך הגרים בארץ להעלות מס למלך כמו שבא בשלמה (מ"א ט, כא), ואחרי כן צוה בסתר למילדות להרוג הזכרים על האבנים, ואפילו היולדות עצמן לא ידעו בהם. **וַיִּמְשְׁכוּ** "וירעו" נתחכמו היאך להרע לנו, שאמרו (ויק"ר) שוטה היה עשו שהיה ממתין עד שימות אביו להרוג את יעקב, שבין כך ובין כך הוליד בנים וגידלן, וכן לבן שהלך אחר החלום שנאמר לו "השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע", אבל אנו נתחכם לעקור את כולם כדי שלא ירגישו. ופתרון "וירעו" בחרו הגזירה הרעה שיכלו לבחור להרע לנו. [שבה"ל].

^א **וַאֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ** (סוטה יא). "להם" לא נאמר אלא "לו", שאמרו באו ונחכם למושיען של ישראל (כי ידעו שמושיען דן מדה כנגד מדה, לכך צריכין אנו להתחכם איך נמנע אותם שלא ידין אותנו מדה כנגד מדה), במה נדונם? נדונם באש, כתיב "כי הנה ה' באש יבוא", וכתיב: כי באש ה' נשפט וגו'! בחרב, כתיב: "ובחרבו את כל בשר"! אלא בואו ונדונם במים [להשליכם ליאור], שכבר נשבע הקב"ה שאינו מביא מבול לעולם, שנאמר: כי מי נח זאת לו וגו', והן אינן יודעין שעל כל העולם כולו אינו מביא, אבל על אומה אחת הוא מביא; אי נמי, הוא אינו מביא, אבל הן באין ונפלין בתוכו, וכן הוא אומר: ומצרים נסים לקראתו. והיינו דא"ר אלעזר,

וְהִיא כִּי (כאשר) תִּקְרָאנָה מִלְחָמָה עם אויבנו מבחוץ, אזי **וְנוֹסֵף גַּם הוּא עִמָּי** מבפנים, **עַל שְׂנְאֵינוּ** שמבחוץ **וְנִלְחַם בָּנוּ, וְעָלָה (ויצא) מִן הָאָרֶץ,** שיעלו מארץ גושן לארץ מצרים להילחם איתם [רמב"ן פירוש ב'] **וַיִּמְעַל מִן הָאָרֶץ** שעמ"י יצא ממצרים ויגאל, ורבותינו דרשו (סוטה יא.) ש"ועלה מן הארץ" קאי על המצרים, שעם ישראל יגרשום ויאלצו לצאת ולעזוב את הארץ, ועם ישראל ירשוה [סוטה יא.] ואמר "ועלה" כאדם שמקלל עצמו ותולה קללתו באחרים, וכאלו כתב "ועלינו מן הארץ" והם יירשוה [רש"י].

◆ **'וַיִּעֲנֹנֵנו' -** מה היה העינוי שעשו לנו? **כְּמָה שְׂנֵאָמֶר: וַיִּשְׂמֹנו עֲלֵינוּ** על עמ"י^א **שְׂרִי מְסִים,** שרים שיגבו מהם מס עבודה, **לְמַעַן עֲנֹתוּ** את ישראל **בְּסִבְלָתָם** במלאכתם של המצרים^א. ומה היה המס שהטיל עליהם? **וַיִּבְּן** עם ישראל **עָרֵי מִסְכְּנוֹת** בתי אוצרות^א, ששם אכסנו את האוצרות **לְפָרְעָה** מלך מצרים, [רש"י]. ונקראו 'מסכנות' לפי שמסכנות בעליהן, כי העוסק בבנין בא לידי עניות. **ד"א:** לפי שהבונים אותם עומדים בסכנה [הדר זקנים]. ומה שמות הערים? **אֵת עִיר פְּתֹם** ו**אֵת עִיר רַעְמִסִּס,** וכל אותם שנים שהיו ישראל בשעבוד, לא עשו רק אותן שני עירות [הדר זקנים] והכל כדי לענותם ולמעטם [רש"י א'^א].

◆ **'וַיִּתְּנוּ עֲלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה' -** המשברת את הגוף [רש"י] **כְּמוֹ שְׂנֵאָמֶר: וַיַּעֲבֹדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרְךְ,** "בפרך" מתרגמינן 'בקשיו' לשון קושי ושבירה, בעבודה קשה המפרכת את

מאי דכתיב: (שמות יח,יא) "כי בדבר אשר זדו עליהם!" בקדירה שבישלו בה נתבשלו, [כמו שתרגם אנקלוס בפיתגמא דחשיבו מצראי למידן ית ישראל ביה דיינינון הם השליכו בניהם ביאור הוא השליכם בים].

ובמדוש אמרו (ויק"ר פ' כ"ז) נתחכם עליהם פרעה יותר ממה שהיו לפנינו, כי כל מי שבא לעשות להם רע בפרהסיא אלהיהם מושיע אותם כמו לבן ועשו, ולא נעשה כעשו שאמר "יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי", ולא היה יודע כי בין כך ובין כך יוליד יעקב בנים, אלא הבה נתחכמה להם מיד לגזור מיתה על הבנים הזכרים דכתיב "כל הבן הילוד היאורה תשליכהו".

^א**וְדַרְשׁוּ רַז"ל** (סוטה יא.) וישימו עליהם לא נאמר אלא וישימו עליו, מלמד שתלו מלבן בצוארו של מלך, שאם היה אחד מישראל שיאמר איסתניס אני, אומרין לו: כלום איסתניס אתה מפרעה? שאפילו המלך היה מסייע בדבר, ואח"כ נתנו עליהם עבודה קשה כדכתיב "בפרך", כללו של דבר מעט מעט היו מתגברין עליהם, ולפיכך נמשלו למרור שתחילתו רך וסופו קשה. [רשב"א].

^א**וַיַּעֲנֹתוּ** לשון מעוט תשמיש כמו "אם תענה את בנותי", כלומר שימעטו לשמש מטתם בשביל סבלותם, וכל זה לקיים הגזרה "ועבדום וענו אותם". [חזיקוני]. והעינוי היה שהנוגשים הרודים בהם היו משכימים אותם בעלות השחר שלא יתענגו עם נשותיהם להמעטים, וזה היה ענין שלומית בת דברי שהנוגש הוציא בעלה והוא נכנס אחריו, והיא חשבה שהוא בעלה ובעל אותה ונתעברה מאותו מקלל שסקלוהו ישראל. [רשב"ץ]. **וַיִּמְעַל** למען ענותו בסבלותם, היינו בסבלות ע"ז שהיו משעבדין אותן לע"ז כמו שנאמר "ישאוהו על כתף ויסבלוהו" [הובא בשב"ל].

^א**וְאָמְרוּ רַז"ל** (סוטה יא.) "ויבן ערי מסכנות לפרעה" רב ושמואל, חד אמר: שמסכנות את בעליהן, וחד אמר: שמסכנות את בעליהן, דאמר מר: כל העוסק בבנין מתמסך.

^א**וְאָמְרוּ רַז"ל** (סוטה יא.) "את פיתום ואת רעמסס" נחלקו רב ושמואל, חד אמר: פיתום שמה, ולמה נקרא שמה רעמסס? שראשון ראשון מתרוסס [שהיו בונים קצת והיה נופל, וכן הלאה]. וחד אמר: רעמסס שמה, ולמה נקרא שמה פיתום, שראשון ראשון פי תהום בולע [נבלע בארץ]. וזה כדי שלא יהנו המצרים במעשה ידיהם, ונמצא שכל מה שעשו היה לריק. ומבואר לפי דבריהם שהיה רק עיר אחת ורק נחלקו מהו שמה האמיתי ומהו הכינוי שלה.

קעת דורשים את הפסוק השלישי שאומרים מפרשת ביכורים:

"וּנְצַעַק אֶל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קִלְנוּ וַיִּרְא אֶת עֵינֵינוּ וְאֶת עֲמַלְנוּ וְאֶת לַחֲצֵנוּ".

ביאור הפסוק:

"וּנְצַעַק אֶל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ" -

כְּמוֹ שְׂנֵאָמֵר (שמות ב, כג): "וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם, וַיֹּאנְחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיִּזְעָקוּ, וַתַּעַל שׁוֹעַתָם אֶל הָאֱלֹהִים מִן הָעֲבָדָה".

"וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קִלְנוּ" -

³ י"מ "בפרך" מלשון פרוכה 'מחיצה' (הפרדה) שהיו מפרשים אותם מנשותיהם, וכן גבי עבד "לא ירדנו בפרך לעיניך" להפרישו מאשתו ולשון רבותינו הוא לשון 'קושי' כמו שאומרים פריך רב אחאי [ושב"ץ].
ורבותינו דרשו מילה ב"פרך" בכמה אופנים:

א. בשעה שאמר פרעה הבה נתחכמה לו וישימו עליו שרי מסים קבץ את כל ישראל ואמר להם בבקשה מכם עשו עמי היום בטובה, והיינו דכתיב "ויעבידו מצרים את בניי בפרך" בפה רך, נטל פרעה סל ומגריפה, מי היה רואה את פרעה נוטל סל ומגריפה ועושה בלבנים ולא היה עושה? מיד הלכו כל ישראל בזריזות ועשו עמו בכל כחן, לפי שהיו בעלי כח וגבורים, כיון שחשך עליהם היום, העמיד עליהם נוגשים ואמר להם חשבו את הלבנים, מיד עמדו ומנו אותם ואמר להם, כזה אתם מעמידים בכל יום, [מ"ר פ' בהעלותך]. הרי דתכלית העבודה בפה רך היתה כדי להעבידם אח"כ בפרך.

ב. ב'פה רך', מלמד שהיה פרעה מפייסם בדברים רכים, בתחלה היה אומר להם בניי עשו מלאכתי ובנו בנין קטן הזה, ואני נותן לכם מתנות רבות, עד שהרגילם למלאכתו ונשתעבדו לו, לבסוף היה משעבדם בפרך, מששבר עצמותם ומכתתם, ודומה לדבר (ויקרא כה, מו) "לא תרדה בו בפרך" [לקח טוב].

ג. ב'פה רך', שאמרו להם כנגד כל לבינה ולבינה שיעשה כל אחד ואחד מכם, אנחנו ניתן לכם כנגדן זהובים, והיו ישראל ממהרים ועושים אחד מאה ואחד מאתים, מיד גזרו עליהם שבכל יום ויום יביא כמו אותו תוכן לבנים [מדרש אגדה].

ד. ב'פה רך' מלמד שתלו לפרעה לבנה בצוארו שאם יאמר אדם איסטניס אני, אומרים לו כלום איסטניס אתה יותר מפרעה [סוטה יא].

ה. 'בפרך' שהיו מחליפין מלאכת אנשים לנשים ומלאכת נשים לאנשים [שם]. ופרש"י שזו היא עבודה קשה שלא היו רגילים בהם.

ו. "בפרך" רבי אליעזר אומר: בפה רך, ור' שמואל בר נחמני אמר בפריכה [סוטה יא]. ונראה דחכמים אלה לא פליגי בעיקר הדבר, שהיו עובדין עבודת פרך, אלא שר' אלעזר מפרש באיזה ענין השיג פרעה את חפצו שיעבדו בהכרח בפריכת הגוף, ואמר שהעבידם בפה רך, שהונה אותם, וכוון למ"ש במדרש. [תורה תמימה].

כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם ב, כד): "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם. וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ אֶת אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק וְאֶת יַעֲקֹב".

"וַיִּרְא אֶת עֲנִינֵנו" -

זו פְּרִישוֹת דֶּרֶךְ אֶרֶץ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם ב, כה): "וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּדַּע אֱלֹהִים".

"וְאֵת עַמְלָנו" -

אֵלוֹ הַבְּנִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם א, כב): "וַיִּצְוּ פְּרַעֲה לְכָל עַמּוֹ לֵאמֹר כָּל הַבֶּן הַיְלֹוֹד הַיְאָרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ וְכָל הַבַּת תִּחְיֶה".

"וְאֵת לְחַצְנו" -

זֶה הַדַּחֲק, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם ג, ט): "וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלַּחֲץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לְחַצִּים אֲתֵם".

◆ **'וַנִּצְעַק אֶל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינו' -** לאחר שכשל כוח הסבל, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר: וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם יָמֵי הַעֲנִי וְהַעֲבוּדָה הַקְּשָׁה שֶׁהָיוּ יָמִים רַבִּים מְאֹד, כִּי אֶרֶךְ הַגְּלוּת מְאֹד [רמב"ן] אֲזַי וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם, כִּי קִיוּו מֵתֵי יָמוֹת וַיִּקּוּם בְּמִקּוּמוֹ מֶלֶךְ אַחֵר וַיִּבְטַל הַגְּזֵרָה וַיִּצְאוּ מִשְׁעַבְדֵי צִי, כְּדֶרֶךְ הַמְּלָכִים כְּשֶׁמֵּתִים מֵתִירִים הָאֲסוּרִים וְגַם מִשְׁחַרְרִים הַמְּשׁוּעַבְדִּים, וְכִשְׂרָאוּ שְׁלֵא רַק שְׁלֵא נִתְּבַטְּלָה הַגְּזֵרָה אֲלֵא עוֹד הַכְּבִיד עֲלֵיהֶם, אֲזַי נֶאֱנַחוּ הַרְבֵּה וְלֹא מִצְאוּ תִקְנָה אֲלֵא לְהִתְפַּלֵּל לְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם שְׁיוֹשִׁיעִם [רש"ב] וְזֶהוּ שֶׁאֹמֵר: וַיִּאֲנַחוּ מְעוֹמֵק הַלֵּב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִן מַחֲמַת הָעֲבוּדָה

צ"ו ורש"י פירש: "ויהי בימים הרבים ההם" שמאז שהרג משה את המצרי וברח אל מדין עברו ששים שנה, ואז "וימת מלך מצרים" והוצרכו ישראל לתשועה, ועתה יכול משה לחזור למצרים ולגאלם, שכל זמן שהיו במצרים היו נאנחים בגלל העבודה הקשה. וכע"ז? פירש הרמב"ן. **ובמדרש אמרו** (שמו"ר א, לח) שהיו ימים מועטים, ועל שם שהיו של צער נקראו רבים, כדכתיב (ויקרא ט"ו) "ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים" ואינם אלא שלשה ימים. [ריטב"א].

ואיתא בזוהר (שמות יט.) רבי יהושע דסכנין אמר "ויהי בימים הרבים ההם", סוף גלותם היה, שהיו ישראל משועבדים בכל עבודה, "בימים הרבים ההם" שהיו ימים רבים לישראל במצרים, וכיון שנשתלם קץ גלותם מה כתיב? "וימת מלך מצרים", מ"ט? שהורד שר מצרים ממעלתו ונפל מגאותו, וכיון שנפל מלך מצרים שהוא שר שלהן זכר הקב"ה לישראל ושמע תפלתם. אמר רבי יהודה בא וראה שכך הוא שכל זמן שהשר שלהם נתנה לו שררה על ישראל לא נשמע צעקתם של ישראל, כיון שנפל השר שלהם כתיב "וימת מלך מצרים" ומיד "ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים", שעד אותה שעה לא נענו בצעקתם.

צ"ח ורש"י פירש (ע"פ שמו"ר) שלא מת ממש, אלא שנצטרע והמצורע חשוב כמת, וכדי להתרפות מצרעתו היה שוחט הילדים לרחוץ בדמם, וזהו שנאמר 'ויזעקו', עד שנתרפא מצרעתו ושוב לא היה שוחט בהם.

ורז"ל דרשו שהיו מעבידין אותם עבודה זרה, ופרש"י שהמלך הראשון לא היה מעבידן כל כך ע"ז מפני חיבתו של יוסף, אבל זה המלך חידש עליהם גזירות והכריחם לעבוד עבודה זרה [ריטב"א].

הקשה שהעבידום המצרים, וַיִּזְעֲקוּ בקול רם אל ה' וַתַּעַל שְׁוֹעֲתָם [צעקתם] אֶל אֱלֹהִים
להושיעם מן צַעַר הַעֲבֹדָה הקשה שהעבידום בהצט.

◆ **וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוֹ - כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר: וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם**, צעקתם וגניחתם,
ואע"פ שבזכות עצמם לא היו ראויים להגאל, מ"מ זכר להם ברית אבות (ריטב"א, אור"ח)^פ שנאמר:
וַיִּזְכּוּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ אשר כרת **אֶת** (=עם) **אַבְרָהָם** שנאמר (בראשית טו, יח) "ביום ההוא כרת
ה' את אברם ברית לאמר", ושכרת **אֶת** (=עם) **יִצְחָק** שנאמר (שם יז, כא) "ואת בריתי אקים את
יצחק", ו**אֶת** הברית שכרת עם **יַעֲקֹב**, שנאמר (ד"ה א טו, יז) "ויעמידה ליעקב לחוק לישראל ברית
עולם", שנשבע לשלשתם לתת להם את ארץ כנען, ועתה נתקרב הזמן של ארבע מאות שנה שאמר
לאברהם [רשב"ם].

◆ **וַיִּרְא אֶת עֵינָיו - מהו ענינו? זו פְּרִישוֹת** ומניעת 'דָּרַךְ אֲרָץ'^{קא}, שהפרישום מנשותיהם
שלא יפּרֹק^ב, **כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר: בַּפְּסוּק הַמְּתָאֵר** את סבל עמ"י במצרים, **וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי**
יִשְׂרָאֵל וַיַּדַּע אֱלֹהִים, "וירא" אלו דברים שבסתר שאין יודעו אלא הקב"ה והיינו תשמיש^{קג}, וזהו

^{צט} **וַאֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ** (ירושלמי תענית א, א) מתוך חמשה דברים נגאלו ישראל ממצרים, מתוך הקץ שנאמר
"ויהי בימים הרבים ההם", מתוך צרה דכתיב "ויוזעקו", מתוך צוהה דכתיב "וישמע אלהים את נאקתם",
מתוך זכות אבות דכתיב "ויוזכור אלהים את בריתו", מתוך תשובה דכתיב "וירא אלהים וידע אלהים".

^ק ואמר "וישמע ה'", אע"פ שכבר אמר "ותעל שועתם אל האלהים", כדי להודיע שלא נענו רק בזכות האבות
[אור"ח]. וזהו שנאמר בדם פסח (שמות י"ב) "והנגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות", משקוף זה אברהם, ושתי
המזוזות אלו יצחק ויעקב [ריטב"א]. **והטעם** שלא היו הם ראויים להיגאל לולא זכות האבות כמו שפירש
יחזקאל ואמר כ, ז ט) "ואומר אליהם איש [את] שקוצי עיניו השליכו, ובגלולי מצרים אל תטמאו אני ה'
אלהיכם, וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, איש את שקוצי עיניהם לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו,
ואומר לשפוך חמתי עליהם ללכות אפי בהם בתוך ארץ מצרים ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים אשר
המה בתוכם אשר נודעתי אליהם לעיניהם להוציאם מארץ מצרים". וזהו שנאמר ויזכור אלהים. [רשב"ץ].

^{קא} **'דָּרַךְ אֲרָץ'** הוא כינוי למצות עונה (תשמיש המטה), כמו שנאמר (בראשית יט, לא) "ואיש אין בארץ לבא
עלינו כדרך כל הארץ". ונקרא עינינו מלשון עינוי, לפי שהמניעה מתשמיש הוא ענוי גדול לאיש ולאשה, וכמו
שדרשו (ויומא כז) "אם תענה את בנותי", שפירושו למנוע מהם תשמיש המטה, ולכן נקראת "עונה" שמענה
אותה כשנמנע ממנה. [רשב"ץ].

^{קב} **וַי"מ** שהפרישום מנשותיהם שלא לשמש עמהן, שהיו אומרים להם אם תלכו ללון בבתיכם לא תקומו
מהר ולא תוכלו לתת סכום הלבנים, כמובא במדרש לקמן. [אור"ח, ראב"ן]. **וַי"מ** שמרוב העינוי לא היו יורים
זרעם כחץ [ריטב"א]. **וַי"מ** שבנ"י עצמם היו פורשים מנשותיהן כיון שגזרו "אם בן הוא והמיתן אותו" פרשו
מנשותיהן, אמרו מה לנו נוליד לבטלה. [אור"ח, שבה"ל, ראב"ן].

^{קג} **אֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ** (שמות רבה פ"א) שבתחלה גזר וצויה לנוגשים שיהיו דוחקים בהם כדי שיהיו עושים את
הסכום שלהם, ולא היו ישנים בבתיהם, שהיו אומרים להם אם תלכו ללון בבתיכם לא תקומו מהר, ולא
תוכלו לתת סכום הלבנים, והיו מלינין אותם בשדות כדי למעטן מפריה ורביה, שמתוך שאינם ישנים בבתיהם
אינם מולידים. אולם היו נשותיהם מביאין להם מזון ושוכבות עמהם בין שפתים, תחת התפוח והיו
מתעברות מהם, ובהגיע עת לדתנה היו הולכות לשדה ויולדות שם, והקב"ה מזמין להם מאכלים, ורוחצים
הולדות וסכין אותם ונותנין ביד כל אחד שתי חתיכות של שומן, וכשמרגישין בהן המצרים באים עליהן
והארץ בולעת אותם, והם מביאין שוורים וחורשים עליהם שנאמר "על גבי חרשו חורשים", ולאחר זמן הם
צצים כעשב הארץ באים לבתיהם עדרים עדרים, וזהו שנאמר (יחזקאל טז, ז) "רבבה כצמח השדה נתתיך"
[אור"ח].

שאמר "וידע אלקים" שאין אחרים יודעים בו אלא הקב"ה [ריטב"א, רשב"ז] **וי"מ** 'וידע' מלשון 'וידע אדם את חוה אשתו', וכן 'וידע אלקנה את חנה אשתו' [ריטב"א, א"ח]. **וי"מ** 'וירא' הם הצרות שהיו עושים להם בגלוי, 'וידע' אלו דברים שבסתר שאין יודעו אלא הקב"ה וזהו עינוי התשמישקד [אב"ע, רמב"ן].

'ואת עמלנו' - מי הם עמלנו? אלו הבנים שגזרו להשליכם ליאור, והבנים נקראים 'עמל' קראים עמל כיוון שציוה להשליכם ליאור, וכל דבר שהאדם יגע בו לריק נקרא 'עמל' וא"כ אף הם יגעו לריק [אוי"ח, רי"ד] **ק"ה כמה שְׁנַאֲמַר**: שציוה פרעה הרשע לאבדם, ואמר **כָּל הַבְּנֵי הַיְלֹודִים** [תרגום יהונתן] **ק"י הַיְאֶרָה תִּשְׁלִיכֶנּוּ**, **וְכָל הַבָּת תַּחֲיוּן**, שיהיו להם לנשים לפי שהיו המצרים שטופים בזימה [שמ"ר, ריטב"א].

◆ **'ואת לחצנו' - מהו לחצנו? זן הדחק** שהיו הנוגשים לוחצים אותם להשלים את תוכן הלבנים כדי להכחיש כוחם **ק"ח** [או"ח, שבה"ל, רשב"ז]. **ק"ה כמה שְׁנַאֲמַר**: **"וְגַם רֵאִיתִי אֶת הַלַּחֲץ אֲשֶׁר**

עוד אמרו (פיי"א) ששמו את ישראל רועי בקר וצאן בהרים ובמדברות, כדי שלא יפרו ולא ירבו, והיו ישנים על הארץ [שימאסו בעיני נשותיהם, ועוד שע"י הצנה יחלש כחם המתעורר לתאוה "יפה תאר"] אמר להם הקב"ה אני אמרתי לאברהם אביהם שאני מרבה את בניו ככוכבים דכתיב (בראשית כ"ב י"ז) "כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים", ואתם מתחכמים להם שלא ירבו, נראה איזה דבר עומד, שלי או שלכם, מי "וכאשר יענו אתו כן ירבה וכן ירפך".

ק"ד וכתב הריטב"א: וכבר אמרנו כי התורה שהיא לשון הקדש מכנה לתשמיש בלשון "דעת", לעורר לאדם שלא יעשה מעשה ההוא לתאוה והנאה טבעית בלבד כבהמות שאין להם דעת, אלא שיעשה בחכמה ובדעת להשלים מצות פריה ורביה ולקיום הגוף, וגם כי השכבת זרע תחילת יצירתה מן המוח שהוא מקום הדעת, ועשה כן הבורא יתברך כדי שיעיין האדם בזה ויעשה הדבר בשכל ובצנעה, וזהו שאמרו חייב אדם לקדש את עצמו בשעת תשמיש שנאמר (הושע יא) "בקרבך קדוש".

ק"ה וי"מ שנקראים הבנים "עמל" לפי שהם עיקר עמלו של האדם, כי כמה האדם יגע לגדלם וללמדם תורה ודרך ארץ, וכן יגע כדי שיוכל להניח להם ממון אחר מותו. וכבר אמרו (שבת לב:.) בעון נדרים בנים מתים שנאמר אל תתן את פיד לחטיא את בשרך [ריטב"א, שבה"ל, אבו']. **וי"מ** והבנים נקראים 'עמל' האדם לפי שבאים מכוחו ואונו כמו שנאמר "כוחי וראשית אוני" [ראב"ן].

ק"ו ורש"י פירש שציווה להשליך גם את המצרים ליאור, שבאותו היום שנולד משה אמרו לו אצטגנינו היום נולד מושיען, ואין אנו יודעין אם ממצרים אם מישראל, ורואין אנו שסופו ללקות במים, לפיכך גזר אותו היום אף על המצרים, שנאמר כל הבן הילוד, ולא נאמר הילוד לעברים, והם לא היו יודעים שסופו ללקות על מי מריבה [שמ"ר א"ח].

ק"ז ואמרו חז"ל (פרקי ר"א פי מ"ב) שלא היה היאור בולעם אלא פולטס למדבר, והקב"ה זן אותם שם ומביא סלע בפי כל אחד ואחד שהיה מניקו דבש וחלב שנאמר (דברים ל"ב) ויניקהו דבש מסלע וכו', וכל זה נקל הוא נגד הבורא יתברך, וכשבאו ישראל לים ראוהו והכירוהו, וזהו שנאמר (שמות ט"ו) זה אלי ואנוהו, כלומר הכירו כי הוא עשה להם את הנס הראשון. [ריטב"א].

ק"ח וכן תרגום הפסוק (שמות יג) "והנוגשים אצים לאמר כלו מעשיכם" ושלטונייא דוחקין למימר. **וי"מ** שידחק' זה 'שמד' רוחני, כי כשראו המצריים שלא היו יכולים לכלותם התחילו לדחוק אותם שיחזירו לאמונתם ויתערבו בהם, וזהו שנאמר "וגם ראיתי את הלחץ", כי זה הוסיף לגאול אותם מהרה, כי ירא אנכי שמא לא יוכלו לעמוד בנסיון, כי כבר התחילו להתערב בהם קצת, ולבטל ברית מילה, וללכת אחרי הכוחות העליונים והכשפים. [ריטב"א].

מְצָרִים לְחַצִּים אֲתֶם". וטעם אמרו "וגם ראיתי את הלחץ", לאמר שיקח נקמה מפרעה ומעמו מפני שעשו עמהם יותר מן הנגזר להם בלחץ גדול שלוחצים אותם [רמב"ן].

ולסיום דורשים את הפסוק הרביעי מפרשת ביכורים:

**"וּיֹצֵאֲנוּ יְהוָה מִמְצָרִים, בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרַע נְטוּיָה,
וּבְמָרָא גָדֹל, וּבְאֲתוֹת וּבְמִפְתִּים".**

ביאור הפסוק:

"וּיֹצֵאֲנוּ יְהוָה מִמְצָרִים" -

לא על ידי מְלָאךְ,

ולא על ידי שָׂרָף,

ולא על ידי שְׁלִיחַ,

אֶלָּא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּכַבּוּדוֹ וּבְעֲצָמוֹ,

שְׁנֹאמַר:

**"וְעִבְרָתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה, וְהִפִּיתִי כֹל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה, וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים, אֲנִי יְהוָה".**

◆ **וּיֹצֵאֲנוּ ה' מִמְצָרִים**, בכבודו ובעצמו, ומילת ה' מיותרת שהרי כבר נאמר "וישמע ה' את קולנו", ולמה חזר ואמר "ויציאנו ה' אל אלא בא הודיע שהוא בעצמו ובכבודו הוציאנו ממצרים [א"ה]. ואיך הוציאנו? **לא ע"י מְלָאךְ - זהו מיכאל, ולא ע"י שָׂרָף - זהו גבריאל שר של אשקט, ולא ע"י שְׁלִיחַ - זהו מטטרו"ן שר הפנים והוא שר של ישראל השומר אותם [ריטב"א] אֶלָּא הַקְּב"ה בְּכַבּוּדוֹ וּבְעֲצָמוֹ** שרק הוא יודע להבחין מיהו בכור, **שְׁנֹאמַר:** במכת בכורות "וְעִבְרָתִי אֲנִי בְּעֲצָמוֹ בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה, וְהִפִּיתִי אֲנִי בְּעֲצָמוֹ כֹּל בְּכוֹר הַנִּמְצָא בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה מִבְּכוֹר אָדָם עַד בְּכוֹר בְּהֵמָה, וְהַקְּדִים 'בְּכוֹר אָדָם' כִּי מִי שֶׁהִתְחִיל בְּעִבְרָה מִמֶּנּוּ מִתְחִילָה הַפּוֹרְעֵנוֹת [רש"י] וּבְכָל אֱלֹהֵי עֲבוּדָה זָרָה שֶׁל מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים מִכּוֹת

^{קט} מכאן ראייה כי מלאך ושרף שני דברים הם, השרפים הם מלאכי אש העומדים תחת הכסא וטובלין בכל יום בנהר של אש ההולך לפני הכסא, וכן הוא אומר (ישעיה ו') שרפים עומדים ממעל לו, והמלאכים הם למטה מהם המתחלפים בכל יום ומתלבשים גופות, והם שנבראו ביום החמישי [ריטב"א].

ומבארים כעת את מילות הפסוק "ועברתי בארץ" שהוזכר כעת וכו'^{קיא}:

פסוק זה הוא מדברי משה רבינו לעם ישראל, והיה לו לומר בלשון עבר "ועבר ה' בארץ מצרים, והכה כל בכור", מהו "ועברתי" "והכיתי" אלא בא ללמדנו שהקב"ה לבדו הוציאנו ממצרים ולא ע"י שליח [רמב"ן].

"וְעִבַרְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" -

אָנִי וְלֹא מְלָאָךְ.

"וְהִפִּיתִי כָּל בְּכוֹר" -

אָנִי וְלֹא שָׂרְף.

"וַיַּבֵּל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים" -

אָנִי וְלֹא שְׁלַיַח.

"אָנִי יְהוָה" -

אָנִי הוּא וְלֹא אַחֵר.

^ק **והקשו הראשונים** הרי כתוב (במדבר כ, טז) "וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים", משמע ששלח מלאך הוציאם ולא הקב"ה בעצמו: **ותרצו** שמה שנאמר "ויוציאנו" זה קאי על הבורא יתברך, כדכתיב (דברים ד') "ויוציאך בפניו בכוחו הגדול ממצרים", ומה שנאמר "וישלח מלאך, זה קאי על משה רבינו שהיה שליח להתרות בפרעה שיוציאנו, וכמו שכתוב (שמות ג, י) "ואשלחך אל פרעה והוצא את בני" ממצרים", אבל לא היה בידו כח להוציאם ללא הקב"ה [שבה"ל, הרי"ד, אבו']. ומצינו שהנביאים נקראים מלאך, כמו שכתוב (חגי א, ג) "ויבא חגי מלאך ה'", וכן "ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים" זה פנחס [שבה"ל]. **ומה** שאמר (שמות יב, כג) "ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף", אין הכוונה למלאך המשחית, אלא אמר 'משחית' על שם משקל 'משבית' 'מרבית', ופירושו לא יתן ההשחית לבא אל בתיכם לנגוף, שהמכה עצמה קרויה משחית, כמו שנאמר "ולא יהיה בכם נגף למשחית" [אבוד', שבה"ל]. **וי"מ** "ולא יתן המשחית", כלומר אפי' אלו מבניי שהגיע זמנם למות את מיתתם הטבעית, וכבר היה רשות להמשחית, לא נתן השי"ת רשות להמשחית לבוא אל בתיכם לנגוף, והיה נס מהשי"ת שבאותו לילה לא מת ולא חלה שום אדם מישראל, למען לא יהיה צווחה בשום בית ישראל. [נחלת יעקב]. **וא"ת** אי"כ מה צורך ליתן דמים על המשקוף והמוזוזות, הרי אין ה' צריך אותם להבחנה? **וי"ל** כי היו לצורך זכות כדי שיהיו ראויים להיגאל על דרך דרש "ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמך" [אבו']. **ויש שתירץ** שהפסוק "וישלח מלאך" מיירי רק במכת בכורות שהיא מכה אחרונה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים שעל ידה יצאו לחירות, לא הביא אותה ע"י מלאך או שליח אלא הוא בעצמו הכה אותם כדכתיב "וה' הכה כל בכור בארץ מצרים", ושאר כל המכות רובם נעשו ע"י משה ואהרן, וזהו שמפרש והולך ועברתי והכיתי כולן מיעוטיין נינהו [שבה"ל בשם הרב בנימין].

^{קיא} **וי"א** שקטע זה אינם מסדר ההגדה ואינם כתובים במכילתא עם כל שאר ההגדה, לפיכך אינם עיקר, ואין רבי נוהג לאומרם [שבה"ל].

◆ **וְעִבְרַתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם** - 'ועברתי' כמלך העובר ממקום למקום, ובהעברה אחת וברגע אחד כולם לוקים, **אָנִי** עברתי בעצמי **וְלֹא מִלְאָךְ**, שלא אשלח שליח לעשות המכה, לפי שמצינו בספר יהושע שבכניסתם לארץ נאמר "הנה אנכי שולח מלאך לפניך", יכול אף יציאתן ממצרים ע"י מלאך, לכך נאמר "ויציאנו ה' ממצרים" הוא בכבודו נגלה עליהם וגאלם [שבה"ל]י"ב.

◆ **'וְהִפִּיתִי כָּל בְּכוֹרֵי' -** בארץ מצרים אף שאינם ממצרים, ואף בכורי מצרים שבארצות אחרות לקו שנאמר (תהילים קלו"ג): "למכה מצרים בכוריהם", **אָנִי** בעצמי הכיתי **וְלֹא שָׂרָף**, מלאך של אש.

◆ **'וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אַעֲשֶׂה שְׁפָטִים' -** מכות משונות זה מזה, שאם הע"ז הייתה עשויה מאבן נמסת, ואם מעץ הייתה נרקבת, ואם ממתכת הייתה נמסת ונתכת לארץ [מכילתא] כי סר צילם העליון מעליהם שהיה מעמידן ומיד ניתך ונרקב, ובזה נודע כי מכת אלהים היא, כי אין כח מושל על כח אחר לבטלו אלא הקב"ה לבדו [ריטב"א], **אָנִי** בעצמי אעשה בהם שפטים **וְלֹא הִשְׁלִיחַ**, ע"י מלחמת בשר ודם [ראב"ן].

◆ **אָנִי ה' - אָנִי הוּא** בעצמי אעשה כל אלה למצרים, **וְלֹא** ע"י שליח **אֲחֵרָקִי**.

יש מוסיפים קטע זה

אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוּם לְבָרְכָה:

כְּשִׁירָד הַקֶּבֶ"ה עַל הַמִּצְרַיִים בְּמִצְרַיִם, יָרְדוּ עִמּוֹ תְּשַׁעַת אֱלֹפִים רַבּוֹת,

מֵהֶם מִלְאָכֵי אֵשׁ, וּמֵהֶם מִלְאָכֵי בָרָד, וּמֵהֶם מִלְאָכֵי זֵיעַ, וּמֵהֶם מִלְאָכֵי רֶתֶת,

וּמֵהֶם מִלְאָכֵי חֲלָחֳלָה, וְרֶתֶת וְחֲלָחֳלָה אוֹחֲזֵת לְמִי שֶׁהוּא רוֹאֶה אוֹתָם.

אָמְרוּ לְפָנָיו: רַבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, וְהֵלֵא מִלֶּךְ בְּשֵׁר וְדָם, כִּשֶׁהוּא יוֹרֵד לְמִלְחָמָה שָׂרִיו

וְעִבְדָּיו מְקִיפִין בְּכַבּוּדוֹ, וְאַתָּה מִלֶּךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא דָּן עֲלֵינוּ,

שְׂאֲנַחְנוּ עִבְדֶּיךָ, וְהֵם בְּנֵי בְרִיתְךָ, נִרְדַּ וְנַעֲשֶׂה עִמָּהֶם מִלְחָמָה.

ק"י וי"מ שמה שאמר 'אני ולא מלאך' היינו שלא ישלח מלאך במקומו אלא הוא בעצמו בכבודו ירד למצרים ועמו מלאכי משחית להשחיתם. [חזקוני, דעת זקנים (שמות יב,ג)].

ק"י **והרשב"ץ פירש** לפי שהפרשה כולה מספרה משה, היה ראוי שיאמר בלשון נסתר "ועבר ה' בארץ מצרים" "והכה כל בכורי", על כן דרשו כי "ועברתי" אני בעצמי, לא ע"י מלאך שלוח מאתי במגפות כענין שנאמר בודד (ש"ב כד, טז) ובסנחריב (מ"ב, יט, לה) "**והכתי כל בכורי**" - אני ולא שרף כלומר כי גם המכה תהיה ע"י הקב"ה לא כמלך שעושה נקמה באויביו על ידי ספקלטון שלו שהם השרפים שמהם תצא אש שורפת באויביו, כענין שנאמר באליהו תצא אש מן השמים ותאכל אותו ואת חמישיו (מ"ב, א, יב). **ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים** - לא ע"י שליח השלוח מאתו יתברך לכל המעשים הנעשים בארץ והוא המלאך הגדול שנקרא מטטרו"ן כי שליח בלשון יון מטטרו"ן. **אני ה' -** אני הוא ולא אחר רש"י (שמות יב, יב) פירש שהוא בעצמו עשה המכה, והרמב"ן (שם) פירש שהוא אחד ואין אלוה עמו למחות על ידו.

אמר להם: אין דעתי מתקררת עד שארד אני בעצמי, אני בכבודי, אני בגדלתי, אני בקדשתי, אני יי אני הוא ולא אחר.

וכעת בעל ההגדה שב לבאר את המשך הפסוק הרביעי המובא במקרא הביכורים: "בַּיּוֹם הַזֶּה, וּבְזֵרַע נְטוּיָהּ, וּבְמִרְאָה גְדֹלָה, וּבְאִתּוֹת וּבְמִפְתִּיּוֹם", והם העונשים שקבלו המצריים על הרעה שעשו לנו.

בַּיּוֹם הַזֶּה -

זו הדבר.

כמו שנאמר (שמות ט, ג):

"הִנֵּה יָד יְהוָה הוֹיָה בְּמִקְנֶךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה, בַּסּוּסִים, בַּחֲמֹרִים, בַּגְּמָלִים, בַּבָּקָר וּבַצֹּאן, דָּבַר כְּבֹד מְאֹד".

♦ **'בַּיּוֹם הַזֶּה' -** האמור בפסוק מהו: זו מכת הַדָּבָר [דָּבָר = לשון מוות] שהייתה בבהמות בארץ מצרים [רשב"ז] שנעשית ביד חזקה שהיא יד ה' [רשב"א] ק"ד. ומנן שייד' זה מכת הדבר? **כִּמָּה שְׁנָאֵמַר:** אצל מכת המוות בבהמות הִנֵּה יָד יְהוָה הוֹיָה מצויה עתה להמית (הוה בלשון נקבה) **בְּמִקְנֶךָ אֲשֶׁר** דרכם להיות **בַּשָּׂדֶה**, ומקנך היינו: **בַּסּוּסִים, בַּחֲמֹרִים, בַּגְּמָלִים, בַּבָּקָר, וּבַצֹּאן**, בכולם היה מכת **דָּבָר** [מוות] **כְּבֹד מְאֹד**, שכולם מותו [מדרש בובר], ומכל מקום לא נעשת בכל החוזה ממש, כי לא הראה הקב"ה החוזה רק בדבר השלם הוא מכת בכורות, וכדאמר בספרי "ולכל היד החזקה" (דברים ל"ד) זו מכת בכורות שנאמר (שמות ו') "וביד חזקה יגרשם מארצו", ולפיכך לא נאמר בדבר הזה אלא "הנה יד ה' הויה" ולא אמר יד חזקה". [רשב"א].

וּבְזֵרַע נְטוּיָה -

זו החרב

כמו שנאמר (דה"י א' כא, טז):

"וְחָרְבוּ שְׁלוֹפָה בְּיָדוֹ, נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלַיִם".

ק"ד **ויש שכתבו** שמדובר פה על מכת דבר שהייתה עם על מכה ומכה, כמו שמפורש באגדת תהלים שכל מכה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים, הביא מכת דבר עם כל אחת ואחת, שנאמר (תהלים עח, מח) "וַיִּסְגֹּר לַבַּיִת לְבַעֲרֵיהֶם וּמִקְנֵיהֶם לְרַשְׁפִּיּוֹם", פירוש מכיון שהסגיר מקניהם לרשפים במכת ברד שזהו דבר, ממנו אנו למידיים לשאר מכות שהיה דבר עמהם [שבה"ל, או"ח]. ודבר זה היה גם על האדם ולא רק על הבהמה [או"ח]. **אולם יש שכתב** (ויקרא שבת הגדול) שבודאי אין הכוונה על מכת דבר שהיה בבהמות, שבמכה זו לא יצאו עוד ממצרים ובקרא כתיב (דברים ו, כא) "ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה", ועל כרחך הכוונה על מכת בכורות שעל ידה יצאו ממצרים. [פרי צדיק].

◆ **'וּבְזָרַע נְטוּיָה'** (=מורמת) מהו נטויה? זו מכת הַחֶרֶב, שהרגו בה הבכורים את הוריהם^{קט"ו}, ומנין ש'זרוע נטויה' היא החרב? [אבוד'] **כָּמֹה שְׁנֵאמַר**: אצל דוד המלך לאחר שחטא בספירת בניי **[וַיִּשָׂא דָוִד אֶת עֵינָיו, וַיֵּרָא אֶת מַלְאָךְ ה' עֹמֵד בֵּין הָאָרֶץ וּבֵין הַשָּׁמַיִם] וְחָרְבוּ שְׁלוֹפָה** מוצאת מתערה ואחווה **בְּיָדוֹ**, והיא נטויה מונפת למעלה על בני העיר **יְרוּשָׁלַיִם** כמו שבאה להכותם.

וּבְמִרְא גְדוּל -

זֶה גְלוּי שְׁכִינָה.

כְּמוֹ שְׁנֵאמַר (דברים ד, לד):

או הַנְּסָה אֱלֹהִים לְבוֹא לְקַחַת לוֹ גּוֹי מִקְרֵב גּוֹי, בְּמִסַּת בְּאֵתָת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה, וּבְיַד חֲזָקָה וּבְזָרוּעַ נְטוּיָה, וּבְמוֹרָאִים גְּדוּלִים, כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיךָ.

◆ **'וּבְמִרְא גְדוּל'** במראה ובחזיון^{קט"ו}, ומה המראה הגדול? **זו גְלוּי שְׁכִינָה**, שנגלה להם הקב"ה בכבודו ובעצמו במכת בכורות^{קט"ו} [או"ה, שבה"ל] והרג בכורי מצרים והוציא ישראל מתוכם

^{קט"ו} כמו שמצינו במדרש "ויהי בחצי הלילה" בשעה ששלח הקב"ה מכת בכורות, ואמר משה לפרעה "כחצות הלילה ומת כל בכור", נכנסו כל הבכורות אצל אבותיהם ואמרו להם כל מה שאמר משה הביא עלינו, אין אתם מבקשים שנחיה? בואו והוציאו את העברים האלו מבינינו, ואם לאו אנו מתים, השיבו להם ואמרו אפילו כל המצרים מתים אינם יוצאים מאן, מה עשו? נכנסו כל הבכורות אצל פרעה, והיו מצווחין לפרעה, ואומרים בבקשה ממך הוצא את העם הזה שבשבילם רעה תבא עלינו ועליך, אמר פרעה לעבדיו צאו וקפחו שוקיהם של אלו, מה עשו הבכורות? מיד יצאו ונטלו כל אחד חרבו והרג את אביו, שנאמר "למכה מצרים בבכוריהם", למכה בכורי מצרים אין כתיב כאן, אלא למכה מצרים בבכוריהם, ששים רבוא הרגו הבכורות באבותיהם. וזו המכה היתה בחרב, ובמקום אחר לא מצינו מכת חרב [או"ח, אבו', שבה"ל בשם אחיו ר"מ].

וברשב"ץ פירש: שלא מצינו במכות מצרים שזכר בהם חרב, ונראה שהוא נזכר במה שאמרו לפרעה "פן יפגענו בדבר או בחרב" (שמות ה, ג) והיו רוצים לומר 'פן יפגעך', אלא מפני כבוד המלכות אמרו יפגענו, אם כן מצינו במכות מצרים שהפחידים להביא עליהם חרב. **ובריטב"א פירש**: ש'חרב' זהו אינה חרב ממש, כמו שחרב המלאך המוטה על ירושלים אינה חרב ממש, אלא 'חרב' הוא כינוי לנקמה שעשה ה' במצרים, שהיתה חרב נוקמת נקם ברית, דהיינו הברית שכרת הקב"ה עם אברהם אבינו בברית בין הבתרים, להנקם מהפושעים והמורדים. **והרב בנימין פירש** שזהו שם המפורש שנקרא חרבו של משה, והוא כתוב בספר הרזים ובו היה עושה משה רבינו כל האותות שעשה במצרים. [שבה"ל].

^{קט"ו} **ומורא** היינו לשון ראייה, וכן תרגם אנקלוס ובחזונוא רבא [או"ח, רשב"ץ]. **וי"מ** 'מורא' פחד, ונקרא מורא גדול כי הוראה פני שכינה ירא מאד ונרתע ונבהל ונופל על פניו [ריטב"א, אבוד'].
ודרושו בספרי (סוף דברים) "ולכל המורא הגדול" זו קריעת ים סוף, ושם ראו פני שכינה ואמרו זה אלי ואנוהו, מלמד שהראוהו באצבע. **ואמרו רז"ל** (מכילתא בשלח) ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי. [אבודרהם].

^{קט"ו} **והראשונים הוסיפו**: שנגלה עליהם פעמים, אחת ביום ר"ח ניסן שנאמר (שמות יב, א) "ויואמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים החדש הזה לכם", ואמרו רז"ל שהקול נשמע בכל ארץ מצרים. וכן נגלה בליל 43

[שבה"ל, ריטב"א], ואע"פ שהיתה מצרים מלאה גלולים וארץ טמאה, לקיים מה שהבטיח ליעקב אבינו "ואנכי אעלך גם עלה" [ריטב"א] **כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר**: כאשר משה הוכיח את בניי, "או הנִסָּה אֱלֹהִים האם יש אלוה שעשה נסים למאמיניו כמו שעשה לנו **לְבַא לְקַחַת לֹו גֹוִי** [עם] את עמ"י **מְקַרְב גֹוִי** ממצרים, ועשה כן **בְּמִסַּת** על ידי ניסים [ת"י] **קִי"ח בְּאֵתָת**, בסימנים שנתן להם משה להאמין כי הוא שלוחו של מקום, כגון הפיכת המטה לנחש [רש"י] **וּבְמִזְפָּתִים**, שהביא עליהם מכות מופלאות, **וּבְמִלְחָמָה**, בקריעת ים סוף, שנאמר "כי ה' נלחם להם במצרים" [רש"י]. **וּבִיָּד חֲזָקָה וּבְזִרְעַ וְנִטְוִיָּה, וּבְמִזְרָאִים גְּדֹלִים, כָּלֵל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיךָ**", מדכתיב ילעינך, לימד שימוראים גדולים הם מראה וגלוי כבודו, שראו בניי גילוי שכינה [או"ח, רוקח, ריטב"א].

ובאתות -

זֶה הַמְּטָה,

כְּמֹו שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ד, יז):

"וְאֵת הַמְּטָה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדְךָ, אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בּוֹ אֶת הָאֵת".

◆ **'ובאתות'** מהם האותות? **זֶה הַמְּטָה** המקל של משה, ונקרא כך על שם שעשה בו משה את האותות [ריטב"א, שבה"ל]. **כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר**: **"וְאֵת הַמְּטָה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדְךָ, אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בּוֹ אֶת הָאֵת"**, שנהפך המטה לנחש לפני ישראל, וחזר ונעשה מטה ובלע מטות החרטומים, ונעשו בו כמה מכות. ומצינו באגדה [ירושלמי] שהיו חקוקין עליו עשר מכות נוטריקון דצ"ד עד"ש באח"ב, להביאם עליהם כסדר הזה, וכסימנו של ר' יהודה **קִיט** [אשבה"ל, ריטב"א].

פסח בשעת הגאולה שיצאו ממצרים וכמו כן ראוהו על הים, ואמרו בספרי "ולכל המורא הגדול" (דברים ל"ד) זו קריעת ים סוף, כי שם ראו פני השכינה "ואמרו זה אלי ואנוהו" מלמד שהראוהו באצבע. וכמו כן ראוהו על הים ויראו מאד כמו שנאמר (שמות יד) ויראו העם את ה'. [ריטב"א, אבו].

קִי"ח ו'מסות' הוא לשון ניסים. **וי"מ** 'מסות' נסיונות, שע"י נסיונות שניסו את הקב"ה לראות אם הוא יכול להפסיק את המכה בכל זמן, הודיעם גבורותיו, כגון (שמות ח, ה) 'התפאר עליי' אם אוכל לעשות כן [רש"י].

קִיט **וכתב הריטב"א**: ייחדו האותות אל המטה לפי שאמרו ז"ל (בירושלמי) כי המכות היו כתובים שם במטה דצ"ד עד"ש באח"ב, וכן צירוף אותיות של השמות שבהם נבראו שמים וארץ, כי מששת ימי בראשית נעשה, כדתנן במסכת אבות (הו), עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, והמטה אחד מהן, ודבריהם חן לשומעיהם, ולכן נקרא 'מטה אלהים', ונזדמן לו למשה רבינו ע"ה בהר חורב שירד שם מן השמים, וזהו שנאמר "ואת המטה הזה תקח בידך", שאין אדם אומר 'הזה' אלא על מה שבידו שנתן אותו לחבירו. **וברשב"ץ כתב** ובמסכת אבות אמרו כי זה המטה נברא בין השמשות, כי לא נברא בששת ימי בראשית, וגם אחר ששת ימי בראשית לא נברא שאין כל חדש תחת השמש (קהלת א, ט). והיתה בריאה נפלאה שבו נעשו האותות, ועשוי מאבן טובה ששמה 'סנפירינון' שהוא מין קשה, ונבקע הסלע מפניו, והיו חקוקות בו המכות דצ"ד עד"ש באח"ב (תנחומא וארא סי' ט') והיה נס שעשה בו משה כל האותות ושיהפך לנחש, ונסים גדולים נעשו בו.

ואמרו רבותינו (פרקי דר"א פרק מ) **רַבִּי לֵוִי אֹמֵר הַמְּטָה שֶׁנִּבְרָא בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת, נִמְסַר לְאִדָּם הָרִאשׁוֹן בְּגוֹן עֵדוֹ, וְאִדָּם מְסָרוֹ לְחַנּוּךְ, וְחַנּוּךְ מְסָרוֹ לֵנֶח, וְנֶח מְסָרוֹ לְשֵׁם, וְשֵׁם מְסָרוֹ לְאִבְרָהָם, וְאִבְרָהָם מְסָרוֹ לְיִצְחָק, וְיִצְחָק**

והגים לקחת כוס יין וכלי ריק, ולהטיף טפה אחת בכל פעם מהכוס לכלי (וע"פ הסוד יש לשפוך מכלי אל כלי) באמירת דם, ואש, ותמרות עשן, שלוש פעמים. וכן בעשר המכות כשאומר דם צפרדע וכו', עשרה פעמים. וכן ג' פעמים כשאומר דצ"ך עד"ש באח"ב. **סה"כ ט"ז פעמים.**

ובמופתים -

זה הָדָם.

כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ג, ג):

"וְנִתְּתִי מוֹפְתִים בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ,

(וישפוך מהיין בכל מילה פעם אחת)

דָּם, וְאֵשׁ, וְתִמְרוֹת עֶשֶׂן."

◆ **ובמופתים** מהם המופתים? זה סימן הָדָם שהראה משה לישראל כהוכחה שה' שלחו, והמופת הוא שלקח משה מימי היאור ונתנם ביבשה ונהפכו לדם (שמות ד, ט) וע"י אות זה האמינו בו כל ישראל [או"ח]^{קב}. **כְּמֹה שֶׁנֶּאֱמַר:** לעתיד לבוא במלחמת גוג ומגוג, **וְנִתְּתִי מוֹפְתִים** בגויי הארצות, **בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ**. ממשיך את הפסוק ומפרש מהם המופתים שיתן ה' בשמים ובארץ במלחמת גוג ומגוג, והם: **'דָּם'**, ר"ל בארץ ישפך דם הרבה. **'ואש'**, מן השמים תרד עליו אש, כמ"ש (יחזקאל לח) "ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגו' אש וגפירת אמטיר עליו". **'ותימרות עשן'**, עשן השריפה יעלה זקוף כלפי למעלה כאילן התמר [מצודות דוד].

אופן נוסף לדרוש את הפסוק "ביד חזקה וברוע נטויה".

בפסוק זה מוזכרים חמישה תוארים שעשה ה' במצרים, וכל תואר מרמז על שתי מכות שהביא הקב"ה עליהם, וביחד הם עשר מכות, כמו שמפרש:

דָּבָר אַחֵר:

"בְּיַד חֲזָקָה" - שְׁתֵּים,

מִסּוֹר לְעֵקֶב, וְעֵקֶב הוֹרִידוֹ לְמִצְרַיִם וּמִסּוֹר לְיוֹסֵף בְּנֹו. וְכִשְׁמַת יוֹסֵף נִשְׁלַל [נ"א: נלקח] כָּל בֵּיתוֹ וְנִתְּן בְּפִלְטָרִין שֶׁל פְּרֵעָה. וְהִנֵּה יִתְרוֹ [נ"א: פרעה] אֶחָד מִחֻרְטְמֵי מִצְרַיִם, וְרָאָה אֶת הַמַּטֵּה וְאֵת הָאוֹתוֹת אֲשֶׁר עָלָיו, וְחָמַד אוֹתָם בְּלִבּוֹ, וְלָקְחוּ וְהִבִּיאוּ וּנְטְעוּ בְּתוֹךְ גֶּן בֵּיתוֹ שֶׁל יִתְרוֹ. וְרָאָה אֶת הַמַּטֵּה, וְלֹא הָיָה אָדָם יָכוֹל לְקַרֵּב אֵלָיו עוֹד. וְכִשְׁבָּא מִשָּׁה לְבֵיתוֹ נִכְנַס לְגַן בֵּיתוֹ שֶׁל יִתְרוֹ, וְרָאָה אֶת הַמַּטֵּה וְקָרָא אֶת הָאוֹתוֹת אֲשֶׁר עָלָיו, וְשָׁלַח יָדוֹ וְלָקְחוּ. וְרָאָה יִתְרוֹ אֶת מִשָּׁה וְאָמַר זֶה עֲתִיד לְגַאֵל אֶת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, לְפִיכָף יִתֵּן לוֹ אֶת צְפוּרָה בְּתוֹ לְאִשָּׁה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ב, כא) וַיֹּאֶל מִשָּׁה לְשִׁבְתָּ אֶת הָאִישׁ יְגוֹי.

^{קב} וי"מ שהכוונת למכת דם (ריטב"א, רשב"ן). וקרא אותה "מופתים" לפי שנעשו בו מופתים רבים, שכאשר ישראלי ומצרי שותים בכוס אחד, המצרי שותה דם ואילו הישראלי מים. ועוד שנעשו כאש שורף ומתמלא כל מצרים עשן מהם והיינו דכתיב "דם ואש ותמרות עשן" (ריטב"א).

"וּבְזָרַע נְטוּיָה" - שְׁתִּים,

"וּבְמִרְא גְדָל" - שְׁתִּים,

"וּבְאֲתוֹת" - שְׁתִּים,

"וּבְמוֹפְתִים" - שְׁתִּים.

דָּבָר אַחֵר: פירוש אחר לפסוק שרומז על עשר המכות שניצלנו מהן במצרים, ודרשין כן מיתור הכתוב: **'בְּיַד חֲזָקָה' - שתי תיבות בא לרמוז שלקו שְׁתִּים, דם וצפרדע. 'וּבְזָרַע נְטוּיָה' - שתי תיבות לרמוז שלקו שְׁתִּים, כינים וערוב. 'וּבְמִרְא גְדָל' - שתי תיבות לרמוז שלקו שְׁתִּים, דבר ושחין, 'וּבְאֲתוֹת' - לשון רבים, ומיעוט אותות הוא שְׁתִּים, ברד וארבה. וכן 'וּבְמוֹפְתִים' מיעוט מופתים - שְׁתִּים, חושך ומכת בכורות, הרי סך הכל עשה מכות הרמוזות בפסוק [או"ה, ריטב"א] קכא.**

לאחר שרמז בפסוק הנ"ל את העשר מכות, כעת מונה אותם אחת לאחת:

אֱלוֹ

עֶשֶׂר מִכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִיִּים בְּמִצְרַיִם,

וְאֵלֹ הֵן: (וישפוך מהיין בכל מכה)

**דָּם, צְפַרְדֵּעַ, כְּנִים, עְרוֹב, דָּבָר, שְׁחִין, בְּרַד, אֲרָבָה, חֲשָׁד, מִפֶּת
בְּכוֹרוֹת.**

רַבִּי יְהוּדָה הֵיךְ נוֹתֵן בָּהֶם סְמָנִים: (וישפוך מהיין בכל סימן)

דְּצ"ד, עַד"ש, בְּאֲח"ב.

אֱלוֹ עֶשֶׂר מִכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ עַל הַמִּצְרִיִּים רק בְּמִצְרַיִם, מלבד מה שלקו על הים, וְאֵלוֹ הֵן: **דָּם**, כל מימיהם נהפכו לדם, **צְפַרְדֵּעַ**, שחדרו לבתיהם לכליהם ולגופותיהם, **כְּנִים**, רחשו על האדם והבהמה ונועצים בהם כמחטים, **עְרוֹב**, לשון ערבוביא, כל מיני חיות רעות הרגו בהם, **דָּבָר**, מגיפה של מוות על הבקר והצאן אשר היו בשדה, **שְׁחִין**, לשון חמימות, היו בהם אבעבועות (מוגלות) בכל גופן, **בְּרַד**, שירד מהשמים עם אש מתלקחת והכה באדם בצמח ובבהמה, **אֲרָבָה**, מין 'חגבי' שחיסל ולא השאיר כל ירק בשדה ממנה שהשאיר הברד, **חֲשָׁד**, ג' ימים שבהם היה חושך מוחלט שבו מצרים לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו, **מִפֶּת בְּכוֹרוֹת**, בחצות לילה מתו כל הבכורות שבמצרים ומחוצה לה בין באדם ובין בבהמה.

קכא וראה עוד מה שפירש בשבה"ל. וכתב הריטב"א ועל דרך האמת יש לפרש שכפל הדבר כיוון שמדת הדין ומדת רחמים שהיו משותפים ביחד זו, לעשות נקמה במצריים וזו להציל את ישראל שלא תבא עליהם המכה.

רבי יהודה הִיא נִוְתָן בְּהֵם סִמָּנִים, שֶׁכֵּךְ הִיָּה דִרְכּוֹ שֶׁל ר' יְהוּדָה לִתֵּן סִמָּנִים כְּדֵי שֶׁלֹּא יִטְעוּ הַתְּלִמִּידִים **קכב** [רשב"ץ], וְאוֹלוֹ הֵם: **דְּצ"ךְ** [דָם, צִפְרָדַע, כִּינִים] **עֲד"ש** [עֲרוּב, דָּבָר, שְׁחִין] **בְּאֲח"ב** [בֶּרֶד, אֲרָבָה, חוּשֶׁךְ, מַכַּת בְּכוֹרוֹת].

כעת מובא דעות התנאים שדרשו ע"פ הפסוקים כמה מכות לקו המצרים בארץ מצרים, וכמה מכות לקו על הים בזמן קריעת ים סוף.

רבי יוסי הגלילי אומר:

מנין אתה אומר שֶׁלְקוֹ הַמְּצָרִיִּים בְּמִצְרַיִם עֶשֶׂר מִכּוֹת וְעַל

הֵים לְקוֹ חֲמִשִּׁים מִכּוֹת!?

בְּמִצְרַיִם מָה הוּא אֹמֵר?

"וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל פְּרָעָה אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים הִיא" (שמות ח, טו).

וְעַל הֵים מָה הוּא אֹמֵר קכב?

קכב וכן מצינו במסכת מנחות (צו). בענין שתי הלחם ולחם הפנים במדת אורך ורוחב ובגובה הקרנות, היה נותן סימנים זד"ד יה"ז, ונתן במכת מצרים סימנים לומר כי זה הוא הסדר המדוקדק כנזכר בתורה, ולא כמו שנזכרו בספר תהילים במזמור ע"יח (מד-נא) דם ערוב צפרדע ארבה ברד דבר בכורות, ובמזמור ק"ה (כח לו) חושך דם צפרדע ערוב כנים ברד ארבה בכורות, לפיכך נתן ר' יהודה סימן הללו להודיע שסדר זה עיקר [רשב"ץ, ועוד ראשונים]. **וי"מ** שחלקן לשלושה, כדי להודיענו שהמכה המרומזת באות השלישית שבכל סימן [ד"י-כנינים, ש-שחין, ח-חושך] לא היתה בהם התראה, ושיתף מכת בכורים עם באח"ב לפי שאין לה זוג, אע"פ שהיתה בה התראה [א"ח, שבה"ל בשם הרב בנימין]. **וי"מ** שחלקן כך, לפי שדצ"ך הם מכות הארץ, עד"ש מכות מקריות, באח"ב מכות האויר, ושיתף את מכת בכורים עם באח"ב לפי שאין לה זוג. [א"ח]. **ובמדרש כתוב** (שוחר טוב) שבסדר הזה היו כתובים במטה, וזהו שנאמר "ואת המטה הזה וכו' אשר תעשה בו את האותות", דהיינו את האותיות. [ריטב"א]. **וי"מ** שנתן בהם סימנים, כדי שלא להזכיר את שמות המכות המגונות, כפי שאמרו בגמרא (פסחים ג): "לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מתוך פיו" [המאורות הגדולים]. **וי"מ** שראשי התיבות של דצ"ך עד"ש באח"ב הם עבד, וסופי התיבות הם כבש, רמז שעבדו במצרים לכבש, והיו ישראל משוקעים בטומאה. [חת"ס]. **וי"מ** דצ"ך עד"ש באח"ב עולה בגימטריא כמנין המכות שלקו המצרים על הים: ר' יוסי אומר חמישים, ר' אליעזר אומר מאתיים ור' עקיבא אומר מאתיים וחמישים, וכשנצרך את דעת כולם נמצא שלקו המצרים חמש מאות מכות על הים, כמנין דצ"ך עד"ש באח"ב שעולה חמש מאות ואחת, ובגמטריא לא קפדינן על אחת חסר או יתר. ויש מפרשין אחת יתירה כנגד אצבע אלהים הוא שנאמר במצרים, ולכך נתן הסימן להודיע שכולן לקו. [שבה"ל בשם הרב ישעיה].

קכג כתב בעל "יסוד ושרש העבודה": ראוי לספר לבני ביתו העשרה נסים שנעשו לאבותינו על הים, ותמצאם בפרוש הברטנורא באבות פרק ה', ואלו הם: **א.** נבקעו המים. **ב.** נעשה הים כמין אהל, וכנסו ישראל לתוכו, וכתוב "נקבת במטיו ראש פרזו" (חבקוק ג). **ג.** נעשה קרקעית הים יבש ולא חמר וטיט, דכתיב "ובני ישראל הלכו ביבשה" (שמות יד). **ד.** קרקעית הים שדרכו בו המצריים, שהיו רודפים אחרי ישראל, נתלחלח ונעשה חמר וטיט, דכתיב "חמר מים רבים" (חבקוק ג). **ה.** שהמים הנקפאים בקרקע הים לא היו חתיכה אחת אלא חתיכות קטנות כעין לבנים ואבני הבנין מסדרים זה אצל זה, כדכתיב "ואתה פוררת בעזך ים" (תהלים עד), שנעשה כעין פרורים. **ו.** שנתקשו המים הנקפאים ונעשו קשים כסלעים, כדכתיב "שברת ראשי תנינים" (שם). **ז.** שנגזר הים לייב גזרים, כדי שיעברו כל שבת ושבת בדרך אחד לבדו, והיינו דכתיב "לגוזר ים סוף לגזרים" (תהלים קלו). **ח.** שקפאו המים כספיר ושהם וזוכיית, כדי שיראו השבטים אלו את אלו, ושמעו

”וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה בְּמִצְרַיִם, וַיִּירָא”

הָעַם אֶת יְהוָה, וַיֹּאמְרֵינוּ בִּיהוָה וּבַמֶּשֶׁה עַבְדּוֹ” (שמות יד, לא).

כִּמָּה לָקוּ בְּאַצְבָּע? עֶשֶׂר מִכּוֹת.

אָמור מַעֲתָה בְּמִצְרַיִם לָקוּ עֶשֶׂר מִכּוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים

מִכּוֹת.

רבי יוסי הגלילי אומר: מנינו אתה אומר שלקו המצרים במצרים בארץ מצרים, עשר מכות, ואילו ועל הים בעת קריעת ים סוף, לקו חמשים מכות פי חמש ממה שלקו במצרים קכ"ד? שהרי במצרים במכת כינים מה הוא אומר? הכתוב מגדיר את כלל המכות, בלשון 'אצבע' שנאמר: **”וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטָמִים** [המכשפים] **אֵל פְּרָעָה** גבי מכת כינים **אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים הִיא**, שרק הקב"ה יכול לעשות מכה זו, ואין אנו יכולים לעשותה. וממכת כינים למדנו שכל עשר המכות לקו ע"י אצבע אחת, כיון שנכחו לדעת שגם שאר המכות שהיו קודם ושהיו אח"כ הם ג"כ מעשה אלוקים קכה [אברבנל], **וְעַל הַיָּם מה הוא אומר?** הכתוב מגדיר את המכות בלשון 'יד' שנאמר: **”וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה בְּמִצְרַיִם, וַיִּירָאוּ הָעַם אֶת יְהוָה וַיֹּאמְרֵינוּ בִּיהוָה וּבַמֶּשֶׁה עַבְדּוֹ”**, ומזה שאמר "היד" למדנו שלקו בכל היד דהיינו בחמש אצבעות. וכעת נעשה חשבון **כִּמָּה לָקוּ בְּאַצְבָּע?** בארץ מצרים, **עֶשֶׂר מִכּוֹת**, שהרי באצבע כלול עשר מכות, אם כן **אָמור מַעֲתָה:** צא וחשוב ותמצא שבמצרים שלקו רק באצבע אחת **לָקוּ עֶשֶׂר מִכּוֹת**, ואם כן **וְעַל**

האש היה מאיר להם, וזה שנאמר "חשכת מים עבי שחקים" (שם, יח), כלומר, קבוץ המים היה כעבי שחקים כעצם השמים לטהר. ט. שהיו יוצאים ממנו מים מתוקים שהיו שותים אותם, וזה שאמר "נוזלים". י. שלאחר ששתו מהם מה שרצו, הנותרים מהם היו נקפאים ונעשו ערמות, דכתיב (שמות טו) "נערמו מים נצבו כמו נד נוזלים".

קכ"ד יש שכתבו ששאלת רבי יוסי היא מנין לך חלוקה זאת של עשר מכות, והלא המכה העשירית והסופית הייתה על הים, שבה טבעו המצרים, וא"כ יש אחד עשרה מכות, ועוד מנין שלקו על הים חמישים מכות. **והאברבנל כתב** שרבי יוסי לא שואל מנין לומדים מהתורה שלקו עשר מכות, שהרי זה כתוב בתורה להדיא, אלא עיקר דרשתו היא על מה שלקו בים חמישים מכות.

קכה יש שהקשו שהרי אצבע אלוקים היא נאמר רק גבי מכת כינים וא"ע מכת כינים לבד הייתה באצבע, ועוד קשה שהרי לעיל דרשו במכת בר' ה' הויה", הרי שקרא הכתוב למכה אחת בלשון "ידי". **ולכן כתבו** שהכתוב אינו אלא סמך בלבד והקבלה עיקר [ריטב"א, אבו]. **ובאברבנל תירץ** שמכת כינים על הכלל כולו יצא, שהרי משראו החרטומים כי אינם מצליחים לעשות בכישופיהם כן, הבינו כי הכל אצבע אלוהים היא, ולכן לא ביקש מהם פרעה לעשות המכות. ומה שנאמר בדבר 'ידי' צ"ל שסובר רבי יוסי שמילת יד משמעותה גם מגיפה. **ובגבורות ה'** (פרק נח) הוסיף להקשות שהרי במצרים נאמר יד (שמות ז') "וידעו מצרים כי אני ה' בנטותי ידי עליהם", ועוד נאמר "ושלחתי את ידי" וגו'. **ויישב** שבכל המקומות שנאמר 'ידי' זה מתפרש גם על אצבע שהיא חלק מהיד, משא"כ בקריעת ים סוף שכתוב היד הגדולה בה"א הידיעה משמעו כל היד. **ועוד** כי "ושלחתי את ידי" אין זה רק לשלוח היד להכות בו ולא היתה המכה בכל היד, וכן בנטותי ידי לא היתה המכה רק בחלק מהיד אע"ג שהיתה הנטיה בכל היד, וכן "הנה יד ה' הויה במקנך" אין זה רק שתהיה היד במקנה, אבל עיקר הכאה בהם היתה באצבע לבד, אבל "וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים", הנה נאמר על המעשה שעשתה היד המעשה הזה.

הַיָּם שלקו בחמש אצבעות, **לְקו חֲמִשִּׁים מַפּוֹת**, שהרי בידי יש חמש אצבעות ובכל אצבע יש עשר מכות סה"כ חמישים ($50 = 5 \times 10$). וכל המכות שעל היס היו מאותם העשרה מינים אשר ירדו במצרים, רק שנחלקו למיני מינים על היס [רמב"ם אבות ה,ג].

רְבִי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר:

מִנֵּין שְׁפָל מִכָּה וּמִכָּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְוִיִּים בְּמִצְרַיִם הֵיטָה שֶׁל אַרְבַּע מַפּוֹת?

שְׁנַאמֵר (תהילים עח, מט):

"יִשְׁלַח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ: עֲבָרָה, וְזַעַם, וְצָרָה, מִשְׁלַחַת מְלֹאכֵי רָעִים."

"עֲבָרָה" - אַחַת,

"וְזַעַם" - שְׁתַּיִם,

"וְצָרָה" - שְׁלֹשׁ,

"מִשְׁלַחַת מְלֹאכֵי רָעִים" - אַרְבַּע.

אָמור מַעֲתָה:

בְּמִצְרַיִם לָקוּ אַרְבַּעִים מַפּוֹת וְעַל הַיָּם לָקוּ מֵאֲתַיִם מַפּוֹת.

רְבִי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: מודה שבים לקו פי חמש ממה שלקו במצרים [רשב"ז], אולם אומר: **מִנֵּין שְׁפָל מִכָּה וּמִכָּה** מעשר מכות **שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ עַל הַמִּצְוִיִּים בְּמִצְרַיִם**, **הֵיטָה** מורכבת מצירוף **שֶׁל אַרְבַּע מַפּוֹת? שְׁנַאמֵר:** **"יִשְׁלַח בָּם** במצרים את **חֲרוֹן אַפּוֹ (=כעסו)** בארבעה אופנים של **כעס: עֲבָרָה, וְזַעַם, וְצָרָה, מִשְׁלַחַת מְלֹאכֵי רָעִים"**. ומוזכרים בפסוק ארבע לשונות [הרון אפ"ו הוי 'כלל' והשאר 'פרט'] **"עֲבָרָה - אַחַת, 'וְזַעַם' - שְׁתַּיִם, 'וְצָרָה' - שְׁלֹשׁ, 'מִשְׁלַחַת מְלֹאכֵי רָעִים' - אַרְבַּע**, נמצא שהיו עשר מכות וכל מכה הייתה כפולה פי ארבע, א"כ סה"כ הוי ארבעים. א"כ **אָמור מַעֲתָה:** צא וחשוב ותמצא שבמצרים לקו **אַרְבַּעִים מַפּוֹת** ($40 = 4 \times 10$) **וְעַל הַיָּם** שלקו פי חמש במצרים, נמצא שלקו **מֵאֲתַיִם מַפּוֹת**.

רְבִי עֲקִיבָא אוֹמֵר:

מִנֵּין שְׁפָל מִכָּה וּמִכָּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְוִיִּים בְּמִצְרַיִם הֵיטָה שֶׁל חֲמִשׁ מַפּוֹת?

שְׁנַאמֵר:

"יִשְׁלַח בָּם: חֲרוֹן אַפּוֹ, עֲבָרָה, וְזַעַם, וְצָרָה, מִשְׁלַחַת מְלֹאכֵי

רְעִים".

"חֲרוֹן אַפּוֹ" - אַחַת,

"עֲבָרָה" - שְׁתֵּים,

"וְזַעַם" - שְׁלוֹשׁ,

"וְצָרָה" - אַרְבַּע,

"מִשְׁלַחַת מְלֹאכֵי רְעִים" - חֲמִשׁ.

אַמּוֹר מַעֲתָה:

בְּמִצְרִים לָקוּ חֲמִשִּׁים מִכּוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ מֵאֲתֵים וְחֲמִשִּׁים מִכּוֹת.

רבי עקיבא אומר: חולק ודורש את 'חרון אפיו' כמכה בפני עצמה, וכך דרשתו: מנין שְׁכַל מִכָּה וּמִכָּה מעשרת המכות שֶׁהֵבִיא הַקִּבְ"ה על הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם, הִיְתָה מורכבת מצירוף שֶׁל חֲמִשׁ מִכּוֹת? שֶׁנֶּאֱמַר: יִשְׁלַח בָּם, את כעסו בחמישה אופנים של כעס: חֲרוֹן אַפּוֹ, עֲבָרָה וְזַעַם וְצָרָה, מִשְׁלַחַת מְלֹאכֵי רְעִים. וּמוֹזְכָרִים בַּפְּסוּק חֲמִשׁ לְשׁוֹנוֹ ק"י: 'חֲרוֹן אַפּוֹ' - אַחַת, 'עֲבָרָה' - שְׁתֵּים, 'וְזַעַם' - שְׁלוֹשׁ, 'וְצָרָה' - אַרְבַּע, 'מִשְׁלַחַת מְלֹאכֵי רְעִים' - חֲמִשׁ. נמצא שכל מכה מורכבת מחמש מכות, א"כ עשר כפול חמש סה"כ חמישים מכות. א"כ אַמּוֹר מַעֲתָה: צא וחשוב ותמצא שְׁבַמִּצְרַיִם לָקוּ חֲמִשִּׁים מִכּוֹת, וְעַל הַיָּם שֶׁלָּקוּ שֵׁם פִּי חֲמִשׁ מִמִּצְרַיִם (250=50X5) נמצא שֶׁלָּקוּ חֲמִשִּׁים וּמֵאֲתֵים מִכּוֹת ק"י.

לפי שהתנאים היו מונים כל אחד ואחד בחשבון כמה לקו המצרים, לפיכך אמר "כמה מעלות טובות" כלומר, עדיין נוכל לספר ולהרבות במעלות הטובות והנסים שעשה לנו המקום מרוב חיבתו עלינו, ומפרש והולך מהם הט"ו מעלות שעשה עימנו [שבה"ל] קי"ה.

ק"י **ובגבורות ה' כתב** (פרק נח) שרבי עקיבא מודה שצריך להיות לשון אחד מוכח על גוף המכה, אבל דרש 'חרון' בפני עצמו על גוף המכה ו'אפיו' בפני עצמו על מכה אחת מן חמש מכות שהיתה המכה נחלקת לחמשה. ק"י **וביאור הראשונים:** שכל הדברים הם מורכבים מדי יסודות [אש, רוח, מים, עפר] ורי' אליעזר בא ולימד שבמכה אחת לקו כל הארבעה יסודות, ונמצא שלקו במצרים ד' פעמים י' סה"כ ארבעים מכות, ואילו בים שהיו פי חמש לקו מאתים מכות. ורבי עקיבא שמוסיף ודורש של מכה היתה של חמש מכות, כוונתו כי תנועת הגלגל שהוא היסוד החמישי מסייעת בכל מכה ומכה, בעבור כי הוא הסובב והמסבב את הכל ברצון הבורא ולהודיע כי ממשלתו על הכל. ויש אומרים שלקה השר שלהם בשמים. [רשב"ץ, ריטב"א, אבן]. **וכתב הרשב"ץ:** וכשנצרך כל החשבונות לר' יוסי הגלילי 50 מכות, ולר"א 200 מכות, ולרבי עקיבא 250 מכות, יהיו 500 מכות כמנין דצ"ד עדי"ש באח"ב, ואין שם יותר אלא אחד, כי כל הפרטים עולים כלל אחד.

ק"י **וי"מ** שלאחר שאלת הבן מה נשתנה הלילה הזה, הוצרכנו להתחיל בגנות ולומר עבדים היינו לפרעה במצרים והוצרכנו לסיים בשבח ולדרוש פרשת מקרא בכורים, והיא "מארמי אובד אביו" עד סוף הפרשה, 50

ואמר ט"ו מעלות כמנין שם י"ה צור עולמים העומד על הכסא על ט"ו מעלות, וכנגדן במשכן ט"ו קלעים לכתף, וכן אמר דוד המלך בספר תהילים ט"ו שיר המעלות, וכנגדן עשו בבית המקדש ט"ו מדרגות מעזרת הנשים לעזרת ישראל [אבו', ריטב"א].

כִּמְהָ מַעְלוֹת טוֹבוֹת לְמָקוֹם עֲלִינוּ:

- 1. אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים דינו:**
- 2. אלו עשה בהם שפטים, ולא עשה באלהיהם דינו:**
- 3. אלו עשה באלהיהם, ולא הרג בכוריהם דינו:**
- 4. אלו הרג בכוריהם, ולא נתן לנו את ממונם דינו:**

יש מוסיפים

ומנין שנתן לנו את ממונם? שנאמר: "וינצלו את מצרים" עשאוה כמצולח שאין בה דיגים. דבר אחר: עשאוה כמצודה שאין בה דגן. למה מחשב הכתוב את בנות הים יותר מבנות מצרים? אלא מה שהיה בביתם נטלו במצרים, ומה שהיה בבתי תשוראות נטלו על הים. וכן הוא אומר: כנפי יונה נחפה בקסוף זו בנות מצרים, ואברותיה בירקרק חרוץ זו בנות הים. ותרבי ותגדלי ותבאי זו בנות מצרים. בעדי עדיים זו בנות הים. תורי זהב נעשה לך זו בנות הים. עם נקודות הקסוף זו בנות מצרים.

- 5. אלו נתן לנו את ממונם, ולא קרע לנו את הים דינו:**
- 6. אלו קרע לנו את הים, ולא העבירנו בתוכו בחרבה דינו:**
- 7. אלו העבירנו בתוכו בחרבה, ולא שקע צרינו בתוכו דינו:**
- 8. אלו שקע צרינו בתוכו, ולא ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה דינו:**
- 9. אלו ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה, ולא האכילנו את המן דינו:**
- 10. אלו האכילנו את המן, ולא נתן לנו את השבת דינו:**
- 11. אלו נתן לנו את השבת, ולא קרבנו לפני הר סיני דינו:**
- 12. אלו קרבנו לפני הר סיני, ולא נתן לנו את התורה דינו:**

ודרשו אותה עד "ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה" וגו', ובסוף אלו הפסוקים כתוב "ויביאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת" וגו', "ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'". ולכן אנו מסיימין בשבח "כמה מעלות טובות למקום עלינו", קודם שהבאנו גרגיר זה של תאנה או אשכול זה של ענבים, והקב"ה מתרצה לנו במתנה קטנה כזאת, פרוץ לכול הטובות שעשה עמנו קודם שהבאנו הפרי הזה וזה מרחמי שמים המרובים, ואמרנו כי הרבה טובות יש למקום עלינו, עד שבאנו אל בית המקדש להביא לו זה הפרי. [רשב"ץ].

13. אלו נתן לנו את התורה, ולא הכניסנו לארץ ישראל דינו:

14. אלו הכניסנו לארץ ישראל, ולא בנה לנו את בית המקדש דינו:

על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכפלת למקום עלינו:

1. הוציאנו ממצרים. 2. עשה בהם שפטים. 3. עשה באלהיהם. 4. הרג בכוריהם.
5. נתן לנו את ממונם. 6. קרע לנו את היס. 7. העבירונו בתוכו בחרבה. 8. שקע צרינו בתוכו. 9. ספק צרפנו במדבר ארבעים שנה. 10. האכילנו את המן. 11. נתן לנו את השבת. 12. קרבונו לפני הר סיני. 13. נתן לנו את התורה. 14. הכניסנו לארץ ישראל. 15. ובנה לנו את בית הבחירה לכפר על כל עונותינו.

כמה מעלות טובות למקום עלינו! הרבה חסדים וטובות עשה הקב"ה עמנו, ויש לשבח על כד.

♦ שהרי אלו רק הוציאנו ה' ממצרים ולא עשה בהם שפטים, כלל ע"י עשר המכות, אלא הוציאנו בדרך הטבע [דרך אמונה, שבה"ל] קבט - דיינו, די היה לנו בטובה יחידה זו בלבד, כדי להלל ולהודות לה' עליה.

♦ אלו רק עשה בהם ממצרים שפטים ע"י עשר המכות, ולא עשה דין באלהיהם להכיר שמאות הבורא באו המכות [או"ח] - דיינו.

♦ אלו רק עשה שפטים באלהיהם שאם הייתה עשויה מעץ נרקבת, ואם עשויה מאבן נשחקת, ואם של מתכת נמסת [מכילתא] כדי שלא יאמרו כי אותם המכות יראתם הביאה אותם עליהם ולא לקו מחמת השעבוד שהשתעבדו בנו [שבה"ל] ולא הרג את בכוריהם במכת בכורות אלא היה מענישם בעונש אחר [או"ח] - דיינו.

♦ אלו רק הרג את בכוריהם, ולא נתן לנו את ממונם בבזות היס קל, אלא ע"י מלחמה שנצחם ונבזו את שללם [או"ח] - דיינו.

ומינן שנתן לנו הקב"ה את ממונם? שנאמר: וינצלו וירקנו את מצרים מכל כסף וזהב

שבה. ונחלקו בגמרא (ברכות ט:): ריש לקיש אמר עשאוה את מצרים כמצולה כעמקי היס בתוך

קבט והיציאה ממצרים היתה נס גדול בפני עצמו והיה די לנו להודות עליו, כמפורש באגדה (שוחר טוב) "או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי", מהו גוי מקרב גוי? כמושך את העובר ממעי אמו בלא זמנו, שלא היו ראויין לצאת ממצרים כיון שהיתה מדת הדין מקטרגת עליהם, שהרי אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז, אלו מגלי עריות ואלו מגלי עריות וכו'. [שבה"ל]. **ויש שפרשו** שאין רצונו לומר שלא יעשה בהם שפטים כלל, שהרי כבר הבטיח לאברהם אבינו "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי" (בראשית טו, יד) אלא לא עשה בהם שפטים ככולם כי אם במקצתם. [או"ח, אבו].

קל אבל אין ר"ל שנתן לנו את ממונם בבזות מצרים שהרי כבר הבטיחנו על כך "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" [או"ח, רשב"ם, אבו]. **וי"מ** שממונם קאי על ביזת מצרים כמו שנאמר (שמות יב) "וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות, וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום ינצלו את מצרים". [אברבנל, שבה"ל, ראב"ן].

התהום **שָׁאִין בָּהּ דָּגִים** כְּלוּמַר שְׂרוּקוֹנוֹ אֶת מִצְרַיִם מְרוּכָשִׁים. **דָּבָר אַחֵר**: פִּירוּשׁ אַחֵר, כְּרַבִּי אַמִּי שֶׁאִמַר וַיִּנְצְלוּ מִלְשׁוֹן נִיצוּד (שְׁלֹמִי"ד מִתְחַלֶּפֶת בְּדִלְיִת מִפְּנֵי שֶׁהֵם מִמוּצֵא אַחַד) **עֲשָׂאוּהָ** אֶת מִצְרַיִם **כְּמִצְדָּה** כְּרֶשֶׁת שֶׁל עוֹפּוֹת **שָׁאִין** מוֹנֵחַ **בָּהּ דָּגוֹן**, כְּדִי לְצוּדוֹ, וְלִכְּן אֵין הַעוֹפּוֹת בָּאִים אֵלֶיהָ וְנִשְׁאֲרֵת רִיקָה בְּלֹא צִיד. כֵּךְ עִמְמִי רִוּקוֹנוֹ אֶת מִצְרַיִם מְרוּכָשִׁים. וְלִדְעַת שְׁנֵיהֶם הוּא הַפִּירוּשׁ וַיִּנְצְלוּ מִלְשׁוֹן רִיקוֹת, כְּלוּמַר שְׂרוּקוֹנוֹ אוֹתָם מִמוּנֵם וְנִטְלָהוּ עִימָהֶם [תוֹרַה תְּמִימָה].

לָמָּה מְחַבֵּב הַפְּתוּב אֶת בַּזֵּת הַיָּם יוֹתֵר מִבַּזֵּת מִצְרַיִם? כְּלוּמַר, אִם יִשְׂרָאֵל רוּקְנוֹ אֶת מִצְרַיִם מִמְמוּנֵם, אִי"כ מֵהֵיכַן נִשְׁאֵר לְמִצְרַיִם כֶּסֶף בְּבִיזַת הַיָּם? **אֶלָּא מֵה שֶׁהָיָה בְּבִתִּים** שֶׁל הַמִּצְרַיִם **נָטְלוּ** יִשְׂרָאֵל עוֹד בְּאַרְץ **בְּמִצְרַיִם**, אֲבָל **וּמֵה שֶׁהָיָה בְּבִתֵּי תְּשׁוּרָאוֹת** [=אוֹצְרוֹת] שֶׁהָיָה שֶׁם הֶרְבֵּה יוֹתֵר מִמוֹן מֵהַבִּתִּים **נָטְלוּ עַל הַיָּם**, וְלִכְּן מְחַבֵּב הַכְּתוּב יוֹתֵר אֶת בִּזַת הַיָּם מִבִּזַת מִצְרַיִם. **וְכֵן הוּא אוֹמֵר** (תְּהִלִּים סח, יד): **כִּנְפֵי יוֹנָה** יִשְׂרָאֵל הַמְשׁוּלִים לַיוֹנָה **נִחְפָּה** מִכּוּסָה **בְּכֶסֶף זו** - **בַּזֵּת מִצְרַיִם**, שֶׁהָיָה בַחֲנִית כֶּסֶף. **וְאַבְרָהָמָה** [כְּנַפּוֹתֶיהָ] מְחוּפִים **בִּירְקֶקֶת חֲרוּץ** - שֶׁם זֶהב טוֹב **זו בַּזֵּת הַיָּם**, שֶׁהָיָה יוֹתֵר גְּדוּלָה מִבִּזַת מִצְרַיִם. וְכֵן דּוֹרְשִׁים כֵּן מֵהַפְּסוּק (יחֻזְקָאֵל טז, ז), **"וְתִרְבִּי וְתִגְדְּלִי וְתִבְאִי"** - **זו בַּזֵּת מִצְרַיִם**, **"בְּעַדֵּי עַדְיִים"** - בְּהֶרְבֵּה פַעֲמִים, **זו בַּזֵּת הַיָּם** שֶׁהָיָה כְּמֵה פַעֲמִים יוֹתֵר מִבִּזַת מִצְרַיִם. וְכֵן דּוֹרְשִׁים כֵּן אֶת מֵה שֶׁנֶּאֱמַר בְּשִׁיר הַשִּׁירִים (א, יא) עַל עִמְמִי **"תוֹרִי"** [=קְשׁוּטִי] **זֶהב נֶעֱשָׂה לָךְ** - **זו בַּזֵּת מִצְרַיִם הַיָּם** שֶׁזָּכַר בְּנִי לְהַתְקַשֵּׁת בֵּה, **עִם נְקֻדּוֹת הַכֶּסֶף** [כְּלִי כֶסֶף מְנוּקָדִים] - **זו בַּזֵּת הַיָּם** שֶׁהָיָה יוֹתֵר גְּדוּלָה **קְלֵא**.

- ◆ **אֱלֹהֵי רַק נִתַּן לָנוּ אֶת מְמוּנָם** שֶׁנִּנְצַח אוֹתָם בְּמַלְחָמָה וְנִבְּזוּ אֶת שִׁלְמָם, **וְלֹא קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם** כְּדִי לְהַצִּילָנוּ אֲלֵא הָיָה מְצִילָנוּ בְּדֶרֶךְ אַחֲרֵת [או"ח, אבר"ה] - **דְּיִינֵנוּ**, דִּי הָיָה לָנוּ בְּטוֹבָה יַחֲדָה זו בְּלִבָּד, כְּדִי לְהַלֵּל וּלְהוֹדוֹת לֵה' עֲלֵיהָ.
- ◆ **אֱלֹהֵי רַק קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם** כְּדִי לְהִיפְרַע מֵהֶם בְּמִים בְּדָבָר אֲשֶׁר זָדוּ לְהַשְׁלִיךְ בָּנִים לַיָּמֹר, וְלְהוֹרִישָׁנוּ בִּיזַת הַיָּם שֶׁהָיָה כְּפוּלָה וּמְכּוּפֶלֶת עַל בִּיזַת מִצְרַיִם [שְׁבַה"ל] **וְלֹא הֶעֱבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ בְּחֶרְבָּה** בִּיבֶשֶׁה עִיִּי שֶׁקִּפְאוּ הַתְּהוֹמוֹת, אֲלֵא הֵינּוּ עוֹבְרִים בְּמַעַט מַיִם אוּ בְּמַעַט טֵיט [או"ח, אבר"ה] - **דְּיִינֵנוּ**.
- ◆ **אֱלֹהֵי רַק הֶעֱבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ בְּחֶרְבָּה**, בִּיבֶשֶׁה שַׁעֲשָׂה לָנוּ שְׁבִיל בְּתוֹכוֹ כְּדִי שְׁלֵא נִתְלַכֵּךְ בּוֹבֵץ וְטֵיט, וְהָיָה דִּי לָנוּ בִּזָּה [או"ח, אבר"ה] **וְלֹא שִׁקַּע צָרְנוּ בְּתוֹכוֹ** וְרֵאִינוּ נִקְמָה אוֹיְבֵנוּ בְּתוֹכוֹ, אֲלֵא הָיָה סוּגֵר אֶת הַיָּם אַחֲרֵינוּ וְהַמִּצְרַיִם הָיוּ שְׁבִים לְדָרְכָם [ש"ס] - **דְּיִינֵנוּ**.
- ◆ **אֱלֹהֵי רַק שִׁקַּע הַטְּבִיעַ אֶת צָרְנוּ בְּתוֹכוֹ**, בְּתוֹךְ יָם סוּף, וְרֵאִינוּ נִקְמַת אוֹיְבֵנוּ בְּתוֹכוֹ, שֶׁהָיָה רֹאֵה כֹל אֶחָד וְאֶחָד אֶת נֹגְשׁוֹ מֵת בְּחִנּוּק בְּתוֹךְ הַיָּם וְהָיוּ שְׂמִחִים עַל מִפְּלַתָם [שְׁבַה"ל]. **וְלֹא סִפַּק צָרְפָנוּ בְּמִדְבָּר** בְּמִשַּׁךְ כֹּל אֲרֻבָּעִים שָׁנָה, אַעֲי"פ שֶׁהָיָה לָנוּ בְּהַמּוֹת, וְכֵן הָיָה לָנוּ מִמוֹן רַב מִבִּיזַת מִצְרַיִם שֶׁנוּכַל לְקַנּוֹת צָרְכֵינוּ מֵאֵת הַגּוֹיִם הַקְּרוּבִים אֲלֵינוּ, הַקְּבִי"ה נִתַּן לָנוּ אוֹכַל בְּלִי שֶׁנִּצְטָרֵךְ לְהוֹצִיא הוֹצָאוֹת עַל כֵּךְ [או"ח, אבר"ה] - **דְּיִינֵנוּ**.

קְלֵא כֵן הוּא הַגִּירָסָא בְּסִידוֹר הַרְסִי"ג וּבִתְכַלְאֵל. **אוֹלָם** בְּכֹל הַמְדַרְשִׁים (וְכֵן בְּמִקְצַת אַגְדוֹת) הַגִּירָסָא הִיא **"תוֹרִי זֶהב" זו בִּזַת הַיָּם, "עִם נְקֻדּוֹת הַכֶּסֶף" זֶה בִּיזַת מִצְרַיִם.**

◆ **אלו רק ספק צרפנו במדבר ארבעים שנה**, כמו שכתוב "ידע לכתך את המדבר", ומתרגמינו סיפוק לך כל צורךך, וכתוב "זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר", וכתוב "שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה" [שבה"ל] **ולא האכילנו את המן**, שהיה בו כל הטעמים שבעולם, שלקטנים היה כטעם לשד השמן, לבחורים עושין אותו עוגות, לחולים טעמו כצפיחית בדבש, לזקנים ובשלו בפרור, לאומות העולם כזרע גד, אלא היה יכול לספק צרכנו בעוגות שהוציאנו ממצרים כמו שסיפק מלבושנו [או"ח] - **דיינו**.

◆ **אלו רק האכילנו את המן, ולא נתן לנו את השבת**, שלא ניכר שבח המן ונסיו רק ע"י השבת, שאלולי שבת הייתי אומר שבכל יום ויום יורד המן, ועוד שיאמרו שהמן מבאיש בגוף כמו שהוא מבאיש בעמדו, וראו שבשבת לא ירד מן וגם שלא הבאיש בעמדו, כי מצאו בו "לחם משנה", וזה לא יוכל להיות על דרך מקרה, רק בנס גדול [או"ח] - **דיינו**.

◆ **אלו רק נתן לנו את השבת**, שהוא יום מנוחה מעין העולם הבא [שבה"ל] ואות היא בין הקב"ה לעמ"י וכבר נצטוונו עליה במרה, **ולא קרבונו לפני ה' סיני**, שהיה לנו שם גילוי שכינה שהראנו את כבודו וגדלו - **דיינו**.

◆ **אלו רק קרבונו לפני ה' סיני**, וקבלנו תועלת בזה שפסק זוהמתנו, דהיינו כל ספק באחדותו יתברך, כי ראינו מלכותו ותוקף כבודו שם, והוסר בזה כל ספק מאתנו [או"ח] **קלב** **ולא נתן לנו את התורה**, דהיינו עשרת הדברות שנתן בכבודו ובעצמו, אלא היה נתנם ע"י משה רבינו כשאר התורה [רשב"ם, או"ח, אבו"קלב] - **דיינו**.

◆ **אלו רק נתן לנו את התורה, ולא הכניסנו לארץ ישראל** אלא לארץ אחרת, ואע"פ שנשבע לאבותינו לתת לנו ארץ כנען היינו שיתננה לבנינו, אך הדור שיצאו ממצרים די להם במה שראו מנפלאות השם קלד [או"ח, אבו"] - **דיינו**.

◆ **אלו רק הכניסנו לארץ ישראל** שהיא ארץ זבת חלב ודבש, **ולא בנה לנו את בית הבחירה** בית המקדש קלה שהרי יש לנו משכן, ובבית המקדש נתוספו עשרה נסים [רשב"ם, או"ח, אבו"] - **דיינו**.

◆ **על אחת דהיינו שאין אנו ראויים אף למעלה אחת ועליה בלבד יש לנו להודות** [ריטב"א] וכל שכן **שפמה ופמה טובה כפולה ומכפלת** שיש **למקום** להקב"ה **עלינו**, על שהטיב לנו את כל ט"ו מעלות

קלב וי"מ מפני שבהר סיני פסקה ממנו זוהמא שנתלבשו בושת פנים ויראת חטא, כמו שאמרו רז"ל כשבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא, וישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, אבל הגוים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן [רשב"ק, אבו]. **וי"מ** אלו קרבנו אחר שהראנו שם את כבודו דינו [או"ח].

קלב וי"מ שלא יתן לנו את כל המצות אלא רק מחצה או שלישי, כמו שמצינו לאדם הראשון שצוה לו שש מצות, והוסיף לנח אבר מן החי, ואח"כ הוסיף לאברהם את מצות ה'מילה', ואח"כ ליעקב את מצות 'גיד הנשה'. [או"ח, אבו].

קלד שהיו בהם אנשים הרבה פחותים מבן עשרים שנה שלא נזר עליהם למות במדבר שראו כל הנפלאות ונכנסו לארץ. [או"ח, אבו].

קלה ונקרא בית הבחירה על שם שבחר בו הקב"ה כמו שנאמר (דברים י"ב) "כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלקיכם". [ריטב"א].

הטובות הללו [ריטב"א] ואלו הם: **שְׁהוֹצִיאֲנוּ מִמִּצְרַיִם, וַעֲשֵׂה בָהֶם בְּמִצְרַיִם שְׁפָטִים** [עונשים] וַעֲשֵׂה שְׁפָטִים גַּם בְּאַלְהֵיהֶם, וְהַרְג אֶת בְּכוֹרֵיהֶם, וְנָתַן לָנוּ אֶת מְמוֹנָם, וְקָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם [ים סוף]. וְהַעֲבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ בְּחֶרֶב כְּשֶׁקֶרְקַעְתִּי יבשה לגמרי, וְשָׁקַע וְהִטְבִּיעַ אֶת צָרְנוֹ הַמִּצְרַיִם שֶׁעָשׂוּ לָנוּ צָרוֹת, בְּתוֹכוֹ, וְסָפַק לָנוּ אֶת כָּל צָרָנוֹ בְּמִדְבָּר בְּמִשְׁךְ אַרְבָּעִים שָׁנָה שֶׁהֵינּוּ שָׁם, וְהֶאֱכִילָנוּ אֶת הַמֶּן, וְנָתַן לָנוּ אֶת מִצְוֹת הַשְּׁבִטָה, וְקָרְבָנוּ לְפָנֵי ה' הַרְסִינִי וְהִרָאנוּ אֶת כְּבוֹדוֹ, וְנָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה, וְהִכְנִיסָנוּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּבָנָה לָנוּ אֶת בֵּית הַבְּחִירָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, אֲשֶׁר בּוֹ הִקְרִיבוּ קִרְבָּנוֹת שְׁנוּעָדוֹ לְכַפֵּר עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵינוּ, שֶׁהָיוּ מִקְרִיבִים שְׁנֵי קִרְבָּנוֹת "תְּמִידִין", בְּבוֹקֵר וּבְעֶרֶב, כְּאֲשֶׁר תְּמִיד שֶׁל שָׁחַר מִכְפָּר עַל עֲוֹנוֹת שֶׁל עֶרֶב, וְתְּמִיד שֶׁל בֵּין הָעֶרְבִים מִכְפָּר עַל עֲוֹנוֹת שֶׁל יוֹם, וְנִמְצָא שֶׁלֹּא יֵשׁ אָדָם בִּירוּשָׁלַיִם וּבִידוֹ עוֹוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר "צַדִּיק יִלֵּין בָּהּ", וְדִרְשׁוּ 'צַדִּיק' יִלֵּין בָּהּ [שְׁבַה"ל].

עד כאן עסקנו בהודיה לה' על כל טובות אשר עשה עמנו מאת שגאלנו עד שבנה לנו את בית מקדשנו. ומעתה חוזר על תשובת 'מה נשתנה', ועל אלו שלשה דברים מצות ההגדה מיוסדת לומר "בעבור זה", בזמן שפסח מצה ומרור מונחים לפניך ק"ל [שיבולי הלקט].

חובה על כל אחד ואחד בין איש בין אישה לומר קטע זה בפיו:

רָבֵן גַּמְלִיאֵל הִיָּה אוֹמֵר: (משנה פסחים קטז)

כָּל שֶׁלֹּא אָמַר שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוֹ בְּפֶסַח לֹא יֵצֵא יְדֵי חוֹבָתוֹ,

וְאֵלּוֹ הֵן:

פֶּסַח, מִצָּה, וּמְרוֹר.

רָבֵן גַּמְלִיאֵל הִיָּה אוֹמֵר: כָּל שֶׁלֹּא אָמַר שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוֹ בְּפֶסַח כְּלוּמַר, שֶׁלֹּא פִּירַשׁ בְּלִיל זֶה לְשֵׁם מַה הֵם בָּאִים לֹא יֵצֵא יְדֵי חוֹבָתוֹ, שֶׁל יוֹהַדְתָּ לְבִנְךָ בְּיוֹם הַהוּא ק"ל, לְפִי שֶׁמִּצִּינוּ שֶׁהִקְפִּיד הַכְּתוּב בְּאִמְרָה, כְּדִי שֶׁנִּזְכָּר וּנְפִלְאוֹת הַבוֹרָא מֵתוֹךְ שֶׁנִּזְכָּר בְּפִינוּ לְמַה הֵם בָּאִים [אבו', או"ח, ריטב"א] וְאֵלּוֹ הֵן: קִרְבַּן פֶּסַח, כִּיּוֹם זֶה הַזְּרוּעַ שֶׁהוּא זָכַר לְקִרְבָּן, מִצָּה, הַנֶּאֱכַלְתָּ עִם הַפֶּסַח, וּמְרוֹר.

ומפרש והולך מה החשיבות של פסח מצה ומרור:

יציבע בידו על הזרוע שבקערה שהוא זכר לקרבן פסח, ויזהר שלא יגביהו, כדי שלא יראה שמקדישו לשם פסח, ונראה כאוכל קדשים בחוץ [או"ח, אבו'].
לשם פסח, ונראה כאוכל קדשים בחוץ [או"ח, אבו'].

ק"ל ואע"פ שאין בזמן הזה פסח נוהג, לא סילקוהו מכל וכל מן ההגדה, לפי ששאלת בן החכם מיוסדת עליו, ועוד שהרי נותנים בקערה בשר זכר לפסח [שְׁבַה"ל].

ק"ל י"מ שלא יצי ידי חובה כלל ידי חובת יצי"מ, ושאר בזמן בית המקדש אע"פ שאכל פסח מצה ומרור, אם לא פירש בעבור מה הם באים, לא יצא ידי חובתו, לפי שמצאנו שהקפיד הכתוב באמירה ובאגדה [רשב"ץ, או"ח, אבו', ריטב"א]. ואע"פ שיש חולקים ואומרים ש"לא יצא ידי חובתו", היינו שלא קיים מצווה מן המובחר [ר"ן, רשב"ן], מ"מ כולם מודים שלכתחילה יש לאמרם ולפרש טעמם.

פֶּסַח -

שֶׁהָיוּ אֲבוֹתֵינוּ אוֹכְלִים בְּזֶמַן שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ קָיָם,

עַל שׁוֹם מָה?

עַל שׁוֹם [י"ג עַל שֵׁם] שֶׁפֶּסַח הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל בְּתֵי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם,

שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁמוֹת יב, כז):

"וַאֲמַרְתֶּם זִבַּח פֶּסַח הוּא לַיהוָה, אֲשֶׁר פֶּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל
בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם, וְאֶת בְּתֵינוּ הִצִּיל, וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ."

פֶּסַח קרבן פסח שֶׁהָיוּ אֲבוֹתֵינוּ אוֹכְלִים בְּזֶמַן שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ הִיָּה קָיָם וְכִיּוֹם נוֹתְנִים זְרוּעַ
בְּקַעֲרָה זָכַר לְזֶה, עַל שׁוֹם מָה נִקְרָא 'פֶּסַח'? עַל שׁוֹם שֶׁפֶּסַח, לְשׁוֹן קְפִיצָה שְׂדִילָג וְעֵבֶר [שְׁבִי"ל,
רֶשֶׁב"ז, רֶשֶׁב"ז] קִלְחֵי הַקֶּבֶ"ה בְּמַכַּת בְּכוֹרוֹת עַל בְּתֵי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם שֶׁהִקְבִּי"ה מְדַלֵּג מִבֵּית מִצְרַיִם זֶה
לְבֵית הַמִּצְרַיִם הָאֲחֵר, וְהִצִּיל בֵּית הַיִּשְׂרָאֵלִי שֶׁהִיָּה בִּינֵיהֶם [רֶשֶׁב"ז] שֶׁנֶּאֱמַר: "וַאֲמַרְתֶּם לְבָנֵיכֶם
שֶׁהִטְעַם עֲשׂוּשִׁים זִבַּח (=שְׁחִיטָה) קֶרְבֵּן פֶּסַח שֶׁהוּא לַה', הוּא מְשׁוּם אֲשֶׁר פֶּסַח דִּילֵג הַקֶּבֶ"ה עַל
בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם, בְּנִגְפוֹ בְּהַכָּאתוֹ אֶת בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינוּ הִצִּיל, וַיִּקַּד הָעַם
וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ, עַל בְּשׁוֹרֵת הַגְּאוּלָּה וּבִיאַת הָאֲרֶץ, וּבְשׁוֹרֵת הַבְּנִים שֶׁהָיוּ לָהֶם [רֶשֶׁב"ז]. וְזָכַר לְאוֹתוֹ הֵנֵס אֲנוּ
עוֹשִׂים הַפֶּסַח [הַיִּזְקוּנִי].

יִגְבִּיהַ הַמִּצָּה הָעֲלִיוֹנָה [וַי"א הַפְּרוּסָה] בִּידוֹ וִירָאנָה לְמִסּוּבִין, וַיֹּאמֶר:

מִצָּה -

זוֹ שְׂאֵנוּ אוֹכְלִים, עַל שׁוֹם מָה?

עַל שׁוֹם שֶׁלֹּא הִסְפִּיק בְּצִקָּם שֶׁל אֲבוֹתֵינוּ לְהַחְמִיץ עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם
מִלְּךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, וַיִּגְאֵלֵם מִיָּד,

שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁמוֹת יב, לט):

"וַיֹּאפּוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֲגַת מִצּוֹת, כִּי לֹא חָמָץ, כִּי
גָרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יִכְלוּ לְהַתְמַהֵּמָה, וְגַם צִדָּה לֹא עָשׂוּ לָהֶם."

מִצָּה זוֹ שֶׁאֲנוּ אוֹכְלִים בְּלִילָה זֶה עַל שׁוֹם מָה? נִצְטוּוּנוּ לְאוֹכְלוֹ? עַל שׁוֹם שֶׁלֹּא הִסְפִּיק
בְּצִקָּם שֶׁל אֲבוֹתֵינוּ לְהַחְמִיץ, בְּיוֹם ט"ו בְּנִיסָן, מְשׁוּם שֶׁלְּאַחַר מַכַּת בְּכוֹרוֹת הַמִּצְרַיִם שֶׁלְּחוּ אֶת

קִלְחֵי רֶשֶׁב"ז פִּירֶשׁ 'פֶּסַח' הֵינְנוּ 'חֲמֵלִי. וְהַרֶשֶׁב"ץ כָּתַב וַי"מ וּפְסַחְתִּי עֲלֵיכֶם הוּא לְשׁוֹן מִנוּחָה מֵעֲנִין פֶּסַח שֶׁאֵינּוּ
יְכוֹל לִילֵךְ, וְאֵינּוּ נִרְאָה, זֶה שֶׁאֵם וּפְסַחְתִּי יִתְפָּרֵשׁ לְשׁוֹן מִנוּחָה וְהוּא רִמּוֹ אֶל הַגְּזִירָה, אִי"כ כִּשְׁתַּנּוּחַ הַגְּזִירָה
עֲלֵיהֶם תִּשְׁחִיתֶם אֶלֶּא הַעִיֵּקָר כְּמוֹ שֶׁדִּרְשׁוּ ז"ל אֶל תִּקְרִי וּפְסַחְתִּי אֶלֶּא וּפְסַחְתִּי.

ישראל בחיפזון (מהירות) **עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקֶּבֶ"ה וְגֵאֲלָם, שֶׁנֶּאֱמַר:**
"**וַיֹּאמְרוּ אֶת הַבָּצֵק אֲשֶׁר הוּצִיאוּ מִמִּצְרַיִם, עֲגַלְתָּ שֶׁל מִצְוֹת בִּי לֹא חֲמֵץ, בְּצֵק שֶׁלֹּא חֲמֵץ קָרוּי**
מִצָּה, וְלִמָּחָה לֹא הִסְפִּיק לְחֲמֵץ? בִּי גֵרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יִכְלוּ לְהִתְמַהֵמָה בְּמִצְרַיִם קִלְט, שאם היו
נשארים עוד רגע היו שוקעים במ"ט שערי טומאה, ולזכר זה אוכלים מצות, **וְגַם צִדָּה לְדֶרֶךְ מִשְׁאֵר**
מֵאֲכָלִים, לֹא עָשׂוּ לָהֶם," להודיע שבחן של ישראל, שלא אמרו למשה כיצד נצא למדבר בלא צדה
לדרך אלא בטחו בשם יתברך [מכילתא, ריטב"א].

יגביה המרור (החסה) בידו זכר לשעבוד, ויאמר:

מְרֹר -

זֶה שֶׁאֲנִי אוֹכְלִים עַל שׁוֹם מָה?

עַל שׁוֹם שֶׁמְרָרו הַמִּצְרַיִים אֶת חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם,

שֶׁנֶּאֱמַר (שמות א, יד):

"וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בְּעֵבֶדָה קָשָׁה, בְּחֹמֶר וּבְלִבְנִים וּבְכָל עֲבָדָה בְּשָׂדֵה
אֶת כָּל עֲבָדְתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ".

קִלְט **והקשו הראשונים** הרי קודם צאתם ממצרים צויה לאכול מצות עם קרבן פסח כמ"ש (יב, ח) "ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מררים יאכלהו", ונצטוו בסתם ולא אמר הכתוב שהטעם הוא כיון שלא הספיק בצקם להחמיץ. **ועוד** קשה שהרי כבר נצטוו שלא להחמיץ הבצק שנאמר "בערב תאכלו מצות", וכן "שבעת ימים מצות תאכלו", וכן "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה הנפש ההיא", וא"כ אך משמע מכאן שאם היו יכולים להתמהמה היו מחמיצים אותו, הרי נצטוו שלא להחמיצו? **וישב רבי יוסף קמחי** שמה שנצטוו על המצות קודם לכן בקרבן פסח היה על שם העתיד, שהשם יודע העתידות ידע שהיה להם לצאת ממצרים בחפזון, ואפי' אם היו רוצים לא היו יכולים להחמיץ בצקם, ולכן צוה לאכול הפסח על המצות ומרורים ולאכול שבעת ימים מצה [אבו].

ויש שכתבו שאם היו יכולים להתמהמה היו אופין אותו חמץ, כיון שפסח מצרים לא נהג אלא בליל ט"ו, ולמחרת היו מותרים במלאכה ובחמץ, ואותה העיסה שלשו ביום ט"ו זה היה ע"מ לעשות להם צידה לדרך למחר, והיו עתידים להחמיצה שלא הוזהרו ב'בל יראה', אילולי שנגלה עליהן הקב"ה מהרה וגאלם. ומה שאמר הפסוק "ששת ימים תאכל מצות", וכן שאר הפסוקים, אינו צווי אלא לדורות, שמצות השבתת שאור ואזהרת אכילת חמץ לא נצטוו בהן אלא לדורות [ר"ד, ר"ן, שבה"ל]. ומה שאמר "על שום שלא הספיק בציקו של אבותינו להחמיץ", כך פירושו מכיון שהקב"ה רואה את העתיד צופה ומביט מה שעתיד להיות על כן צום מבערב על הנס של מחר [שבה"ל]. **וברשב"ץ יישב** שאם יכלו להתמהמה היו אופין אותו חמץ, כיון עדיין לא הוזהרו על אכילת חמץ, ומה שנאמר "צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו", לא נצטוו על 'אכילת מצה' אלא על אכילת הפסח, ולפי שלא יכלו להחמיץ בצקם שנאמר "ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ", על כן הוזהרנו מאכילת חמץ, ונתחייבנו באכילת מצה בכל זמן בלילה ראשון מן התורה שנאמר "בערב תאכלו מצות". **והריב"א פירש** שמה שאמר "ולא יכלו להתמהמה", לא קאי על הלחם, אלא על הצידה לדרך, ויש לסרס המקרא ולומר כך "וגם צדה לא עשו להם" למה? "כי גורשו ולא יכלו להתמהמה".

מְרוֹר זֶה ירק מר זה קמ, שְׁאָנוּ אוֹכְלִים בליל זה מדרבנן, עַל שׁוּם מַה? נצטוונו לאוכלו: עַל שׁוּם שְׁמֵרְרוּ הַמְצָרִים אֶת חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרִים, שְׁנֹאֲמַר: וַיִּמְרְרוּ הַמְצָרִים אֶת חַיֵּיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּעַבְדָּה קָשָׁה, בְּחֹמֶר לִגְבַל טֵיט, וּבִלְבָנִים עֲבוֹדַת בְּנֵי קִשּׁוֹת, וּבְכָל עַבְדָּה בְּשָׂדֵה, כַּגּוֹן חֲרִישָׁה וְזִרְעָה, אֶת (=עם) מִלְבַּד כָּל עַבְדֹתֶם אֲשֶׁר עַבְדוּ בְּהֶם בְּתוֹךְ הַעִיר בְּפָרְךָ, 'פֶּרֶךְ' לְשׁוֹן שִׁבְרוֹן, עֲבוֹדָה הַמְשַׁבֵּרֶת אֶת גּוֹף הָאָדָם [רש"י]. וְרֵאוּיִים אֲנִי לִזְכוֹר טַעַם הַמְרוֹר, כְּדֵי הַהוֹדוֹת לַה' יִתְבַרֵךְ אֲשֶׁר הוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרָיִם לְמִתְקָה, וְכֹאשֶׁר עָשָׂה לָהֶם כֵּן יַעֲשֶׂה עִמָּנוּ תַּמִּיד, וְזֶהוּ סוּד הָאֲמוּנָה וְהַבְּטָחוֹן [רשב"א].

הַקְטַע הַבָּא נֹאמַר בְּמִשְׁנֵה (פסחים קטז): אַחֲרֵי הַקְטַע שֶׁל רַבֵּן גַּמְלִיאֵל, לֹמַר כִּי הוּא זֶה מִמִּצְוֹת הַהֲגָדָה, שְׁחַיִּיב אָדָם לֹמַר לֹא רַק אֶת אֲבוֹתֵינוּ גָּאֵל הִקְב"ה, אֲלֵא אַף אֹתָנוּ גָּאֵל עִמָּהֶם, שְׁנֹאמַר "וְאֹתָנוּ הוֹצִיא מִשֶּׁם לְמַעַן הַבִּיא אֹתָנוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאֲבוֹתֵינוּ" (דברים ו, כג). וְכִבֵּר הַשִּׁבְנוּ לְשֵׁאלַת הַתִּינוּק "מַה נִּשְׁתַּנָּה", שְׁאֵלֹו לֹא גָּאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם הֲרִי אֲנִי וּבְנֵינוּ וּבְנֵי בְנֵינוּ מִשׁוּעַבְדִּים הֵינּוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם [רשב"ז].

וּבְכָל

דוֹר וְדוֹר חִיב אָדָם לְהִרְאוֹת [י"ג לְרֵאוֹת] אֶת עַצְמוֹ כְּאִלּוּ הוּא יֹצֵא מִמִּצְרַיִם, שְׁנֹאֲמַר (שמות יג, ח):

"וְהִגַּדְתָּ לְבְנֶךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בְּעַבּוֹר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם."

שֶׁלֹּא אֶת אֲבוֹתֵינוּ בְּלִבְדָּ גָּאֵל הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, אֲלֵא אַף אֹתָנוּ גָּאֵל עִמָּהֶם, שְׁנֹאֲמַר (דברים ו, כג):

"וְאֹתָנוּ הוֹצִיא מִשֶּׁם, לְמַעַן הַבִּיא אֹתָנוּ, לְתֵת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאֲבוֹתֵינוּ."

בְּכָל דוֹר וְדוֹר - חִיב אָדָם, כְּלוּמַר כֹּל יַחִיד וַיְחִיד, צָרִיךְ לְהִרְאוֹת שִׁירָאָה וַיְדַמָּה אֶת עַצְמוֹ כְּאִלּוּ הוּא עַצְמוֹ הָיָה עֶבֶד וַיֹּצֵא לְחֵירוֹת מִמִּצְרַיִם, וְזֶהוּ שְׁאֲמַר הַכְּתוּב (דברים טז, יב) "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד

קמ ופרש"י כל ירק מר קרוי מרור. ובשה"ל כתב: שהחזרת נקרא מרור, והוא עיקר המצוה, שאמרו חז"ל למה נמשלו המצרים למרור? לומר לך מה מרור זה תחלתו רך וסופו קשה, אף מצרים תחלתו רך וסופו קשה. פירוש אחר היינו דכתיב "אשר עבדו בהן בפרך", תחלה בפה רך, ולבסוף בפרך. וכעין זה כתב בספר החינוך (מצוה שפא) שצווה לנו במרור זכר ל"וימררו את חייהם", ובכל עשב מר הוא בכלל מרורים, ואדם יוצא בהן ידי חובתו. אבל מ"מ ברירו לנו חז"ל לאכול החזרת, כי בה זכר התמרור מצד הקלח שטעמו מר קצת. וגם יש בה הידור למצוה יותר מבשאר עשבים מרים, כי שמה הדור שנקראת חסה, ורמז ברכה בו, שחס רחמנא עלינו ופדאנו מיד המצרים הקשים, ומכל אלה יש התעוררות וזכר אל לב בני אדם בענין הנסים שנעשו לנו במצרים, ולפיכך הוקבעה ההלכה שראוי לנו לחזר אחר החזרת.

היית במצרים" כאילו אתה בעצמך היית שם לעבד ויצאת לחרות [רש"י, אבו], **שְׁנֵאמַר: וְהִגְדַּתְּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לְאָמֹר, בְּעֶבְרַת זֶה שְׂאֵקִיִּים מִצְוֹתַי כְּגוֹן פֶּסַח מִצָּה וּמְרוֹר [רש"י], עֲשֵׂה יְהוָה לִי בְּצִאתִי מִמִּצְרַיִם, וְכִבֵּר דַּרְשׁוּ לַעֲלֵל יְלֵי וְלֹא לוֹ, מִכֻּל דְּרַשְׁיִנָּן יְלֵי עַל כָּל אֶחָד וְאֶחָד הָאוֹמְרוּ עֲכָשִׂי בְּפִי [רִיטב"א]. וַיִּמְּשַׁלְּמֵד מִזֶּה שְׂאֵמֵר "בְּצִאתִי" וְלֹא אָמַר "בְּצִאת אֲבוֹתֵינוּ" מִשְׁמַע שְׂמַדְבֵּר עַל עֲצֻמוֹ [רש"י, או"ה]. וְהִטְעַם שְׂכֵאִילוֹ אֲנִי בְּעֲצֻמְנוּ יִצְאֵנוּ מִמִּצְרַיִם, שֶׁכֵּן לֹא אֶת אֲבוֹתֵינוּ בְּלִבְדָּה גָּאֵל הַקֶּבֶ"ה, אֶלָּא אִף אוֹתָנוּ גָּאֵל עִמָּהֶם, שֶׁהָרִי אֲנִי בְּכָל־כָּל הַנְּסִיִּים, שֶׁהָרִי אִילוֹ לֹא הוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם עַד־יָן הֵינָנו עֹבְדִים לַפְּרַעַה [שְׁבַה"ל], **שְׁנֵאמַר: וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם, לְמַעַן הָבִיא אֹתָנוּ, לְתֵת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם, וְאֵעִיף שֶׁכֵּבֵר אָמַר לַעֲלֵל "וְיוֹצִיאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם", חֹזֵר וְאָמַר "וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם", לְלַמֵּד שֶׁאֵם לֹא הָיָה מוֹצִיאֵם עַד־יָן הֵינָנו גַּם אֲנַחְנוּ שֶׁם עֹבְדִים לַפְּרַעַה בְּמִצְרַיִם, הַלֵּכֶךְ הָרִי אֲנִי בְּכָל־כָּל הַנְּסִיִּים, וְכִשְׁהוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם הוּא כְּמוֹ שֶׁהוֹצִיא אוֹתָנוּ [או"ה, רשב"ז].****

[שְׁבַה"ל].

הַקְטַע הַבֵּא הוּא הַמְשָׁךְ לְשׁוֹן הַמְשֻׁנָּה (פֶּסַחִים קִטְז:): לְקַטֵּעַ הַקּוּדֵם "בְּכָל דּוֹר וְדוֹר", וְאַחַר שְׂאֵמְרֵנוּ שֶׁם שְׂכֵאִלוֹ אֲנִי בְּעֲצֻמְנוּ יִצְאֵנוּ מִמִּצְרַיִם, א"כ חוֹבָה עֲלֵינוּ לְהִלָּל וְלִשְׁבַּח לְשֵׁם יִתְבָּרַךְ כְּמוֹ שֶׁעָשׂוּ אֲבוֹתֵינוּ בְּצִאתָם מִמִּצְרַיִם [או"ה, אבו'] **קמ"א**.

מַכְסָּה הַמְצוֹת, וְיִגְבִּיהַ הַכּוֹס עַד סוֹף בְּרַכַּת "גָּאֵל יִשְׂרָאֵל" קמ"ב, וַיֹּאמֶר:

לְפִיכֶךָ אֲנַחְנוּ חַיִּבִּים:

לְהוֹדוֹת, לְהִלָּל, לְשַׁבַּח, לְפָאֵר, לְרֹזֵם, לְהַדָּר [י"ג: לְבָרֵךְ, לְעֲלֶה] וְלִקְלֵס, לְמִי שֶׁעָשָׂה לְאַבְוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת כָּל הַנְּסִיִּים הָאֵלֹהִים:

קמ"א קִטֵּעַ זֶה נֹאמַר בְּמִקּוּם בְּרַכַּת "שְׁעֵשֶׂה נִסִּים" עַל יְצִיאַת מִצְרַיִם [שְׁבַה"ל]. וַיִּיא שְׂקִטֵּעַ זֶה הוּא בְּמִקּוּם בְּרַכָּה שְׂאוֹמְרִים לְפָנֵי הַהֵלֵל [שְׁבַה"ל, או"ה, אבו']. וְהַרְשֵׁב־יָ כְּתָב שֶׁזֶהוּ הַמְשָׁךְ הַמְשֻׁנָּה לְאַחַר הַקְטַע שֶׁל ר"ג (וְלִשְׁטִיטָה לֹא גָרְסִינָן אֶת הַקְטַע הַקּוּדֵם) וְזֶהוּ שְׂאֵמְרוּ מִתְחִיל בְּגִנוּת וּמִסִּים בְּשַׁבַּח, שְׂאִין רָאוּ לָנוּ שְׁנֵהִיָּה כְּפִי טוֹבָה לְקַבֵּי"ה שְׁעֵשֶׂה כָּל הַנְּסִיִּים הָאֵלֵה וְלֹא נוֹדָה לוֹ עַל הַטּוֹבָה

קמ"ב הַטַּעַם הַלְגַּת הַכּוֹס לְפִי שְׁפוֹתַיִן כַּעַת בְּשִׁיר וְבַהֲלָל, וְאָמְרוּ רַז"ל מִנִּין שְׂאִין אוֹמְרִים שִׁירָה אֵלֵה עַל הַיָּין? שְׂנֵאמֵר (שׁוֹפְטִים ט, יג) "וַיִּתְּאֶמֶר לְהֵם הַכֶּפֶן הַחֲדָלְתִּי אֶת תִּירוֹשֵׁי הַקְּשֵׁמָן אֱלֹהִים וְאֶנְשֵׁים". אִם אֲנִישִׁים מִשְׁמַח בְּשִׁתִּיה, 'אֱלֹהִים' בְּמָה מִשְׁמַח? אֵלֵה מִכָּאֵן אֵתָה לְמַד שְׂאִין אוֹמְרִים שִׁירָה אֵלֵה עַל הַיָּין [או"ה].

קמ"ג וְאֵמְרִינוּ בְּמִכִּילְתָּא (דְּרַשְׁב"י) **וּבִילְקוּ"ש** עַל הַפְּסוֹק "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יוֹצִיאֵם בֵּיד רַמָּה", מְגִיד הַכְּתוּב שְׂכַשְׁהוּ מִצְרַיִם רוֹדְפִים אַחֲרַי יִשְׂרָאֵל, הֵיוּ מִנְאַצִּין וּמַחֲרִפִּין וּמְגַדְפִּין, וְאֵילוֹ יִשְׂרָאֵל מִפְּאַרְיִן וּמְרוֹמְמִין וּמִשְׁבַּחִין [וּמִקְלִסִּין] וּמְהַלְלִין וְנוֹתְנִין שִׁיר וְשַׁבַּח גְּדוּלָּה וְתַהֲלָה וְתַפְאַרְתָּ וְנֹצַח וְהוּד לְמִי שְׂאֵמֵר וְהִיָּה הָעוֹלָם שֶׁהַמְלַחְמָה שְׁלוֹ, כְּעִנְיֵן שְׂנֵאמֵר "רֹמְמוֹת אֵל בְּגִרוֹנִם, וְאוֹמֵר "רֹמְמָה עַל הַשְּׂמִים אֵלְקִים, וְאוֹמֵר "ה' אֵלְקֵי אֵתָה אֲרוֹמְמֶךָ אוֹדָה שְׂמֶךָ". **וּבְמִדְרַשׁ בְּתַנְחוּמָא** (יִתְרו ג) "לְרִיחַ שְׂמִינֶךָ טוֹבִים" א"ר יֵנָאִי הָרֵאשׁוֹנִים רִיחַ שְׂמִינִים [י"ג שִׁירִים] אֲמָרוּ לָךְ, אֲבָל אֲנִי כְּשֶׁבָּאֵנוּ לִים לֹא הִנַּחְנוּ לְשׁוֹן שַׁבַּח שְׂאֵל קִלְסָנוּ לָךְ וְשַׁבְּחוּנוּ בּוֹ [רַשְׁב"א]. **עוֹד אֲמָרוּ בְּמִכִּילְתָּא** (דְּרַבִּי יִשְׁמַעֵל בֵּא פְרַשָׁה יב) "וַיִּקְוֶד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ", בֵּא לְלַמֵּד שֶׁכָּל מִי שְׂשׁוֹמֵעַ הַנְּסִיִּים הֵלְלוּ שְׁעֵשֶׂה ה' אֵת אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם צְרִיךְ לְשַׁבַּח לְפָאֵר וְלְרֹמֵם וְכו', וְכֵן הוּא אוֹמֵר בִּיתְרוֹ "וַיִּסְפֵּר מִשֶׁה לַחֲתָנוּ וְגו', וַיַּחֲד יִתְרוֹ וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ ה' אֲשֶׁר הֲצִיל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד פְּרַעַה" (שְׁמוֹת יח ז).

עתה מתחילין את החצי הראשון של ההלל כסיום למצות ההגדה, מכיון ששני פרקיו הראשונים עוסקים ביציאת מצרים. ואילו חציו השני של הלל העוסק בגאולה העתידית ובשאר הגאולות, ולכן קבעו לאמרם לאחר ברכת המזון [אברבנל].

במזמור זה יש חמישה יודי"ן יתירות. המגביהי. המשפילי. מקימי. להושיבי. מושיבי. כנגד חמשיים
מכות שלקו על הים [אבי].

ויאמרו את ההלל בשמחה רבה ובהתלהבות.

הַלְלוּיָהּ

הַלְלוּ עֲבָדֵי יְהוָה, הַלְלוּ אֶת שֵׁם יְהוָה. יְהִי שֵׁם יְהוָה מְבָרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם. מִמְזָרְח שְׁמֶשׁ עַד מְבֹאוֹ מְהַלֵּל שֵׁם יְהוָה. רָם עַל כָּל גּוֹיִם יְהוָה, עַל הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ. מִי כִּיְהוָה אֱלֹהֵינוּ הַמְגַבִּיחַ לְשַׁבָּת, הַמְשַׁפִּילֵי לְרֵאוֹת בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ? מְקִימֵי מַעְפָּר דָּל, מְאַשְׁפֵּת יָרִים אֲבִיוֹן, לְהוֹשִׁיבֵי עַם נְדִיבִים, עַם נְדִיבֵי עַמּוֹ. מוֹשִׁיבֵי עֲקֶרֶת הַבַּיִת, אִם הַבְּנִים שְׂמֵחָה, הַלְלוּיָהּ.

הַלְלוּיָהּ הללו את ה', ומי יהלל? **הַלְלוּ עֲבָדֵי יְהוָה**, החכמים היודעים להלל, ושוב **הַלְלוּ אֶת שֵׁם יְהוָה** אבל לרשע אמר אלהים מזה לך לספר חוקי, **יְהִי שֵׁם יְהוָה מְבָרָךְ** בפי הנבראים, **מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם**. ומקום ההילול הוא **מִמְזָרְח שְׁמֶשׁ** ממקום הגרים במזרח העולם שם מקום זריחת השמש, **עַד מְבֹאוֹ** עד אלה הגרים במערב העולם מקום שקיעת השמש **מְהַלֵּל שֵׁם יְהוָה**, מפי כולם מהולל שם ה', **רָם** גבוה ונעלה **עַל כָּל גּוֹיִם יְהוָה**, והיכן מקום משכן כבוד שכנינו, **עַל הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ**, אבל **מִי עֵנִי כִּיְהוָה אֱלֹהֵינוּ הַמְגַבִּיחַ** (המגביה) **לְשַׁבָּת**, כי אף אם אמנם הוא מגביה את עצמו לשבת מעל השמים, מ"מ **הַמְשַׁפִּילֵי** (המשפיל) **לְרֵאוֹת בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ**, הוא משפיל עיניו להשגיח על כל הנעשה בשמים ובארץ. ע"מ לקיים בנו, **מְקִימֵי מַעְפָּר דָּל**, בהשגחתו מקים את הדל מן העפר, ומוסיף שגם **מְאַשְׁפֵּת יָרִים אֲבִיוֹן** שהוא שפל יותר מעפר, **לְהוֹשִׁיבֵי** וישבו הדל והאביון **עַם נְדִיבִים** (נכבדים) **עַם נְדִיבֵי עַמּוֹ**, והמה המעולים שבנדיבים, שישראל שהיו ירודים ומוטים במצרים עד עפר, הושיבם ה' לכסא עם מלכים. **מוֹשִׁיבֵי עֲקֶרֶת הַבַּיִת, אִם הַבְּנִים שְׂמֵחָה**, הוא מושיב את העקרה בבית, כי בעודה עקרה שבתה הבית מעט פעם בחוץ פעם ברחובות כדי להפג צערה, וה' בהשגחתו פותח רחמה ותלד ותשב בבית, ותהיה א"כ אם הבנים שמחה, בהיותה יושבת בביתה עם בניה [מצודות] **קמט הַלְלוּיָהּ**, בעבור כל זה הללו את י"ה.

קמט וי"מ וגם העקרת של הבית, האשה ששתתה כוס עקרים (כי היה להם אשה מיוחדת לנוי והיא היתה שותה כוס עקרים שלא תלד) בכ"ז ירפא אותה בהשגחתו עד שתהיה אם הבנים שמחה.

בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם

בֵּית יַעֲקֹב מֵעַם לַעֲזוֹ, הִיְתָה יְהוּדָה לְקִדְשׁוֹ, יִשְׂרָאֵל מִמְּשׁוֹלוֹתָיו. הֵימָּה רָאָה וַיִּנָּס, הִירְדָן יִסָּב לְאַחֹר. הַהָרִים רָקְדוּ כְּאֵילִים, גְּבְעוֹת כְּבָנֵי צֶאֱנָן. מִה לָךְ הֵימָּה כִּי תִנּוּס, הִירְדָן תִּסָּב לְאַחֹר, הַהָרִים תִּרְקְדוּ כְּאֵילִים, גְּבְעוֹת כְּבָנֵי צֶאֱנָן. מִלְּפָנֵי אֲדוֹן חוֹלֵי אֶרֶץ, מִלְּפָנֵי אֱלוֹהַּ יַעֲקֹב. הַהֶפְכִי הַצּוּר אֲגָם מֵיָם, חֲלַמְיֵשׁ לְמַעֲיָנוּ מֵיָם.

בְּצֵאת בעת יצאו יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, בעת יצאו בֵּית יַעֲקֹב מֵעַם לַעֲזוֹ, מעם זר שלא הבין שפתו, בעת ההיא הִיְתָה אז נהיתה יְהוּדָה לְקִדְשׁוֹ לעם קדושו, יִשְׂרָאֵל מִמְּשׁוֹלוֹתָיו, וישראל בכללם עם ממשלתו. הֵימָּה ים סוף רָאָה את ישראל באים לתוכו וַיִּנָּס, נס ממקומו ונעשה חרבה, וכן הִירְדָן יִסָּב לְאַחֹר, סב והפך את פניו לאחור ולא המשיך בזרימתו, שבאותה שעה כל מימי בראשית נבקעו [רש"י] קי. ובשעת מתן תורה הַהָרִים הגדולים רָקְדוּ קפצו כְּאֵילִים לגודל החרדה, גְּבְעוֹת שהם קטנות מהרים רקדו כְּבָנֵי צֶאֱנָן הקטנים, וזה ירמוז על סיני והר ההר והנסים שנעשו שם [מלבי"ם] ולחדד הענין הוא כאלו שואל מִה לָךְ הֵימָּה כִּי תִנּוּס? ומה לך הִירְדָן תִּסָּב לְאַחֹר? מה לכם הַהָרִים כי תִּרְקְדוּ כְּאֵילִים גְּבְעוֹת כְּבָנֵי צֶאֱנָן? ומשיב שהסיבה ששינו את טבעם, זה מפני שאנו נסים מִלְּפָנֵי פחד אֲדוֹן חוֹלֵי אֶרֶץ, החולל (יוצר) את הארץ מִלְּפָנֵי פחד אֱלוֹהַּ יַעֲקֹב, הַהֶפְכִי הַצּוּר, ההופך את הצור (=הסלע) היבש להיות אֲגָם מֵיָם, כפל הדבר ואמר, ההופך חֲלַמְיֵשׁ סלע קשה לְמַעֲיָנוּ מֵיָם למעיין מים חיים.

לאחר מצוות ההגדה, אנו חותמין בברכת הגאולה ובשבח והודאה לה'.

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר גָּאֵלְנוּ וַיִּבְקֶשׁ כִּאֵן בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ כֹּל אֲשֶׁר וַיִּגְאֹל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, וַיְהִי עֲנֹו הַלֵּילָה הַזֶּה לְאַכֵּל בּוֹ מִצֵּה וּמְרוֹר. כֵּן יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ הִגִּיעֵנוּ לְמוֹעֲדֵי וּלְרַגְלֵי אַחֵרִים הַבָּאִים לְקַרְאֲתָנוּ לְשָׁלוֹם, שְׂמֵחִים בְּבִנְיַן עִירָךְ, וְשֹׂשִׁים בְּעַבְדוֹתֶךָ, וְנֹאכַל שֶׁם מִן הַזְּבָחִים וּמִן הַפֶּסַחִים (בְּמוֹצָאֵי שַׁבַּת אוֹמְרִים: מִן הַפֶּסַחִים וּמִן הַזְּבָחִים) אֲשֶׁר יִגִּיעַ דָּמָם עַל קִיר מִזְבִּיחֶךָ לְרַצּוֹן, וְנוֹדָה לָךְ שִׁיר חֲדָשׁ עַל גְּאֻלְתָּנוּ וְעַל פְּדוּת נַפְשָׁנוּ. בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה גָּאֵל יִשְׂרָאֵל.

בְּרוּךְ מִקּוֹר הַבְּרֻכּוֹת, אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר גָּאֵלְנוּ גֵּאל אוֹתָנוּ, וְגֵּאל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, הַזְכִּיר כֵּן גֵּאוֹלְתָנוּ וְגֵּאוֹלַת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, לְפִי שֶׁאֵמַר לְמַעַל "שֵׁלָא אֶת

קי ובמצודות פירש: שקאי על ימי יהושע שסיבב הירדן לחזור לאחור לבלי לכת דרך מהלכו. אולם המלבים כתב: שבירדן היה הנס רק מצד אחד שקמו נד אחד, כי הירודים מלמעלה למטה תמו נכרתו כפי הטבע, לכן אמר "יסוב לאחור", אבל בים היה הנס משני צדדים לכן אמר וינוס.

אבותינו בלבד גאל הקב"ה אלא אף אותנו גאל עמהם" [אבו'] **וְהִגִּיעֵנוּ** קניא וזיכה אותנו להגיע אל הַלֵּילָה הַזֶּה כְּדִי לֶאֱכֹל בּוֹ מִצֵּה וּמְרוֹר, ולכן אנו מתפללים על העתיד ש: **כִּן יְהוֹה אֱלֹהֵינוּ וְאֵלֵהִי אֲבוֹתֵינוּ יִגִּיעֵנוּ לְמוֹעֲדִים** ראש השנה ויום הכפורים, וְלִרְגָלִים אַחֲרֵים אלו פסח ושבועות וסוכות קניא, **הַבָּאִים לְקִרְאתָנוּ לְשָׁלוֹם**, ואע"פ שהם בכלל המועדים, רמז באומרם ולרגלים, שזכנו לעלות לירושלים בכל רגל ורגל משלשתן [אבו']. **שְׂמַחִים בְּבִנְיָן עִירָךְ יְרוּשָׁלַיִם וְשָׂשִׁים בְּעִבּוֹדְתֶךָ** עבודת הקורבנות בביהמ"ק וְנֹאכַל שָׁם מִן הַזִּבְחִים קרבן חגיגה, וּמִן הַפְּסָחִים קרבן פסח הנאכל על השובע, **אֲשֶׁר יִגִּיעַ דָּמָם** בזריקת דם הקרבן ע"י הכהן **עַל קִיר מִזְבֵּחֶךָ לְרִצּוֹן** לרצוי, וְנִוְדָה לְךָ שִׁיר חֲדָשׁ עַל גְּאֻלָּתָנוּ זו גאולה העתידית, וְעַל פְּדוּת נַפְשֵׁנוּ זו גאולת מצרים קניא [אבו']. **בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה גָּאֵל יִשְׂרָאֵל** 'גאל' לשון עבר, כיון שכבר גאלנו ממצרים.

עד כאן מצוות "והגדת לבנך".

שאר נוסח ההגדה מופיע במחזורים.

לנוסח הגדה המלא [ע"מ] יש לשלוח מייל ל:

A0543371602@GMAIL.COM

קניא **והגיענו** הלילה הזה, זהו כמו שאומרים בברכת שהחיינו "והגיענו לזמן הזה". ואע"פ שכבר ברכנו ברכת שהחיינו, מ"מ כיון שרוצה לומר "כך ה' אלהינו ואלהי אבותינו הגיענו למועדים", שהוא לשון בקשה על העתיד, לכן אמר "והגיענו הלילה הזה" [אר"ח, אבו'].

קניא **יש תמיהין** והא קיימא לן דבניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל ולא בשבועות וסוכות, וכיצד מתפלל שתהא הגאולה בינתיים. ו**נראה לי** לפרש דהכי קאמר כשם שהגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרורים כן יגיענו ה' אלהינו למועדים [ולרגלים] הבאים לקראתינו [לשלום] מן המלכיות לקיים בהן המצות הראויות בזמנם ולא יעכבו עלינו כשם שאין מעכבין עלינו בזה, ועוד יגיענו ויזכנו למועד הזה להיות שמחים בבנין עירך ובחדוש בית מקדשך. והנה המוכיח "יושם נאכל מן הפסחים ומן הזבחים וזה לא יתכן אלא בפסח". **ואחי ר' בנימין פירש:** למועדים היינו ראש השנה ויום הכיפורים, שבכלל אלה מועדי ה' הם. 'ולרגלים' היינו חג הסוכות ושמיני עצרת שגם הוא רגל בפני עצמו הוא. ואתיא כר' אליעזר דאמר במס' ראש השנה בניסן נגאלו בתשרי עתידין ליגאל [שבה"ל].

קניא **שנאמר** (דברים כא, ח) **כפר לעמך ישראל אשר פדית ה'**, כי לימות המשיח מזכירין שתיהן כמו שאמרנו ימי חייד העולם הזה כל ימי חייד להביא לימות המשיח. [או"ח].